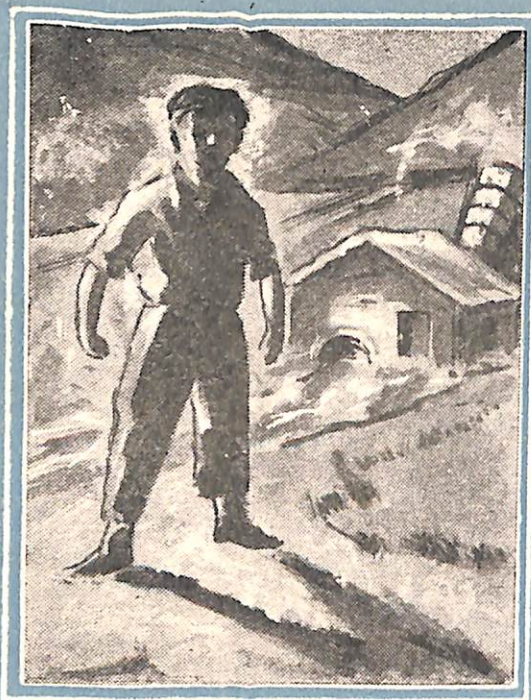

BIBLIOTEKA

814-32

R13

THOMA KACORI

DITE QË S'HARROHEN

TIRANË, 1959

8SH-32

K13

THOMA KACORI

8SH-32

Ka 13

~~26079~~

BLIOTIENA E SHETIT
GJROKASTER

DITË QË S'HARROHEN

(NOVELË)

1288

N. SH. BOTIMEVE «NAIM FRASHËRI»

TIRANË: 1959

VDEKJA E NËNËS

Do ta filloj tregimin e kësaj historie, që ka të bëjë me jetën time, me ç'mba mënd dhe me ato që më kanë thënë e stërthënë im atë dhe tezja Aishe, e cila më vonë zuri vëndin e nënës sime të dashur. Të gjitha këto më kanë lënë mbresë aqë të thellë në zëmër, sa kurrë s'kam për t'i harruar. Pse, a mund të harrohet ajo që të ka bërë kokën?!

Nënëza ime, e gjora nënëza ime, kishte rënë në rrobat dhe po bënte një mot që po lëngonte e nuk ngrinte dot krye. Kishin ardhur gratë dhe plakat e mëhallës për ta parë dhe të gjitha i kishin thënë duke përdrethur buzët:

— Gjë s'ke, Nadire! Syri i botës të ka pikur. Pse kush është si ti, moj?! Grua e re, akoma s'ke mbushur të tridhjetat dhe ke bërë katër djem, si katër yj!

Por fjalët e tyre nuk duallën. Nëna sa vinte bëhej keq e më keq. Tani nuk hiqej dot as zvarrë, si më parë, për të qeverisur shtëpinë.

Ne fëmija qemë kërthinj e nuk e ndihmonim dot. Dhe të gjitha plakosën babanë. Ngrihej ay, i pari, pa gdhirë mirë, të bënte sefte punët e shtëpisë, pa të dilte jashtë të nxirrte ndonjë lekë. Na zgjonte dhe ne nga gjumi, na lante, na vishte e na mbathte. Dhe pastaj na jepte nga një kothere misërnike në dorë. U bë i shkretëti baba si grua, dhe zëvendësoi nënën e sëmurë. Por hallët dhe punët e shumta e bënë dhe nevrrik. Kur ndonjë nga ne fëmija nuk rrinte urtë, në vënd që të na merrte me të mirë, përnjëherësh ngrinte dorën dhe na go-

diste. Ahere nëna që nga shtrati, me zë të dobët dhe lutës, i thoshte:

— Mos ashtu, more Hysen, nuk kanë faj fëmija. Ata me lodra do të rriten. Fajnë na e kanë sëmundja dhe fukarallëku...

Ay nuk ja kthente fjalën, por merrte një copë bukë në torbë dhe ndonjë kokë qepë a hudhër, ç'të gjente në dollap, dhe nisej për në punë duke i thënë nënës:

— Nadire, unë po dal të nxjerr ndonjë lekë. Do vete dhe nga Aisheja, t'i them të vijë të të ndihmojë një çikë, se ja dhe ti s'je mirë, s'të ecën!

Dilte babai i kërrusur e i mejtuar nga hallet që e kishin zënë. Pse, si thotë dhe i vjetri: «Një hall s'të plak kurrë»! Vërtet halli më i madh ishte sëmundja e nënës, por dhe të tjerët nuk ishin halle të vogla. Shtëpia dhe sëmundja donin para dhe ay kish marrë borxh tre napolona nga Sali agai, që ja kish dhënë me një qind të lutura dhe e kishin bërë t'ja kthente pas gjash-të muaj. Por afati kishte kohë që kish kaluar dhe huan akoma nuk e kish larë; se nga shkakut i sëmundjes së nënës, babaj një ditë vinte në punë e një ditë jo; dhe kur bënte hesap me mend duke ecur, me fajde e me krerë, i dilnin nja pesë napolona borxh.

Ai si e pa që nëna s'merrte për mbarë, thërriti dhe doktorin.

Erdhi ky një pasdreke me çantë ndënë sqetull në kasollen tonë, në fund të qytetit. Hyri brënda duke ulur kokën dhe që nga dera pëshpëriti:

— E si të mos sëmuresh në këtë kotec! Këtu të pi notia!

Si e pa nënën, u mbyllën me babanë në të ndarën tjetër dhe folën gjatë.

Ne fëmija i prisnim si të hutuar, kruspullosur në heshtje prapa derës. Vetëm Shabani i vogël, që nuk kish mbushur akoma dy vjet dhe që tërë ditën e mbanim lidhur në djep, qante. Nëna megjithëqë mezi merrte frymë, e tundte duke rënkuar dhe diçka i thoshte nëpër buzë për ta qetësuar.

Kur doli babai me doktorin nga dhoma; dukej shumë i tronditur. Buza e poshtme i dridhej, ashtu si i dridhej nga ndonjëherë kur inatosej dhe sytë i kishte të mbushur si me lot. Ay na shtyri nëpër këmbë, pa na vënë re fare dhe e përcolli doktorin gjer jashtë duke dëgjuar si i shastisur fjalët e tia.

Pas ardhjes së doktorit në na vunë në të ndarën tjetër. Aty suallën dhe Shabanin me gjithë djep dhe, bashkë me babanë, në fëmija u vëndosëm në soba e vogël. Nënë e lamë vetëm filli në vatrën e zjarrit.

Unë ahëre nuk isha në gjëndje të kuptoja se ç'kish ngjarë në kasollen tonë, po që që ndonjë gjë e ligë, shumë e ligë, këtë e mora vesh nga babai, pse zuri të jetë më i heshtur dhe më i rreptë. Dhe në fëmija filluam, pa na thënë njeri, të mos bëjmë as zhurmë, as fjalë. Lodrat sikur i harruam. Kur dilnim jashtë, e hapnim derën ngadale, si hajdutë, dhe ecnim në majë të këmbëve, sikur ishim në shtëpi të botës. Vetëm Shabani s'pushonte së qari. Edhe për të ngrënë filluam të hamë veç. Për ne që qemë më të rritur ishte kollaj, hanim ç'të hanim, ku thatë e ku me ndonjë kokë qepë a gjizë, por Shabani i vogël, që e zvordhë menjëherë nga gjiri i nënës, pas ardhjes së doktorit, nuk donte të merte vesh, qante sa tundej kasollja e asgjë nuk fuste në gojë. Nëna na thërriste që nga vatra e zjarrit me zërin e saj të dobët e të ngjurrur:

— Sulo, Sulo, Salë, ç'ka Shabani more, tunde një çikë, tunde more Mentor, tunde, xhan' i nënës!

Ne zinin e tundnim si të marrët. Tund e tund sa i trullosnim trutë dhe e zinte gjumi.

Herë pas here Suloja me Salën e hapnin si me frikë derën e konakut të zjarrit. Unë s'guxoja, por fshehur, prapa tyre hidhja syrin brënda, vetëm sa për ta parë një çikë.

Nëna na kanosej, pa lëvizur nga shtrati:

— Mbyllni derën, mbyllni derën! Se s'jam mirë! — dhe bënte sikur të ngrihej, por koka i binte prapa mbi jastëk si ndonjë popël e rëndë.

Ne rendnim përjashta me zemër të ndrydhur e të trëmbur. Suloja, si më i madh që ishte dhe kuptonte më shumë, ja bënte;

— Nëna do vdesë... dëgjova doktorin unë kur i tha babait: «gruan e ke keq, e ka zënë veremi!» Pse nga veremi kish vdekur dhe Qerimi i Muços, një fqinji ynë.

Sala që ishte më i rreptë ja kthente si me të qarë:
— Gënjen, gënjen!

Unë fillova të qaj me dënësë. Ahere Suloja nxirte nga xhepi dy tri kopsa dhe më thoshte:

— Mentor, na, merri! Kopsat më të mira po të jap, të hekurtat!

— Nuk i dua, nuk i dua kopsat, — ja bëja unë, — pse thua se nëna do vdesë! — dhe i fshija lotët me mëngën e grisur të këmishës, por me bishtin e syrit shikoja kopsat që ndritnin në pëllëmbën e Sulos.

Ay vazhdonte të më qetësonte:

— Unë, o vëllaçko, s'dua të vdesë nëna, por ay tha, dhe pëshpëriste diçka nëpër dhëmbë! Unë qetësohesha.

Pastaj zinim të loznim me kopsa në oborr, që të tre, dhe për një hop i harronim që të gjitha.

Kthehej babai nga puna i lodhur e i rraskapitur. i parruar e gjithnjë i heshtur, dhe ne menjëherë futeshim brënda.

Vetëm babai dhe tezja Aishe hynin e dilnin në kornakun ku dergjej nëna, por edhe ata sa i shpinin nënës bukë dhe ndonjë lugë ilaç nga të doktorit.

Nuk e di sepse, por kur e shikoja ilaçin në dorë të babait ose të teze Aishesë, një frikë më rrënqethe trupin dhe më dukej sikur e pija unë dhe ish i hidhur, i hidhur vrer! Dhe çuditësha pse e mundonin me gjëra të tilla nënën e gjorë e nuk i jepnin ndonjë ëmbëlsirë. Unë pandehja se po t'i jepnin hallvë apo sheqer të kuq do të shërohej menjëherë!

Teze Aisheja zuri të vinte më shpesh ndër ne. Ajo na kullandriste tani ne fëmijët, dhe sidomos Shabanin e vogël. Ç'hiqte e gjora me të! I vinte një shishe në gojë, me një llastikë të kuqe, por ay nuk e donte dhe

e nxirte me gjuhë duke u skinjur. Si e shukonte që s'pushonte, e zgjidhte nga djepi, e merte në dorë, e terroriste... Ay englandisej pak dhe rekte. E mbante sa e mbante në dorë dhe pastaj e lidhte prapë në djep, dhe menjëherë Shabanin e vogël e zinte gjumi.

Si mbaronte punët ndër ne, teze Aisheja kthehej përsëri, duke nxituar në shtëpinë e saj, ku kish lënë Merushen vetëm.

Ngandonjëherë ne fëmija zhdukeshim rrugëve dhe e linim shtëpinë vetëm filli, me nënën në shtrat dhe me Shabanin në djep.

Zinte Shabani i vogël të qante dhe qante akoma më shumë kur hapte sytë dhe shikonte se nuk kish asnjë rrotull tij. Ahere nëna zinte të thërriste:

— Sulo, more Salë, ç'u bëre, more Mentor!... — Dhe pastaj mëshonte, — more djaj, ku jini, more... shejtanër! — Dhe si durohej, me fuqitë e saj të fundit, duke u mbajtur anës dhogave të shtratit, ngrihej dale nga dale dhe vente gjer te Shabani i vogël. E shikonte nga larg me mall e me dhemshuri, e megjithë sëmundjen e rëndë, zinte e i këndonte me zërin e saj të dobët e të ngjirur:

Fli, o bir i nënës fli,
Se je edhe axhami;
Fli, o bir i nënës fli,
More gruri kutruli;
Si asllan të kesh fuqi!
Fli, o bir i nënës fli,
Je i vogël e gjë s'di...
Pa ça ka padrejtësi.
Në jallanen njerëzi...
Ti s'di ç'është varfëri,
Fli, o bir i nënës fli,
Je i vogël e gjë s'di!...

Kënga e saj e ëmbël e qetësonte menjëherë Shabanin e vogël dhe e vinte në gjumë. Dhe flinte ay tani si ndonjë shqerrë. Kurse nëna e vështronte që nga larg

se si mërte frymë duke iu ngritur e ulur krahërori; donte ta pushtonte e ta puthte, ta puthte pa pushim, por s'guxonte nga sëmundja të bënte dhe një çap më tutje për nga djepi.

Sa rrinte kështu, si përmendore, e mbështetur pas murit, pa lëvizur as dorën, as kokën, duke vështruar të birin e saj të mbështjellë në djep, me shpërgënj të grisur por i ngrohtë e i skuqur në fytyrë si lulukuqe, as unë nuk e di! Por, kur ktheheshim ne, e gjenim kështu në këmbë, të gjatë e të hollë, me fytyrë të zbetë e të hequr si të ndonjë shënjtoreje të munduar shumë. Ajo na e bënte me gishte të rrinim urtë, që të mos zgjonim Shabanin. Dhe ne të tre strukeshim mënjanë, hem të trëmbur, hem të lumtur që kishim parë nënën tonë të dashur më këmbë!

Ajo tërhiqej menjëherë në vatrën e zjarrit, duke u mbajtur pas murit dhe duke u kollitur me kollën e saj të thatë.

Nënë, nënë! Për ne këta qenë çastet më të lumtur të jetës sonë, që nuk u kthyen kurrë më! Nënë e dashur, që s't'u gëzuan dot më tepër... Nënë, nënë! Sa fjalë e ëmbël është emëri yt! Dhe tani që e përmënd, pas kaqë vjet, lotë më rrjedhin nga sytë, nga dashuria për ty, o nënë e shtrënjtë! Pse emëri yt është si rreze dielli, i ngrohtë dhe përkëdhelës!

Një ditë Shabani i vogël nuk mbylli sy. Goja i kish lëshuar shkumbë nga të qarët. Tërë ditën e ditës s'kish vënë gjë në gojë. Qumështin, që ja jepnin me shishen e qelqtë, s'e pëlqente, dhe, kur i afroheshim, lebetitej. Gra, plot gra ishin mbledhur në kasollen tonë. Të gjitha ecnin me ngadalë sikur do të zgjonin ndonjë nga gjumi; hynin e dilnin me fytyra të brengosura dhe flisnin pakë e me zë të ulët. Dhe si kurrë ndonjëherë dera e vatrës së zjarrit ishte hapur. Ne fëmija zgjatnim kokën përbrënda; të ndrojtur e me frikë si gjithnjë, por ahëre ngrihej nga këndi teze Aisheja dhe na nxirrte jashtë. Që nga oborri bënim të shikonim brënda nga dritarja. Ajo që e ulët e pa perde dhe, po

të ngriheshe mbi majën e gishtrinjve të këmbës, mund të shikoje fare mirë brënda, por ne ishim të shkurtër dhe nuk arrinim dot.

Atë ditë teze Aisheja ndënji tërë ditën ndër ne. Si na përzinte përjashta, ajo hynte në të ndarën ku qante Shabani i vogël dhe fillonte ta tundte duke i thënë:

— Shaban i tezes, ç'ju gjeti të keqen tezza! — Dhe qante dhe ajo me dënësë.

Më në fund e kuptuam dhe ne që nëna ishte shumë keq dhe që të tre ja plasëm të qarit.

Nga kuja jonë nëna kish hapur sytë dhe goja, që gjer ahëre i ish prerë, i erdhi përsëri e kish filluar të fliste — për shtëpinë, për fëmijët, kish kërkuar babanë dhe më në fund, e prekur nga klithmat tona, kish kërkuar të na shihte edhe një herë e u kish thënë me grahmë në buzë grave:

— Amani, moj shoqeni... sillmini t'i shoh edhe një herë fëmijët... Shabanin e vogël të nënës!...

Gratë, të mallëngjyera nga fjalët e saj, na futën brënda. Ne qanim dhe me zor na mbanin që të mos i afroheshim. Teze Aisheja mbante Shabanin e vogël në duar. Foshnja e njohu nënën dhe përpicej me këmbë e me duar te shpëtonte e të hidhej në krahët e saj. Nëna vetëm sa e shikonte me sytë të hapur si kamare.

E gjora nënë, sa qe ndryshuar! Buza e poshtme i qe bërë mavi, sytë i qenë venitur, fytyrën e kish të verdhë, si dylli. Oh, kurrë nuk do t'i harroj atë fytyrë e ato çaste! Të gjithë qanim të ngashëryer!

Një nga plakat i tha teze Aishesë:

— Aishe, jepja, moj, jepja një çikë djalën në duar, se sëmundja nuk u bë qën e ta kafshojë! Jepja e t'i dalë shpirti gruas së mjerë!

Nëna, me ta prekur Shabanin me dorë, e lëshoi kokën mbi jastëk. Pastaj i duall jargë nga goja, duart i ranë të tendosura anës së shtratit dhe kështu mbaroi.

Gratë, të lebetitura ja rrëmbyen foshnjën nga duart. Ne na përzunë në të ndarën tjetër dhe dy ditë e dy netë nuk na pushonin dot së çari.

TEZE AISHEJA

Pas vdekjes së nënës sonë ndër ne erdhi teze Aisheja bashkë me Merushen, një vajzë e dobët dhe e hollë si shkarpë. Ajo ishte tre katër vjeç, por kishte hedhur boj dhe tregonte më e madhe. Teze Aisheja kishte mbetur e ve shumë e re. I shoqi, xha Dalipi, qe vrarë në lëvizjen e Fierit, dhe që ahëre mbante rroba të zeza. Teze Aisheja ishte më e vogël nga babai dhe ngjiste shumë me 'të. Ishte e gjatë dhe me fytyrë të hollë e me tipare të hequra. Ajo ishte thatime dhe e dobët si nëna, por shumë e lezeçme dhe punës i thoshte ku më je. Me ardhjen e saj ndër ne, kasollja sikur u ndryshua. Ajo i leu të dy të ndarat me gëlqere, vetë, si burrë. Leu dhe dyshemetë me baltë. Të gjitha rrobat dhe leckat i shkoi dy herë në alisivë.

Ne fëmija vazhdonim të flinim ne soba e vogël, kurse teze Aisheja flinte në konakun tjetër, bashkë me Merushen dhe Shabanin e vogël. Dritaret i linte ditë dhe natë hapur.

Babai s'kishte zanat të caktuar — priste dru, ndreqte kade, bënte mure dhe, kur s'gjente punë në qytet, dilte fshatrave rrotull. Kohët e fundit kish vajtur në Bregas dhe ja vinte, ja jo, një herë në 'dy javë, sa për t'u ndrruar dhe për t'i lënë ndonjë para teze Aishesë. Kur e kalonte natën në shtëpi, ay flinte bashkë me ne në sobën e vogël, si më parë.

Jeta sikur na u ndryshua edhe neve. Vërtet që e kërkonim nënën dhe shpesh herë qanim fshehurazi, por

sa ishte ajo gjallë rronim me ndrojtje e të trëmbur nga sëmundja e saj. Ahere të gjitha dyert i mbanim të mbyllura dhe kur i hapnim, gjithnjë me frikë, kurse tani hynim e dilnim duke u sulur që të pesë herë andej, herë këtej si zogj të çliruar nga ndonjë kuvli e hekurt. Edhe Shabani i vogël e mori veten. Ai zuri të eci dhe na ndiqte prapa, dilte në oborr shtra-patra, por ne rrugë s'guxonte akoma të dilte vetëm. Të qarat kishin pushuar.

Apo s'ishte e dashur teze Aisheja! na zgjonte e na vinte në gjumë me të puthura e me fjalë të mira. Kur ngriheshim ne mëngjez i vërtiteshim nëpër këmbë si zogjt' e kllloçkës dhe kush i kërkonte bukë, kush i ankohej nga ne më të mëdhenjtë. Unë hyja në numurin e të mëdhenjve dhe kjo më bënte krenar. Por nga ana tjetër e kisha zili Shabanin pse teze Aisheja atë nuk e lëshonte nga duart. Dhe një lloj cmiri përbrënda kundër vëllait më të vogël. Veç kësaj, ky qe edhe ters. E mer-te teze Aisheja në prehër dhe ai na e bënte ne të tjerëvet:

— Teze Aisheja më do mua më shumë, më shumë! dhe u binte duarve.

Ahere Merushja ja kërciste të qarit. Ne të tjerët — Suloja, Sala dhe unë e rrethonim teze Aishenë dhe kush e zinte për dore, kush përkëmbe, kush për cipin e fustanit, si këlyshe të vegjël, që s'kanë hapur akoma sytë.

— Lermëni mor fëmijë, lermëni pa të gjithëve ju do tezja, të gjithëve, — ja bënte ajo dhe hapte krahët e na pushtonte. Edhe Merushja u mësua nga neve dhe e thërriste teze. Ne, kur na pushtonte ashtu të gjithëve, qetësoheshim. Por tani zinte qante Shabani i vogël.

Teze Aisheja i thosh si mënjane, në vesh:

— Mos qaj ti, Shaban se teze Aisheja ty të do një cikë më shumë nga të tjerët, se ti je më i vogël!

Ne s'bënim zë. Bile mburrëshim. Unë për vete time këtë e shpjegoja kështu: «Teze Aisheja na do të gjithëve njësoj, por Shabani është i vogël e s'kupton, pran-daj i thotë kështu!».

Teze Aisheja dinte dhe të qepte, pra diku dukej ndonjë myshteri të dera jonë, me fëmijën e saj për dorë. Por mos pandehni ju kush e di se çfarë! Se ajo vetë kishte mësuar nga nevoja e qepte këmishë për fëmijë, pantallona e jelekë dhe herë herë priste edhe ndonjë fustan, por me frikë shumë, mos i prishte basmen tjetres. Me të ardhur myshterija na shpinte ne menjëherë te soba e vogël si ndonjë kope me shqerra. Ne ecnim me zemër të ndrydhur duke kthyer kryet e duke shikuar me kureshtje fëmijën dhe zonjën që hynin në të ndarën tjetër.

Sa gëzoheshim kur rrinim dhe ne ngandonjëherë bashkë me myshterinjtë e teze Aishesë, pse na dukej sikur edhe ne kishim marrë pjesë në qepjen e këmishës apo të pantallonave!

Merushen ajo gjithënjë e mbante pas vetes. Kur i qaheshim ne: — Merushen pse e lë të rrije me ty në konakun tënd me myshterinjtë? ajo na përgjigjej:

— Që të shikojë e të mësojë. Nesër do të bëhet grua! Dhe gruaja duhet të dijë nga të gjitha!

Këto fjalë, jo vetëm unë, por besoj se edhe Suloja që ishte më i madh nga të gjithë nuk i kuptonte; megjithatë i bindeshim teze Aishesë dhe dilnim pa i kundërshtuar.

Kur kishte për të kthyer ndonjë palë pantallona të vjetra, ajo ja jepte Sulos për t'i shqepur, pse ky qe i urtë, e dëgjonte shumë dhe punën e bënte me kujdes. Rrinte Suloja mbi rrogos dhe nuk i vinte mëndja as në lodër, as për jashtë, sikur t'ishte ndonjë i madh.

Kur e shikonte teze Aisheja aqë shumë të dallisur pas punës, e vështronte, e vështronte, sikur nuk e kish parë kush e di se qëkur, pastaj e puthte dhe i shoshte:

— Të keqen tezza, ti do më bëhesh mjeshër i mjeshërve!

Penjët i qeronte pastaj një pas një Merushja, me gishtrinjtë e saj të hollë si gjilpërë.

Sala ishte tjetër. Kur i jepte teze Aisheja për të mbajtur anën e basmës a për të shpënë ndonjë gjë ne soba matanë, e bënte si me pahir e pa qejf.

Teze Aisheja s'më harronte dhe mua, ajo më jepte të heq penjët e qepur kaluar.

Dhe e ndara ku rrinte teze Aisheja i shëmbëllente dyqanit të ndonjë rrobaqepësi vigan me shkurtabiqët e verdhë.

Për ne qenë ditë të kremte: kur kthehej babai dhe i linte teze Aishesë ndonjë para ose kur mbaronte ajo ndonjë punë dhe mirte hakën. Me të marrë pesë a gjashtë lekët, që i paguante myshteriu, teze Aisheja rendte në pazar. Ne losnim të gëzuar në oborr dhe e prisnim të kthehej me padurim se e dinim që do të na sillte gjëkafsh të mirë për të ngrënë. Por ç'mund të blente ajo me pesë-gjashtë lekë, do të thoni ju? Teze Aishesë i vinte ndore më pak pare të blente shumë gjëra dhe kthehej nga pazari si bletë e plotë. Ne i turrehim përpara dhe më të lumtur e ndjente veten ay që arrinte i pari ta zinte teze Aishenë për dorë. Në bisht mbetej gjithënjë Shabani i vogël, por teze Aisheja atë, jo vetëm që e puthte, por e merrte edhe ndër duar.

Shabani e pushtonte teze Aishenë për qafe dhe i thoshte:

— Teze Aise, ç'na solle?

— Nga të gjitha ju kam sjellë, — ja kthente ajo duke e përkëdhelur në faqe.

Po ay s'kish durim, donte t'i shikonte plaçkat: sa më parë dhe zinte skinjej. Tezja e qetësonte:

— Prit, Shaban i tezes, të hyjmë brënda se këtu na qeshin bota!

Dhe ne të gjithë rendnim prapa saj, si ndonjë kor-tezh triumfal dhe hynim në vatrën e zjarrit. Rrinte teze Aisheja në krye të këndit dhe zinte të nxirrte plaçkat me kujdes e i vinte mënjanë në rrogoz — dy bukë të grynja, një plëndës dhe një okë zorrë, një tufë qepë, ca gjizë dhe... një këndeskë me sheqer të kuq dhe pakë hallvë. Pastaj na radhiste sipas moshës, ja jepte sefte Shabanit këndeskën në dorë e i thoshte:

— Pa këndo një herë, Shaban i tezes, si këndon këndezi!

Dhe ay ja bënte me zërin e tij të hollë:

— Kikikiiii...

Ne kërdiseshim së qeshuri!

Pas tij e merte Merushja dhe kështu me radhë. Kur arrinte këndeska te Suloja, ajo i thoshte:

— Hajde Sulo, hajde të keqen te zja, si më i madh që je, ndaje tani!

Ne të gjithë e prananim ta ndante Suloja, se ay qe shumë i drejtë dhe ngandonjëherë mbetej dhe pa pjesë. Por ahëre teze Aisheja na detyronte të gjithëve t'i jepnim nga një copëzë dhe Sulos i bëhej më tepër. Vetëm Shabani nuk donte t'i jepte. Ay e mirte copën e tij dhe e llufiste menjëherë në gojë që të mos kishte se si t'i kërkonte teze Aisheja.

Si hanim këndeskën, te zja na jepte nga një copë bukë të bardhë në dorë dhe dy gishtrinjt hallvë dhe ia bënte duke qeshur:

— Hajde, tani dilni losni në oborr, që te zja t'ju bënjë çorbën!

Merushen prapë e mbante brënda.

Ne losnim sa losnim dhe hynim në konakun e tezes, ku të guduliste hundën era e çorbës që zjente duke valuar në një kusi të madhe varur në çingelin e oxhakut. Goja na lëshonte lëng dhe me padurim e prisnim drekën, ndofta më me ankth dhe nga i burgosuri çlirimim e tij. Po dhe çorba ama bëhej të lëpinje gjithë gishtrinjt! Dhe hanim, si të pa fryrë, nga një, nga dy sahanë dinga!

III

E DËRVISHIT, HALLË FATIMEJA DHE SALI AGAI

Përveç myshterinjve të rrallë të teze Aishesë, ndër ne vinte dhe fqinja jonë — e Dervishit, një grua e shkurtër sa një bisht lopate dhe shumë llafazane. Ajo hynte si mjegull, pa e ndjerë ne, me punë e pa punë, në konakun e tezes, ose siç i theshnim ne — në vatrën e zjarrit. Shumë herë e thërriste teze Aishenë që nga oborri i saj, pse kasollet tona na i ndante një avlli me një mur, nj'a një boj njeriü dhe me që qe e shkurtër e s'arrinte dot të shikonte për nga ne, vinte nën këmbë ku govatën e rrobave, ku ngrinte ndonjë gur të madh klliq, se shkallë nuk kishin, dhe zinte të thërriste:

— Aishe, Aishe moj!

Teze Aisheja, zgjate kokën që nga dritarja e vatrës se ziarrit dhe i përgjigjej:

— Ç'do, moj e Dervishit?

— Dil, dil pakë këtu, — ja bënte ajo dhe, duke mos patur durim, me dorë i bënte ca shënja që tregonin kush e di se çfarë i kishte për të thënë!

Me sa kuptoja unë, edhe teze Aishesë ja kishte kënda të këmbenjë dy fjalë me të, por e mbante veten dhe ja kthente prapë që nga dritareja:

— S'ta kam vahtin, moj e Dervishit. Ti je e vetëm dhe ke kohë për të gjitha. Ti një Dervish ke!

— Hajde de, hajde, — ja bënte ajo përsëri me dorë dhe i qeshte buza gjer te veshi.

Kjo e qeshur sikur e magjepste teze Aishenë dhe nisej për nga oborri. Shabani i vogël e ndiqte prapa, por ajo i kanosej:

— Ti Shaban, rri këtu, me Merushen dhe me Mentorin! — Dhe Shabani i vogël kthehej duke qarë.

Teze, Aisheja nuk kish nevojë as për govatë, as për shkallë dhe, kur arrinte pranë murit, kokët e të dyjave barazoheshin.

Në fëmija kurrë s'i kuptuam fjalët e së Dervishit, pse teze Aisheja nuk na linte t'u afroheshim. Por edhe që nga larg ajo dukej se si jepte e merte me duar e me gojë dhe aqë nxehej nga ato që thoshte sa që pakë nga pakë faqet i skuqeshin e i bëheshin si kokërrzat e ndonjë shege të arrirë shumë.

Tezja rrinte sa rrinte, pastaj e linte fqinjën e saj me fjalë në gojë dhe kthehej brënda. Dhe si për të ndrequr fajne që kish bërë, e merte Shabanin e vogël në duar e i thoshte tani me të mirë:

— Herë tjetër, Shaban i tezes, nuk do më ndjekësh prapa, — dhe e puthte në faqe.

* * *

Një grua tjetër që vinte herë pas here në kasollen tonë ishte dhe hallë Fatimeja. Kjo që e kushë-rira e xha Dalipit. Hallë Fatimeja ishte plakë dhe ecte çalë-çalë me bastun në dorë. Vinte dhe i binte portës me dorëzën e bastunit dy-tri herë. Ne qemë mësuar me të trokiturit e saj dhe rendnim kush e kush t'i hapte derën më parë.

Hynnte plaka dalë nga dalë brënda në vatrën e zjarrit dhe bënte toka me teze Aishenë e zinte vënd në krye të këndit. Ne fëmija i mblidheshim rrotull. Ajo çkëmbente dy-tri fjalë me tezen tonë, e pyeste për shëndetin e fëmijëve dhe për Hysenin dhe pastaj vinte raddha jonë. Ajo e donte shumë Merushen dhe kurrë nuk ja prishte, prandaj ne gjithnjë shtynim atë t'i thoshte.

Dhe ajo i lutej:

— Hallë Fatime, tregona një përrallë.

Dhe hallë Fatimeja nuk e binte rrotull, sidomos kur i lutej Merushja; dhe zinte menjëherë. Ne e dëgjonim me gojë hapur, si të humbur në një botë tjetër, ku kuçedrat u zinin ujët njerëzisë, pa delnin trima me fletë si dragonjt, dhe i bënë copë-copë me një të rënë hanxhari a topuzi!

Një ditë na trokiti në derë një i panjohur. Dolli teze Aisheja duke rendur në oborr.

— Ç'urdhëroni, zotni? — i tha ajo.

— Hysenin, — ja bëri ay pa i hequr sytë nga teze Aisheja, dhe shtoi: — Ti mos je e motra e tij?

— Po, unë jam, — u përgjigj ajo si me drojtje. Pastaj i tha: — Hyseni ka dy javë që nuk ka ardhur në shtëpi, punon në Bregas, por nga e djela e presim të vijë.

— Hë, hë, — ja bëri ay, — pastaj shtoi me mburmeje: — unë jam Saliu, kisha pakë punë me 'të. Kur të vijë i thuaj se e kam kërkuar. Dhe dolli duke i thënë tezes një:

— Adio, zonjë!

Teze Aisheja u kthye e zbetë dhe e tronditur në vatrën e zjarrit. Ajo e kuptoi që ay ish Sali agai, që akoma nuk i kishim larë borxhin.

Kur erdhi babai në shtëpi, midis të tjerave tezja i tha dhe për Sali aganë.

Ay iu përgjigj:

— As që do t'i vete. Nuk kam ç'ti jap moj motër. Ay do tani shtatë napolona. Shtatë napolona nuk i thonë shaka, nuk janë shtatë lekë! Por ay do shtatë napolona! — përsëriti babai.

Të nesërmen babai shkoi për në Bregas pa u kthyer nga Sali agai.

Filloi Sali agai të na e zërë më shpesh derën. Dilte teze Aisheja e trëmbur dhe e priste. Ay hynte, si i zoti i shtëpisë, brënda në oborr dhe ahëre sikur kujtohej të pyesë:

— A erdhi Hyseni? — E maste me sy teze Aishenë nga koka në këmbë. Gruas së shkretë i vinte turp dhe i përgjigjej me drojtje:

— Hyseni nuk u kthye as këtë javë, Sali aga!

Ay s'dilte menjëherë nga oborri, por zinte muhabet me në fëmijët e na pyeste:

— Ti, kolopuç, i kujt je?

— I Hysenit!

— Po ti? — pyeste tjetrin.

— Dhe unë i Hysenit jam! — ishte përgjigjeja.

— Të gjithë të Hysenit jini, bre?!

— Jo, — i përgjigjej teze Aisheja. — çupa, — dhe i tregonte Merushen me gisht, — është imja.

Sali agai nxirte nga xhepi një dorë sheqerka e na jepte nga një të gjithëve.

T'ju them të drejtën unë nuk e urreja Sali aganë, pse ay nuk dukej aq i egër si agallarët e tjerë dhe as na kanosej, as na ulurinte, megjithëqë babai i kish për të dhënë. Pastaj ay nuk u ngjiste agallarëve të tjerë edhe nga rrobat. Vishej krrëk. me qillota të tendosura pas këmbës dhe me një pallto bojë kaçke prej kadifeje përsipër. Apo nuk kish çizmet. i ndritnin si pasqyrë. I rruar e i kruar, ay, që atje tej. kundërmonte erë livando.

Si shkante Sali agai, tezja mëshonte:

— E theu qafën që kurrë mos u ktheftë!

Nga avllija zgjaste kokën e Dervishit dhe i thoshte teze Aishesë me zë të lartë e duke përdredhur buzët.

— Moj po ky Sali agai (pse ajo e njihte; zaten s'kish njeri në qytetin K. që të mos njihte e Dervishit) si shumë dëndur zuri të vijë nga ju?

Dhe tezja, që e dinte se ç'ishte e Dervishit, ja thoshte bromp:

— Hyseni i ka për të dhënë, moj e Dervishit, pa na mbeti në derë, se përndryshe as do të na i shohë sytë.

— S'e di, s'e di, po... — dhe mblidhte supet:

Një ditë teze Aisheja nuk ja hapi derën Sali agait. Trokiti, trokiti ay dhe iku i zemëruar. Kaluan tri-ka-tër ditë dhe erdhi prapë. Por teze Aisheja edhe këtë radhë e bëri veshin e shurdhër. Dhe neve na kish thënë të mos i bëjmë zë.

U bë Sali agai derr e shkuar derrë dhe iku duke na u kanosur:

— Le të fshihet Hyseni, le të fshihet! Ka se kush ta gjejë! Ay do që ta marrin xhandarët përpara! Do ta shikojë ay se cili është Sali agai!

Ne dridheshim të strukur prapa derës. Sali agai kishte marrë pamjen e tij të vërtetë.

IV

SI NA SHKOI NGA DUART SHABANI I VOGËL

Nuk kishte sëmundje që binte në qytetin K. e të mos hynte në kasollen tonë. Seftë sëmurej Merushja, se ishte shumë e dobët nga trupi. Edhe e shkuara më lehtë të qe, e mposhtëte menjëherë. Ajo shpesh e zinte shtratin dhe ngandonjëherë dergjej në rrobat një javë, dy. Por këtë radhë e shkuara kish zënë Shabanin e vogël, me të nxehtë e me ethe. Përpëlitej ay si ndonjë zog që i presin kokën. Teze Aisheja i rrinte mbi krye dhe i jepte zemër duke i vënë një leckë të njomur në ballë, që e lagte në një sahan me uthull. Shabani digjej si prush dhe fytyra i kish marrë një ngjyrë të kuqe të ndezur. Teze Aisheja ishte shumë e shqetësuar.

Ne fëmija silleshim nëpër kasolle si të hutuar. Sapo zinte ndonjë shtratin, neve frika e vjetër që na qe rrënjosur nga sëmundja e nënës, na kapte përsëri, dhe këto ditë i jetonim si të tromaksur.

Atë natë teze Aisheja e gdhiu pa vënë gjumë në sy. Tërë natën e natës e kaloi duke fërkuar Shabanin e vogël me shëllirë dhe me uthull. Të nesërmen në mëngjes të nxehtët i ra pakë, por rrinte si i hutuar, as fliste, as shikonte. Sytë i kishte si të therur. Tërë natën kishte folur përçart.

I bëri teze Aisheja Shabanit të vogël kulaçe, çaj. I bleu dhe qumësht, megjithë skamjen tonë. Ne qumështin e hanim kur nuk ja ndjenim lezetin. Por ay s'futi në gojë asnjë pikë çaj, asnjë lugë qumësht!

U tremb teze Aisheja dhe dërgoi Sulon t'i thoshte hallë Fatimesë të vinte menjëherë. Erdhi plaka e shkretë,

çalë-çalë me bastunin në dorë dhe, me të hyrë në vatrën e zjarrit, filloi t'i bënte ç'i vinte ndore. E mori Shabanin dhe e ktheu dy-tri herë rrotull nëpër këmbë me kokën tatëpjetë. Foshnja i hapi sytë dhe zuri të skinjej sikur lutej ta linim të qetë.

Ahere hallë Fatimeja i tha teze Aishesë:

— Sillmë këtu shpejt tre thëngjij të ndezur. Ka marrë sy djali!

U sul matanë teze Aisheja dhe i solli kacinë me tre thëngjij të mëdhenj që nxirnin akoma tym.

E mori hallë Fatimeja kacinë në dorë, ja kaloi dy-tri herë Shabanit, që rrinte si i humbur mbi kokë. Pastaj, duke pëshpëritur diçka nëpër dhëmbë, ja bëri:

— Ptu, ptu, ptu! — përmbi thëngjijt e ndezur. — Pështyni dhe ju, — na tha neve dhe teze Aishesë dhe shtoi: T'i marri qoftë largu të ligat!

Pështymë dhe ne që të gjithë me radhë dhe një çërrin dolli nga thëngjijt që u shuan. Kjo që shënjë e mirë dhe hallë Fatimeja buzëqeshi e kënaqur dhe i hodhi fët e fët tre thëngjijtë me kujdes në një leckë, që kish grisur teze Aisheja nga këmisha e Shabanit të vogël; pastaj dolli përjashta çalë-çalë pa u kthyer prapa dhe pa na thënë as «rrini me shëndet» e pa bërë toka as me teze Aishenë.

Por Shabani u bë më keq e më mirë jo. Si e pa teze Aisheja ditën e dytë e të tretë që vinte posht' e më poshtë, u hodh gjer në pazar, gjeti ca fshatare nga Bregasi e u bëri rixha t'i thonë Hysenit të vijë menjëherë në shtëpi.

Kur erdhi babai, i palarë, i parruar dhe me rrobat copë copë, m'u duk si ndonjë hije që vinte për të marrë Shabanin e vogël.

— Ç'ka djali? — ja bëri ay i shqetësuar me të hyrë në vatrën e zjarrit.

— Edhe unë s'e di, mor vëlla, — ja ktheu teze Aisheja si më ndrojtje dhe shtoi: — po u zhurit nga të nxehtëti!

Babai iu afrua, i vuri dorën e ashpër mbi ballë dhe menjëherë i tha teze Aishesë i tronditur:

— Ç'ke pritur, moj Aishe, do thërritur dok... —
por ja preu fjalën një e trokitur e fortë dhe pastaj një zë
i ngjirur ja bëri:

— O Hysen, o Hysen Kondi!

U derdh teze Aisheja të hapë derën. Në obor hynë
dy xhandarë.

— Ç'urdhëroni? — u tha teze Aisheja e trëmbur, pa
i ftuar brënda, pse e dinte që ne fëmija kishim frikë
prej tyre.

Ata nuk i kthyen përgjigje, por njëri prej tyre e
e shtyri tezen mënjanë dhe hyri me zhurmë të madhe në
vatrën e zjarrit. Babai, që po shikonte Shabanin e vogël
i brengosur u kthye prapa. Të dy xhandarët kishin qën-
druar si dy hunj te dera. Ne u mblodhëm në lëkurën tonë.
Babai u tha:

— Urdhëroni! Urdhëroni!

— Vishu dhe eja me ne në postkomandë, — ja ktheu
njëri nga xhandarët dhe shtoi: — S'kemi kohë për të
ndënjur.

— Ç'më doni në postkomandë? — pyeti babai i
shqetësuar.

— Atë e di kapteri që na ka dërguar të të marrim!
— u përgjigj xhandari tjetër.

Si e pa babai që s'kish se ç'të bënte, ua ktheu ndryshe!

— Mirë de, kur qënka kështu, do të vij, mor të
uruar, por të vete njëherë të thërres pakë doktorin. se e
kam keq djalën e vogël. — Dhe u tregoi Shabanin në
shtrat që dergjej për vdekje.

Ata hodhën sytë për nga Shabani, bile njëri prej tyre
bëri dy çape përpara dhe si e pa nga larg, i tha prapë
babait:

— Vishu dhe eja, me ne, tani! Nuk do vdesë djali
për një sahat gjë!

— Po lermëni, more të uruar, të lahem e të rruhem
një çikë, se ja tani posa u ktheva nga puna dhe jam si
ndonjë hamall. Pastaj më vjen turp edhe nga fqinjët të
më merrni përpara si ndonjë hajdut. Do të vij vetë pas
një çikë.

— Pazarllëke s'do të bëjmë ne këtu, — i thá me inat ay që ish përpara dhe e zuri për krahu.

— Mos më prek me dorë, — ja bëri babai sikur e thumboi ndonjë grerë dhe e shtyri, rrëmbeu pallton që kish hedhur mbi rrogos dhe kryejashtë dolli bashkë me xhandarët, duke bluar diçka nëpër dhëmbë.

Strukur prapa dritares, ne i pamë se si duallën që të tre me radhë dhe si njëri nga xhandarët e mbylli derën me tërsëllëm. Ahere ja plasëm të qarit. Teze Aisheja na përqafonte e na qetësonte duke mallkuar:

— Sali agai na e bëri këtë, që allahu i shkurtoftë ditët dhe e bëftë hi e shkrumb! Kurrë të mos ngrerë kokë, si gjarpër i vrrarë të përdridhet!

Për një hop e kishim harruar Shabanin e sëmurë.

Pritëm të vinte babai për drekë, por ay nuk erdhi. Teze Aisheja dilte herë pas here te dera dhe shikonte për nga sokaku dhe si nuk ja zinte syri babanë, ja bënte:

— Shkrumb u bëfsh, me soj e sorollop, o Sali aga!

Nga ndajnatëhera si e pa teze Aisheja se Shabani i vogël u përvëlua nga të nxehtët, thërriti të Dervishit dhe e la me djalën. Ajo vetë vajti të marrë doktorin.

Kur erdhi doktori dhe e pa, i tha teze Aishesë duke tundur kokën:

— Pse s'më ke thirrur më parë moj grua? Sëmundja ka përparuar shumë dhe shiko ruaj të tjerët! Në asnjë mënyrë të mos futen në këtë dhomë, pse sëmundja është ngjitëse dhe ka plakosur qytetin. Po të kesh mundësi i dërgo në ndonjë shtëpi tjetër!

Që atë natë teze Aisheja na dërgoi te hallë Fatimeja.

Kur u kthyem në shtëpi, s'gjetëm as babanë, as Shabanin e vogël! Teze Aisheja ishte e hutuar, me sy të enjtur. Ne nuk e ndjenim mungesën e babait se qemë mësuar, por e pyesnim tezen për Shabanin:

— Ku është Shabani, teze Aishe?

— E shpunë në një kopsht me lule, — na përgjigjij ajo e mallëngjyer.

— Pse e latë atje, — ja bënte Merushja e inatosur, pa kuptuar fjalët e teze Aishesë dhe shtonte: — Me kë do të lozim ne tani?

Teze Aisheja ulte kokën dhe sytë i mbusheshin me lot. Nuk dinte se si të përgjigjej prandaj mbyllej me ndonjë marifet në sobën matanë dhe qante me dënësë.

Babanë e lëshuan pas një jave. Kur e kishin shpënë në postkomandë kapteri s'ndodhej atje — ish nisur me ngutësi të madhe për në Selcë, ku qe bërë një vrasje dhe atë e kishin futur në bimsë. Xhandarët kishin frikë ta lëshonin pa urdhërin e kapterit.

Në Selcë kapteri qe vonuar një javë të tërë gjer sa zbuloi vrasësit. S'ishte kush e di se çfarë vrasje — gjë e zakonshme: ishin vrarë dy burra për një hasmëri të vjetër. Kur qe kthyer në post komandë, ish kujtuar menjëherë për babanë, ose më mirë për porosinë e mikut të tij Sali agait dhe e kish thërritur në zyrë sipër, e i qe kanosur t'i kthente paratë Sali Agait se ndryshe do ta kishte keq punën! Do ta hidhnin në gjyq e do t'ia merrnin dhe atë kasolle përdhese që kishte, do ta linin udhëve dhe shumë gjëra të tjera.

Kur erdhi babaj në shtëpi dhe mësoi gjëmën e madhe, u bë si i tërbuar. Zuri shante edhe Sali Aganë, edhe kapterin, edhe allahun ...

Për herë të parë atëhere unë e pashë babanë të qante si foshnjë!

V

BABAI NISËT PËR NË KURBET

Babai nuk shkoi më në Bregas. Ngrihej në mëngjes, sa lante sytë dhe dilte në qytet. Për drekë s'kthehej. Kur vinte mbrëmave në shtëpi, ecte me çap të rëndë e i menduar. Kasollen tonë e kishte plakosur një heshtje e rrëngethëshme. Dhe zhurma më e vogël na bënte të dridheshim. Kur flinim, qemë si me sy hapur: me kërcitjen më të vogël kërcenim nga rrobat, të lebetitur.

Zinte të fliste babai me teze Aishenë në vatrën e zjarrit. Ne i dëgjonim me veshët ngritur. E merakosur teze Aisheja e pyeste:

— Ç'bëre more Hysen? — Ne e dinim që flisnin për borxhin e Sali agait.

— E ç'të bënj, moj motër! Njeri s'të jep para sot. Vajta te Mehmeti, i thashë dhe Qamilit (Qamilin e kishim kushëri të largët), po a e di se ç'më tha: «O Hysen, ta dish nga unë këtë, po s'lave borxhin e Saliut, njeri s'ka për të të dhënë hua!» «Mor po unë për atë e dua, t'i laj borxhin Saliut, e të mos hyj në burg e të mos turpërohem përpara botës», ia ktheva unë. «S'kam, kusho,» ma bëri, moj motër, duke tundur supet. Dhe kush s'ka para... ay që është krimbur në lëpushka!

Një natë babai i tha teze Aishesë:

— Sot, në kafenenë e Tolit, takova një të njohur, Kiço ja thonë emrin, niset për në Australi. Më krijë se unë është, porse Petraqi i Nanos i kish dhënë navllon

dhe një dhjetë napolona për shtëpinë. Si thua, moj Aishe, a të nisem dhe unë?

Teze Aisheja nuk iu përgjigj menjëherë; siç dukej, ajo mejtohej, se shumë kishin vajtur në Australi e gjetkë, por pakë ishin kthyer, dhe pas pakë ja bëri:

— Ti di vetë si të bësh, more Hysen, unë grua jam, ç'mëndje mund të të jap!

Dy javë me radhë babai dilte me natë dhe kthehej në shtëpi kur grysej fare.

Një ditë ay u kthye shpejt dhe i gëzuar!

— E rregullova punën! — ja bëri, kur hyri në vatrën e zjarrit. — Atij qelbësirës ja lava borxhin! Dhe a e di, moj Aishe? ë ndjej veten sikur jam çkarkuar nga ndonjë barrë e rëndë. Do të nisem me Kiçon dhe me ca të tjerë për në Australi. Dhe kondraton e lidhëm. Petraçi i Nanos na i rregulloi të gjitha. Brënda motmoti, më tha mua, do t'i nxjer paratë e navillos dhe ato që më dha të paguanj borxhin. Punën na e ka zënë që këtu. Do të presim dru në pyjet e Australisë. Dhe ty do të të le tri napolonat, t'i kesh hë për hë, sa t'ju dërgoj më tutje.

Për një javë teze Aisheja e bëri gati, I lau rrobat, e androi... Babai gjatë kësaj kohe bëri një sëndyq të dhogtë për plaçkat. Me ne që shumë i dashur, na mirte para duarsh, na përkëdhelte e na puthte me mall si kurrë ndonjëherë tjetër. Dhe unë thosha me vete: «Babai mund të jetë edhe i mirë!» Ditën e fundit teze Aisheja i bëri babait një byrek dhe një kulaçe t'i kishte për udhë.

Të nesërmen u ngritëm që të gjithë menatë dhe e përcuellëm gjer në agjensi. Me ne erdhi dhe e Dervishit. Babai mua më kish zënë për dore dhe unë i hidhja çapet si me mburrje. Përpara autobusit ishin mbledhur një tok njerëz. Babai i përshëndeti me kokë. Para se të hipte në maqinë nxori nga qesja ca para të vogla dhe na dha të gjithëve nga një çerek leku. Hem na puthte, hem na thoshte i mallëngjyer:

— Unë po nisem dhe kush e di se kur do të kthehem, por ju ta dëgjoni teze Aishenë, të mos e inatosni, se ajo ju vështron. Dhe të bëhi të ndershëm, të mos na turpëroni shtëpinë...

Makina buçiste dhe zhurma e saj të shurdhonte veshët, por fjalët e tij m'u mbërthyen si peronë në zemër dhe kurrë s'kam për t'i harruar!

Teze Aisheja me të Dervishit rrinin kokëulur dukej sheshit që fjalët e mallëngjyera të babait i kishin prekur dhe ato, por akoma më shumë kishin prekur atë vetë, se zëri zuri t'i dridhej dhe, sado që na thoshte neve «mos qani», atij iu mbushën sytë me lot dhe fjalët e fundit nuk i nxori dot nga goja. Na puthi edhe një herë të gjithëve me radhë dhe hyri brënda në makinë. Udhëtarët e tjerë gjithashtu kishin hipur dhe shikonin nga dritaret të mallëngjyer. Sa mall e sa dhëmshuri kishte në shikimet e tyre!

Kur bëri makina të shkonte, të gjithë ja dhanë kujes sikur ndaheshin me njerëz të vdekur!

Ata që nga makina na tundnin shamitë dhe ne mbetëm me duart përpjetë përpara agjensisë së zbratur, sikur kërkonim mëshirë gjersa na humbën nga sytë!

VI

ÇUARJA E FËMIJËVE

Dy tre vjet me radhë babai na dërgoi para mirë. Por teze Aisheja dhe ahere nuk hoqi dorë nga zanati. U çapte jo ndonjë këmishë, jo ndonjë jelek fëmijëve të mëhallës, dhe sikur e muarëm pakë veten. Akoma s'i kishim dhënë fare tartakutin fukarallëkut, pse paratë prapë nuk na arrinin për çdo gjë, por për bukë s'vuanim si më parë. Ne më të vegjëlit, Merushja dhe unë, vazhdonim të dilnim zbathur rrugëve të K..., por Suloja dhe Sala, që venin në shkollë, kishin llastika, pallto dhe nga një çantë të meshintë të kuqe, që ua kish dërguar babai nga Australia dhe jo vetëm ne, por të gjithë djemtë e mëhallës i kishin zili.

Vitin kur Suloja ishte në klasën e katërt dhe Sala bënte të tretën, muarëm nga babai një letër, e cila na çqetësoi shumë. Na shkruante se me shëndet ishte mirë, por kish ca kohë që kish mbetur pa punë. Dhe ato dy napolona, që na kish dërguar, na këshillonte t'i prishnim me kujdes, pse i zoti i sharrës ku punonte kish bërë një shkurtim të punëtorëve dhe kalem i kish zënë edhe babanë tonë. Pas kësaj letre muarëm dhe një tjetër. Kjo qe letra e fundit që muarëm prej tij, tre katër muaj më vonë, me të cilën na lajmëronte se nisej nga Brokenhill për në një qytet tjetër, që ndodhet shumë mila larg — Oodnatatao e kish emrin. «Prej andej, — na thoshte babai, — do t'ju shkruaj që të më mësoni adresën dhe të më ktheni përgjigje». Por kaluan javë dhe muaj dhe babai sikur ra në ndonjë pus të thellë në Oodnatatao. Dhe prej andej s'na shkroi më.

Tezja u bë merak, se na plakosi prapë fukarallëku i parë, dhe shpesh do ta shije me sy të buhavitur nga të qarët. Ajo mbeti akoma më keq, pse kur ishte babai në K... e kishte si krahë dhe një shpresë, kurse tani... të gjitha duhej t'i përbalonte vetë.

Si mbaroi Suloja klasën e katërt, teze Aisheja deshi ta vërë medoemos çirak në ndonjë rrobaqepës, të mësonte zanatin për të cilin ajo vetë kishte ëndërruar, por që nuk e kish mësuar dot. Mirëpo rrobaqepësit e qytetit K... mësonin ahëre o fëmijët e tyre, o të të afërmëve të tyre dhe Sulon tonë nuk e pranuan. Pastaj vendosi ta bënte sahatçi. Nuk e di nga i erdhi kjo ndërmënd, por një ditë duallën prapë nëpër qytet. Edhe sahatçi nuk e rregulloi dot, pse në K... kishte pakë sahatçinj, dhe ata pa çirakë. Sahatçinjtë e mbanin të fshehur zanatin e tyre dhe jo nga çirakët, që s'donin t'i shihnin me sy, por dhe nga myshterinjtë. Kur vinte ndonjë te sahatçiu, ky e mirte orën në dorë dhe i hidhte vetëm një sy sa për të parë se ç'kishte, pastaj menjëherë e mbyllte duke përtypur nëpër dhëmbë: Do shikuar me kujdes, mor zot, eja nesër të të them se ç'ka! — megjithë që ay e kish kuptuar fare mirë se një qime e hollë që kish hyrë nga kapaku e kish qëndruar orën.

Si e pa teze Aisheja që edhe sahatçi nuk e rregulloi dot, vendosi ta bënte këpucar. U ranë rrotull këpucarëve të qytetit, por kush kish dy, kush tre çirakë dhe asnjë nuk e mori Sulon tonë. Më në fund kishin vajtur te xha Goli. E vërteta është se ky xha Goli nuk ish këpucar, por mballomtar. E kishte dyqanë në një barakë të drunjtë e të vjetër nga ana tjetër e qytetit. Ajo ishte e tymosur dhe e krrusur si vetë xha Goli, i cili megjithëqë nuk ishte shumë plak, e kishte kokën tullace, mustaqet të thinjura dhe punonte me një palë syze të varura në veshët me spango. Ay ishte burrë i mirë dhe i shtruar, pa djallëzi, megjithatë nuk i ecte, një që nga zanati nuk merrte shumë shumë erë, por ishte dhe i drejtë e i vinte rëndë t'i gënjente fshatarët që i shpinin opingat e grisura kur vinin në pazar. Se të tjerë mysh-

terinj nuk vinin te xha Goli. Ja ky këpucëbërës e pranoi Sulon tonë çirak, pa rrogë, ta mësonte si mballosen opingat dhe ngandonjëherë ndonjë palë këpucë dhe t'i jepte dhe një vaht bukë — drekën.

Kthehej Suloja mbrëmave në shtëpi dhe teze Aisheja e pyeste:

— E Sulo, si e kalove sot, të keqen tezja?

— Tërë ditën e ditës kam ndrequr perona, teze. M'u copëtuan thonjtë nga të rënët e çekiçit. Shiko, — dhe i tregonte duart e gjakosura. — Apo s'janë ca perona të shtrëmbra e të ndryshkura!

Ahere teze Aisheja ja merte dorën me dhëmshuri në dorë të saj, ja përkëdhelte butë butë përsipër, pastaj ngrihej dhe i bënte një mehlem me dyllë dhe me vaj dhe, para se të binte në rrobat, ja lyente të dyja duart e ja mbështillte me një shami që të mos ndotej. Të nesërmen Suloja ngrihej me natë, me duar të shëruara dhe nisej përsëri në punë.

Ay, nuk ankohej, ishte i duruar dhe, sikur të mos e pyesnim ne ose teze Aisheja, kurrë nuk do të thoshte gjë, por çdo mbrëmje atij i bëheshin këto pyetje:

— E, mo Sulo, sot ç'ke punuar?

— Ç'kam punuar, — përgjigjej ay si i mërzhitur, perona kam ndrequr!

— Ç'hëngre për drekë?

— Ç'hëngra, prapë fasule hëngra. Ca fasule të holla, lëng, tri herë i zjen ustai në një ujë!

— A kini myshterinj? — i thoshte teze Aisheja.

— Moj, myshterinj kemi, teze, por ata që vinë ndër ne s'kanë një lopkë në xhep. U thotë ustai: «Për këto mballoma dua një lekë!» Dhe zënë të bëjnë pazar. «Jo, një gjysmë leku», i thotë fshatari. «Hë, hë, një lekë», ja kthen ustai. «Si o? një lekë», i përgjigjet fshatari me inat «unë e shes misrin gjysmë leku okën, ti për dy mballoma të vjetra më kërkon një lekë!» «More ti po t'i kishë shpënë ne Tasi, st'i bënte as për dy lekë; unë t'i bëra, se të kam myshteri të vjetër, përndryshe as që t'i bëja», i përgjigjet ustai. Dhe zënë të kacambasen jo një lekë, jo

një gjysmë leku me orë të tëra. Ndër ne vinë, oj teze, vetëm me opinga, këpucë as që kam parë gjer më sot. Dhe unë çuditërisht pse i ndreq këto perona. Bile dje i thashë dhe ustait, por ay m'u përgjigj: «Edhe unë, kur hyra çirak, perona kam ndrequr!» Dhe kaq. Po zanat, oj teze, as që kam për të mësuar!

— Duro, duro, xhan i tezes, — i thoshte teze Aisheja, — pa do të mësosh. Vetëm merak të kesh! A të pëlqen zanati? — shtonte ajo.

— Më pëlqen shumë, — ja kthente Suloja duke mbledhur vetullat dhe prapë thoshte: — Por zanat, oj teze, as që kam për të mësuar unë ne xha Goli!

Suloja ishte vetëm një vit më i madh nga Sala, por ç'ndryshim kishte midis tyre! Suloja ishte i urtë, i qetë dhe i arësyeshëm, kurse Sala ishte i rrëmbyer dhe kryelartë. Edhe nga trupi vinte më i bëshëm. Kur binim të flinim, Sala i thoshte Sulos:

— Kur e shikon se nuk do të mësosh zanat, pse nuk ikën?

— Si të iki! — i përgjigjej Suloja si i çuditur nga këto fjalë.

— Ta lësh xha Golin e të vesh gjetkë!

— Po dhe gjetkë se mos është më mirë, — i përgjigjej prapë Suloja.

— Mund të mos jetë më mirë, por e di mundobare që je përpjekur për mirë dhe s'ke gjetur.

— Sikur s'vamë me teze Aishenë në sa e sa vëndet! Ahere Sala që kishte vendosur për vete ndryshe, i thoshte:

— Pse s'vete në Tiranë, gjetkë, ku të gjesh kësmenë... unë me të mbaruar do të shkoj prej këtej, ta dish...

Unë, që i dëgjoja me kokën futur thellë nën plaf, zija të qaja, që Sala me Sulon do të iknin e do të na linin vetëm, siç na la babai, siç na kish lënë nëna më parë, dhe tërë këto nga moskamja, nga fukarallëku.

Ahere Sala më pushonte duke më thënë:

— Mos qaj ti, Mentor, se edhe sikur të ikim, ne prapë afër do të jemi. Do të vimë shpesh në shtëpi e do të të sjellim sheqerka, hallvë. Dhe unë pushoja duke mejtuar për sheqerkat, hallvën. Goja më lëshonte lëng dhe kështu më zinte gjumi.

Suloja nuk e hapte gojën, por futej në mendime të thella, një luftë përleshjeje në tërë qënien e tij. Atij nuk i rrihej më te xha Goli se zanat kurrë nuk kish për të mësuar, por nuk i ikej as nga K. Atij i dhimbsej për kasollen përdhese, për kodrat ku loste të djelave me shokët e mëhallës, për udhët e pluhrosura të qytetit. Por nga ana tjetër edhe e shihte se sado të mësonte, prapë si xha Goli do të bëhej një mballomatar dhe jo më tepër. Megjithatë prapë nuk vendoste dot... Të nesërmen ngrihej në mëngjes dhe përsëri, si gjithnjë, çante baltën e rrugëve të K, dhe arrinte me këmbë të lagura te baraka e xha Golit.

Kur Sala mbaroi klasën e katërtë ngjau ajo që duhej të ngjiste. Ay nuk deshë të hynte në zanat, pse kishte dëshirë, për të vazhduar shkollën dhe i tha teze Aishesë:

— Teze, unë do të bëj çmos për të vazhduar shkollën! — i vendosur dhe si ndonjë burrë i pjekur.

— Mirë do të bësh, xhan i tezes, — i u përgjigj teze Aisheja, — por unë s'të ndihmoj dot, ti e shikon vetë se në ç'gjëndje jemi. Ja dhe babai iku dhe kush e di ku është tani...

As letër, as gjë nuk na ka dërguar, s'dimë i gjallë është apo jo... Dhe s'vazhdoi dot më tutje, pse zuri t'i dridhej buza dhe lot i rridhnin nga sytë.

— Do të vete një herë gjer në Tiranë; mund të më japin ndonjë bursë; notat i kam të shkëlqyera! — i tha ay.

Tezja nuk e kundërshtoi më.

Atë javë, më i shqetësuar nga të gjithë që Suloja, as fliste, as qeshte, po rrinte i menduar dhe mënjanë. Bile na zemërohej dhe ne të vegjëlve kur e trazonim.

— Rrini urtë, — na thosh ay, — se nuk jua kam qejfin.

Dhe ne çuditeshim me të, me ndryshimin e tij. Pse më përpara ay na duronte, i hipnim kalakic dhe ay vërtitej nëpër sobë duke hingëllitur si kalë. Loste me ne symbyllazi dhe ne e donim Sulon më shumë nga të gjithë, se na vinte pas vollës. Por javën e fundit para se të ndaheshim ay u ndryshua fare.

Kur kthehej mbrëmave nga puna, teze Aisheja e pyeste si gjithnjë:

— E, Sulo, si kalove sot, të keqen tezja?

— Ç'më pyet, — ja kthente ay i mërztitur, — si gjithnjë...

Dhe teze Aisheja nuk i fliste më, pse e dinte që dhe me çengel nuk ja nxirnte dot fjalët pastaj nga goja.

Ngrihej Suloja dhe dilte përjashta. Ku vinte, ç'bente, asnjëri s'e dinte dhe nuk e kuptonte. Për një javë u dobësua, u bë shkarpë.

Mbrëmjen e fundit para se të niseshin, Sala i tha Sulos:

— E, Sulo, a do të vish me mua?

— As unë s'e di, — iu përgjigj ay.

— Unë nesër nisem për Tiranë, — i tha prapë Sala.

— Mirë, mirë do të bësh, — iu përgjigj dhe kaq.

Atë natë Suloja nuk mbylli sy. Një herë thoshte të vejë, një herë jo; herë po, herë jo. Tërë natën e natës nuk fjeti. Më në fund vendosi të niset me Salën, pa le të dalë ku të dalë. Ja kështu u ndamë një ditë edhe me Sulon edhe Salën.

VII

DITA E PARË E SHKOLLËS

Këtë vit fillova edhe unë shkollën. Teze Aisheja më regjistroi shpejt, që të mos na nxirnin ngatërresa. Më bëri, me tërë moskamjen tonë, një palë pantallona prej basme, më bleu dhe një palë llastika. Unë hem isha i trëmbur që do të filloja shkollën, hem isha i gëzuar, pse për herë të parë do të mbathja pantallona të ra në jetën time. Gjer ahëre mua më vishnin rrobat e vjetra të Sulos apo të Salës, kurse llastika s'kisha vënë në këmbë. Por me gjithë këto unë e prisja ditën e parë të shkollës me dyshim dhe me frikë. Shpesh i thosha teze Aishesë:

— Teze, nuk do të vete në shkollë, kam frikë nga mësuesja.

Ahëre teze Aisheja më merte në prehër dhe më puthte në faqet duke më thënë:

— Të mos kesh frikë nga mësuesja; ajo i do fëmijët. Do të të mësojë të shkruash e të këndosh. Të mos jesh i verbër si ne. S'ka përse të kesh frikë. Hiç të mos kesh frikë, të keqen teza,

Dhe unë sikur qetësohesha.

Më në fund erdhi dhe dita e parë e shkollës. Ishte një ditë vjeshte me diell. Teze Aisheja më ngriti shpejt, më lau e më ndroi dhe më veshi rrobat e ra dhe llastikat. Në çantën e Salës më vuri abetaren, pllakën dhe një

fletore dhe u nisëm. Mua më dridhej zemra. Kaluam oborrin dhe duallëm në rrugë. Fëmijë të tjerë si unë, me nënat e tyre për dore, po ecnin duke nxituar, kush i gëzuar, kush duke qarë; të gjithë ecnin me çap të trëmbur dhe duke shtrënguar duart e më të mëdhenjve si për të marrë kurajë. Dielli na ngacmonte me rrezet e tia të ngrohta sikur të na ftonte të loznim nëpër oborret e shtëpive, në fushën që shtrihej tutje dhe që nxinte nga arat e punuara. Por ja tani do të na mbyllnin në një dhomë që unë kurrë nuk e kisha parë, por që më dukej si burg; dhe vendosa që, posa të më lëshonte teze Aisheja dorën, t'ua mbathinja këmbëve dhe të mos veja kurrë në shkollë. Por tezja, sikur i kuptoi mendimet e mia, më shtrëngonte akoma më shumë. Kaluam sokakun e parë, pastaj hymë në një rrugicë të ngushtë. Aty teze Aisheja u takua me një të njohurën e saj, e cila gjithashtu po shpinte të birin në shkollë, dhe duke llafosur jo për këtë, jo për atë, vazhduam rrugën. Unë dhe fëmija tjetër u pamë një herë sy ndër sy dhe kush e di se si, ndofta nga gjëndja jonë e njëjtë, se dhe atë e kishin zënë për dore, më bëri ta ndjeja aqë të afërt, sa kurrë s'kam ndjerë njeri tjetër në botë. Pas pak na dolli përpara dhe shkolla jonë, një godinë e vjetër me dy kate, me dritare të nxira dhe shkallë të drunjta që tronditeshin kur hipnin e zbrisnin fëmija duke kërcyer. Me të hyrë në oborrin e shkollës sikur më zuri njeri për gryke, nuk flisja dot, bile dhe frymë mezi merja. Fëmijët rendnin poshtë e lart dhe unë çuditësha me veten time si mund të ishin kaqë të gëzuar. Po kur i vure re mirë, pashë se ata qenë më të mëdhenj dhe e kuptova se nuk vinin për herë të parë në shkollë. Po dhe kjo nuk më qetësoi. Teze Aisheja se si bëri dhe më lëshoi dorën. Unë, sikur prisnja atë, dhe krisa përpjetë për nga dera. Ajo u ndodh e mbyllur dhe tezja më arriu

prapa portës duke më qertuar. Më zuri përsëri për dore, po këtë radhë më shtrëngoi aqë shumë sa dhe gish-trinjte më dhëmbën. Ajo ma lëshoi dorën kur më futi brënda në klasë.

Mësuesja, një zonjushë e re, me leshra të verdha dhe e qeshur, na priste te dera, e merte secilin nga duart e prindërve dhe e vëndoste nëpër bankat. Ajo kishte një zë të butë dhe fjalët e saj të përkëdhelnin veshin e të bënin për vete. Unë godita të rri përsëri me atë djallën që takova gjatë rrugës. Ky rast na lindi edhe më ngushtë, Zonjushja më pyeti:

— Si ta thonë emrin?

— Mentor, — iu përgjigja unë, duke u skuqur në fytyrë.

— Por ty si të quajnë? — i tha shokut tim.

— Sotir, — iu përgjigj ay me drojtje.

— Ti, Mentor, dhe ti, Sotir, do të rrini këtu bashkë dhe të duheni, të mos ziheni.

Ne rrinim njëri afër tjetrit pa guxuar të kthenim kokën as më të mëngjër, as më të djathtë.

Fëmijët, një nga një, po mbushnin klasën. Hynin brënda të drojtur e të turpëruar. Aty pritëshin me nënqeshjet e ëmbla dhe fjalët e ngrohta të mësueses dhe secili jam i sigurtë që thoshte me vete, ashtu si thosha dhe unë: «Nuk qënka kaq e tmerrshme shkolla sa mendoja unë!»

Kur të gjitha bankat u mbushën me nxënës, zonjushja hipi në katedër dhe filloi të na flasë. Ajo fliste ngadalë, çkoqur, me buzën në gaz. Ajo na tha se do të jemi si një familje, një familje e madhe, me vëllezër dhe motra dhe se ajo do të ish si nëna jonë.

Sa e dashur që m'u duk! Dhe qërtoja veten për bu dallallëkun që kisha bërë. Ajo na tha dhe emrin e saj — e quanin Drita. Dhe me të vërtet me ata sytë e kaltër

bojë qielli të saj sikur fuste dritë në shpirtrat tona të errësuar.

Pas një ore ra zilja e parë. Zonjushja na tha të ziremi për dore secili me shokun e bankës, dhe kështu të dalim në oborr e të zbavitemi pesëmbëdhjetë minuta.

Unë u zura me Sotirin dhe mengadalë dualiëm jashtë, por dhe këtu ne nuk guxonim t'i lëshonim duart e njëri tjetrit. Zonjushja që shëtiste midis nesh me një libër të trashë në dorë na u afrua dhe, duke na përkëdhelur, na tha:

— Këtu lëshojini duart dhe losni si fëmijët e tjerë.

Ne e pamë zonjushen si me turp dhe u futëm në mes të nxënësve të tjerë. Në çast unë e humba Sotirin nga sytë dhe zura të thërres:

— Sotir, o Sotir!

Ay thërriste nga ana tjetër:

— Mentor, o Mentor! Ku je?

Dhe prapë u zumë për dore.

Kur ra zilja për të hyrë brënda, hymë dy nga dy, si shokë të ngushtë.

Kështu mbaroi dita ime e parë e shkollës. Nga një ditë e zyrtë dhe e vrëjtur, ajo u kthye në një ditë të gëzuar, në një ditë me diellë.

VIII

SI U RRUKULLIS NJË VIT

Shirat e shpeshtë dhe të rrëmbyer të vjeshtës kishin pushuar. Rrugët ishin tharë dhe balta e ngrirë ndriste si qelq i zi. Kishte ardhur dimri — një dimër i thatë e i ftohtë, me një cingërimë të hidhur. Era e malit frynte herë pas here dhe sillte me vete një dëborë të shkruftë, si hi, që të ngjitej në fytyrë, nëpër duar dhe të digjte. Rrugët e qytetit ishin si të shkreta. Aty këtu do të takoje ndonjë njeri të mbështjellë me shall gjer në sytë. Ndonjë fshatar me gunë krahëve ngiste gomarin e tij përpara të ngarkuar me dru për t'i shitur gjëkundi, por nuk thërriste, sikur nuk guxonte të hapte gojën nga të ftohtët. Mangaj të ndezur digjeshin përpara portave të dyqanëve.

Në këto ditë dimri unë nisesha që menatë, me çantën e Salës kalaqafe, për në shkollë. Sefte kaloja nga Sotiri, pse andaj më binte rruga dhe pastaj, të dy bashkë, si dy lepura të vegjël, rendnim që të mos vonoheshim. Kur arrinim në dhomën e klasës sonë, pori brumbullite me hare dhe fëmijë si ne të mbërdhirë ngroheshin rreth tij. Faqet u skuqnin si mollë të kuqe nga të ftohtët. Një zhurmë fjalësh të pakuptueshme, të thërritura, të qeshura dhe pastaj binte zilja dhe menjëherë heshtje. Para se të hynte mësuesja në klasë, të gjithë rendnim me nxitim nëpër bankat dhe pas një minute në atë koshere bletësh, po të vije veshin shumë shumë, mund të dëgjoje edhe të rrahurat e zemrave tona. Fillonte mësimi.

Ahere mësonim shkronjat dhe kishim arritur gjer te Q-ja. Gërma Q, si e madhja ashtu dhe e vogla, jo vetëm mua por dhe të tjerëve na dukej shumë e rëndë, sidomos ajo e madhja me bishtin e saj të dredhur përposh.

Të gjithë prisnim me ankth se kë do të nxirrte mësuësja në dërrasë të zezë. Këto hope ishin me të vërtetë të mërzitshme.

Por kjo vazhdonte sa dëgjoje emrin tënd.

— Eja ti, Mentor! — ja bënte zonjushja.

Ahere përnjëherësh e mblidhja veten dhe me çap të pasigurtë drejtohesha për nga dërrasa e zezë. Sa e madhe më dukej ajo, më e madhe se fusha e K. Mirja si me frikë shkumësin në dorë dhe filloja të shkruaja. Shikimet e shokëve sikur më çponin kurrizin.

— Shumë mirë e bëre, Mentor! Hajde tani të shikojmë Q-në e madhe, — ja bënte mësuësja.

Bëja sefte një O të madhe, por atë bishtin tjetër, atë bishtin e përdredhur përposh s'e bëja dot. Nuk më vinte ndërmend, dora qëndronte në erë si e thatë, Ahere më vinte në ndihmë mësuësja duke thënë:

— Bishti i Q-s së madhe bëhet kështu, Mentor! — Dhe me një copë shkumës tjetër bënte një bisht të përdredhur e të bukur.

Unë e shikoja me gojë hapur dorën e saj të bardhë, e cila dinte të bënte çudira. Nuk kishin bërë çudira këto dy duar, kur na mësuan se si bëhen aeroplanët, vaporët kaiket. O sa gjëra të tjera dinin këto dy duar! Ato mund të të vizatonin ty dhe mua si njeri të vërtetë.

I turpëruar e i skuqur si lulukuqe, unë prisja ndëshkimin, por ajo më përkëdhelte në faqe duke thënë:

— Hajde, shko rri ti, Mentor, dhe le të dalë Sotiri!

Ngrihej i drojtur dhe me frikë edhe Sotiri, Zonjushja Drita i ndihmonte dhe atij. Dhe kështu me radhë dilnin Selimi i shkurtër, Lulja, Afërdita, Dhimitri dhe me të gjithë mësuësja jonë ishte aq e mirë, sa që të çudiste durimi i saj.

Por kishte ditë që edhe ajo nxehej. Ahere ajo nuk fliste, por rrinte e menduar në fronin e katedrës, me shikim të hedhur gjëkund larg. Pastaj pyeste si e zemëruar:

— Selim, pse nuk i ke blerë bojrat?

Selimi i shkurtër bëhej më i shkurtër nga ç' ishte, dhe i përgjigjej:

— Zonjushe, unë i thashë babait!...

— Ahere pse nuk t'i bleu? — përsëriste ajo padashur, pse e dinte fare mirë që i jati i Selimit nuk ja kish blerë bojrat të birit pse nuk i ndodheshin paratë.

Selimi i shkurtër ulej i turpëruar. Po pa bojra nuk ish vetëm Selimi i shkurtër, isha edhe unë, ish edhe Afërdita, edhe Petriti... Zonjushja nuk vazhdonte të na pyeste më tutje, pse e dinte që do të dëgjonte vetëm një përgjigje: «S'kishim me se t'i blejmë!»

Ditët rrukulliseshin njëra pas tjetrës. Koha kalonte si hajdut në errësirën e natës, pa u dalluar prej askujt dhe menjëherë çeli pranvera. Tërë natyra u ringjall. Seftë u zhduk dëbora dhe vëndi u tha, pastaj zunë të shkrijnë akujt e maleve dhe përrënjtë vinin si të tërbuar. Retë nuk mbulonin më qiellin e kaltërt, dielli shkreppte i ngrohtë. Fusha po përtërihej dhe aty këtu dalloheshin lulekaçet e para. Njerzit, të bullandrisur nga të ftohtët e dimrit, sikur shkundeshin nga hallet qysh në ditët e para të pranverës, pse ecnin më lehtë dhe nuk ishin më të mbështjellë me shalla dhe me guna. Çelën edhe pemët. Kumbulla në oborrin e Dervishit u vesh me rrobe të bardha si ndonjë nuse e re veshur me vello dhe me tela. Ditët ahere na dukeshin të gëzuara dhe padashur diçka të shtynte të rendësh, të bredhësh e të këndosh.

Dhe teze Aisheja, me gjithë fukarallëkun dhe hallet e saj, sikur u përtërit. Ngrihej menatë e fshinte oborrin dhe, kur kthehej brënda në odën e zjarrit, zinte të na shtynte me radhë:

— Hajde, Mentor, Merushe, ngrihuni se vajti mesi i ditës.

Ne mezi ngriheshim duke fërkuar sytë, venim te pusi dhe atje haheshin kush të lahej më parë. Pastaj unë rrëmbeja një copë bukë në dorë dhe me çantën kalaqafe rendja për në shkollë.

Sa gëzoheshim kur shikonim zogjtë shtegtarë! Seftë vinin dallëndyshet. Fluturonin ato nëpër rrugët e qytetit ose futeshin nëpër hajatet ku kishin foletë dhe ne u afroheshim t'i shikonim më pranë. Pse na dukeshin aqë të bukura? Sikur sillnin me vete diçka përrallore nga vëndet ku kishin qënë! Por ne gëzoheshim më shumë kur shikonim lelekët e parë.

— Lelekët! Lelekët! Lelekët! — dëgjoheshin kudo zëra fëmijësh.

Dhe lelekët, çifte çifte, i vinin rreth e përçark qytetit si për ta përshëndetur. Pastaj drejtoheshin për nga foletë e tyre.

Ne fëmija rendnim të shikonim lelekët e kujt kishin ardhur më parë dhe si gjithënjë seftë vinin lelekët e xha Myrtos: dy lelekë të mëdhenj me qafë të gjata që të shikonin drejt e në sy pa u drojtur fare. I vinin folesë rreth e rrotull dhe akoma pa zënë vënd mirë do të sillnin kleçka apo fije kashte për ta shtruar e për ta ujdipur. Por ne s'kishim shumë kohë t'u gëzoheshim, kujtoheshim dhe rendnim për në shkollë!

IX

FUNDI I VITIT SHKOLLOR

Erdhi dhe dita e provimevet!

Një të djelë, andej nga fundi i qershorit, ne u mblodhëm që menatë në kopshtin e shkollës. Teze Aisheja më kishte qepur një këmishë laragane. Llastikat e lara më shkëlqenin si të qelqta. Dy rrypa, në vënd të tirandave, më kalonin kryq përmbi supe. Si gjithnjë, unë kalova duke rendur për nga Sotiri, i cili po më priste bashkë me nënën e tij me padurim te porta. Nëna e Sotirit më përqafoi dhe më tha duke qeshur:

— Si pëllumb të paska nisur Aisheja sot!

Unë hëm u turpërova hëm edhe më erdhi mirë, pse për herë të parë më shikonin kështu të nisur. Pastaj ajo na tha të dyve duke na përcjellë:

— Dhe shikoni të mos na turpëroni!

Kur arritëm te kthesa e rrugicës, dëguam prapë zërin e nënës së Sotirit, e cila po na shikonte me syt e saj të mbushur plot lot:

— Dhe kini mëndjen, kini mëndjen pëllumbat e nënës!

Fëmijët grupe grupe po mblidheshin në oborrin e shkollës. Të gjithë ishin të larë e të ndrruar. Edhe ata më të varfërit kishin veshur robat më të mira që kishin dhe të tërë dukeshin sot sikur nuk ishin ata fëmijët e parë..

Mësuesja kishte ardhur edhe ajo. Bile ajo ishte më e çqetësuar nga ne të gjithë. Hynte e dilte në oborr. Herë na qëronte të mos thërrisnim, herë buzëqeshte dhe ngandonjëherë mbështetej pas murit dhe hidhte

shikimin e saj gjëkundi larg. Kush e di ç'mendonte zonjushja jonë ahëre? Ndofta mendonte për pushimet që, siç na kish thënë, do t'i kalonte në fshat pranë prindërve të saj; apo mendonte për të ardhmen tonë?! Kush e di, kush e di!

Nga shkolla dolli në oborr drejtori bashkë mësuesit e tjerë dhe me zërin e tij të ngjirur na thirri:

— Fëmijë, radhituni nëpër bankat!

Ne, një nga një, si fajtorë me kokë ulur kaluam përpara mësuesve dhe drejtorit dhe zumë vënd nëpër bankat, të cilat me rastin e provimeve i kishim nxjerë në oborr.

Për të parët e vëndit kishim radhitur karshi nesh një njëzet frona dhe përmbi ta kishim ngritur një si tendë të hapur dhe të mbuluar me rrogözë.

Zunë të vinë dhe njerëzia, rradhiteshin pas froneve, zgjatnin kryet herë më të mëngjër, herë më të djathtë dhe secili kërkonte të zbulonte djalën ose vajzën e tij dhe kur e gjente i qeshte buza dhe një dhëmbje e ëmbël e mundonte për brënda — si do të dalë me provimet? Ç'nota do të ketë? Si do ta thotë vjershën?

Kur erdhi teze Aieshja me nënën e Sotirit, të parët e K. i kishin zënë vëndet. Teze Aisheja u vonua pakë me me Merushen, kurse nëna e Sotirit e kishte të vjehrrën plakë të sëmurë e cila mezi e la të dalë. Në fronet e parë, dhe mu në mes, kishte zënë vënd Sali agai. Megjithëqë ishte nën hije, atij i kishte dërsirë ballët dhe herë pas herë fshihej me një shami të mëndafshtë që kundërmonte erë livando. Në kraun e djathtë të tij rrinte një prift me kamillaf në kokë dhe me një kryq të madh të ergjëntë varur në qafë. Sali agai seç i thoshte në vesh dhe ay tundte kokën në shënjë pohimi. Afër Sali agait kishte zënë vënd dhe një hoxhë me një çallmë të bardhë si dëborë në krye dhe me shikim të egër. Pranë tij ishte kryetari i bashkisë drejtori i financës, tregëtarë e nëpunës të tjerë. Prapa tyre vinte populli më këmbë. Dielli kishte kohë që kishte dalë dhe rrezet u binin drejt e në sy, por ata nuk druheshin. Me ankth prisnin të pushonte drejtori dhe të fillonin të dilnin fëmija.

Teze Aisheja mundi të dëgjonte vetëm fjalët e fundit të drejtorit:

— Rroftë lart madhëria e tij Zogu i parë!

Disa nga parësia zunë t'u bien duarve dhe u ngritën më këmbë. Populli heshtëte. Nuk e kishin mësuar akoma t'u bjenë duarve për të çfaqur gëzimin. Aisheja, që në këtë hop po përpiqej të më zbulonte mua, mallkoi nëpër dhëmbë:

— Rrini nëpër fronet, mor që ju ndënjtët për barku ju ndënjtë!

Pas drejtorit e mori fjalën kryetari i bashkisë. Zuri dhe ky t'i binte legenit për përparimin dhe bujarinë e madhërisë së tij dhe nënës mbretëreshë e të princeshave që ishin padrone të sa e sa shoqërive mirëbërëse dhe arsimore.

Populli u mërzit dhe disa nga ata të fundit zunë të flisnin midis tyre. Ca nga ca zërat e tyre u shtuan dhe arritën gjer në veshët e Sali agait, i cili hijerëndë, u kthye prapa duke përdredhur mustaqet e tij të holla dhe hodhi një shikim të egër me vetulla të kyçura mbi nj'a katër a pesë veta që se ç'thoshnin dhe qeshnin ngadalë. Pastaj, si u kthye, vështroi kryetarin e bashkisë që vazhdonte të fliste dhe tha me vete: «Dhe këtij gdhërit ama hiç s'ja pret; more gomar, pse s'flet më shkurtër, sikur nuk e di që këta harbutër nuk marrin vesh nga këto fjalë!»

Por kryetari i bashkisë as që kish ndërmend të pushonte. Ay filloi të falnderonte mirëbërësit e qytetit. sidomos tregëtarin e madh Sh., me ndihmat e të cilit qyteti K. kishte filluar ta ndryshonte fytyrën e tij...

Gjatë tërë kësaj kohe fëmijët rrinin më këmbë. Por Kasëmi i Shemos, që ishte i dobët dhe i pangrënë, mezi po e mbante veten. Kishte frikë t'i kërkonte leje drejtorit pse qe i rreptë dhe e dinte që do ta qërtonte. Por fuqitë e tij sa vinin po i pakësoheshin fare. Në mëngjez kishte ngrënë vetëm pak përshesh me dhallë të thartë që po i grryente zorrët. Barku i priste herë pas here. Ay shtrëngonte dhëmbët, mblidhej kruspull, por prapë qëndronte më këmbë duke u mbajtur pas bankës. Kur

Kirgetari i bashkësisë mbaroi fjalimin, atij iu errësuan sytë fare dhe sefte zuri t'j zhdukej qielli, pastaj njerzit dhe më në fund ra përdhe pa nxjerrë zë nga goja. Fëmija që ishin afër tij klithën:

— Kasëmit i ra të fikët! Kasëmit i ra të fikët!

Drejtori rendi për nga Kasëmi. Populli zunë të lëkunden si valë deti e të shtyhen me njëri tjetrin për të parë se ç'po ngjiste. Parësia po heshtëte. Nga mesi i rrethit dolli Shemoja. Ay pa shërbëtorin e shkollës që mbante në duar djalën e tij. Shemoja kaloi përpara parësisë së vëndit, pa i përfillur fare, duke sharë nëpër dhëmbë dhe duke i shkelur.

Pas kësaj ngjarjeje filloi provimi.

I pari dolli Gjika, nxënësi më i mirë i klasës së katërt. Ay iu afrua dërrasës së zezë me çap të sigurtë dhe mësuesi i arithmetikës i dha një problemë.

Gjika u mendua pakë. Pastaj si sprijë filloi ta shpjegonte... dhe e zgjidhi sakaq.

Sali agai e vështronte me një farë cmiri.

Gjika, i biri i furxhiut, i një të humburi, fliste në mënyrë që, ay jo vetëm nuk e kuptonte, por edhe me një lloj epërsie morale që e shtypte fare aganë. Prifti tundte kokën. kurse populli, të gëzuar, flisnin midis tyre:

— Dituria do t'u hapë sytë fëmijëve! Shikoni, more, shikoni Gjikën, më bukur se dhaskali të flet! Goja hekur i pret!

Dhe të tërë kthenin sytë për nga i jati i Gjikës, xha Thanasi, i cili i mallëngjyer dhe me sytë plot me lot, shikonte të birin sikur do ta përqafonte.

— Bravo, paska djalë për kokën e djalit! — thoshin gratë.

Pas Gjikës duallën me radhë vajza e Hasanit, që tha një vjershë nga të Asdrenit, dhe Selimi i shkurtër me Afërditën, që recituan vjershën e Naimit «Zogu dhe djali».

Populli e pëlqeu shumë këtë vjershë, dhe kur mbaruan fëmija, të gjithë zunë të brohoritin. Shumë mendime të errëta u vërtitëshin në kokë: ca i shikonin më qartë, të tjerët nuk i shpjegonin dot, por një gjë e dallonin fare

mirë se liria është gjëja më e shtrënjtë, jo vetëm për njerzit por edhe për kafshët, për çdo gjë të gjallë.

— Ah, i gjori zog, desh vdiq nga merak, — thoshte me vete teze Aisheja. — Nga brengat as ujët, as buka nuk i shkante! S'ka si liria.

Zonjushja Drita kishte ndënjur në një fron pranë nesh dhe priste me padurim si do të dilte njëri, pastaj tjetri. Me zërin e saj të ëmbël ajo na ftonte të dilnim nga bankat dhe të thoshnim përpara të gjithë popullit ato që kishim mësuar gjatë vitit.

— Të dalë Asllan Saliu! — thirri zonjushja Drita.

Asllan Saliu ishte i biri i Sali agait. Ay dolli nga banka krenar, më shumë dhe nga që i jati ishte në radhë të parë, por edhe u turpërua kur pa të gjithë ata njerëz që e shikonin me kureshtje.

Sali agai lojti nga vëndi dhe sikur u zgjua nga ndonjë dremetje, zuri të shtrëngonte gishtrinjtë e duarve.

Asllani dolli përpara, qëndroi, bëri një përlule dhe filloi të recitonte një vjershë nga të Kristo Floqit për lartmadhërinë e tij. Por që në strofën e parë, ay i hëngri dy tri fjalë dhe ritmi humbi fare. Agai e pa i egërsuar. Po Asllani as që e shikonte të jatin në sy, po vazhdonte të recitonte ku me rimë e ku pa rimë. Nga mesi i vjershës shikimi i Asllanit se si u takua me atë të të jatin, i cili e vështroi me inat. Djali u trëmb dhe mbeti si gur më këmbë. Asnjë fjalë nuk i vinte ndërmend. Në kokë sikur i gumëzhinin miza. U mendua dy tri sekonda të kujtohej, por s'kujtohej dot. Ahere e filloi përsëri. Por tha vetëm dy vargjet e para dhe **prapë mbeti**. Zonjushja Drita përpiquej nga prapa t'ja tregonte, po fjalët e saj, megjithqë arrinin gjer te ay, nuk i kuptonte dot se i ishin shurdhuar veshët të ziut Asllan. Populli zuri të qeshte. Djersa sumbulla-sumbulla mbuloi ballët e babait dhe të djalit, sikur të dy qenë në provim.

Ahere iu afrua Asllanit drejtori e zuri për krahu dhe i tha ngadalë:

— Ti mos e mer me frikë! — Dhe duke u kthyer nga populli shtoi: — Asllanit i kishim dhënë një nga vjershat

më të rënda. Por ju do ta shikoni Asllanin se si reciton tani! — Recito vjershën «Ora!».

Këtë vjershë Asllani kishte tërë vitin që po e mësonte dhe e dinte mirë. Ay mori kurajë dhe filloi. Këtë të paktën e tha mirë dhe në asnjë vënd nuk qëndroi.

Sali agai ahëre e mori veten dhe u kthye nga hoxha e i tha:

— Shumë vjersha të rënda u japin fëmijëve, hoxhë efendi!

Dhe hoxha iu përgjigj duke vënë dorën në zemër:

— Allah allah! çudi si i mësojnë këta fëmija!

Gjëndja sikur u qetësua pakë. Asllani u kthye dhe ndënji në vëndin e tij.

Ahëre erdhi radha ime. Zonjushja thirri:

— Të dalë Mentor Hyseni!

Me zemër të ndrydhur, unë bëra përpara. Njeri nuk guxojta të shikoja në sy. Si nëpër ëndër më kalonin dhën, qën i bariut, bariu plak vetë. Kur u përula për të përshëndetur popullin sytë më vanë te teze Aisheja. E gjora teze, me sytë e hapur dollap dhe veshët bërë katër, priste me padurim se si do ta thoshja unë vjershën e Çajupit «Fyelli i bariut»! E mora veten dhe fillova:

Bariu, shokë bariu,
Kur gjëmon e fryn veriu,
Është përjashta fatziu,
E rreh breshëri dhe shiu.

.....

Kur mbarova vjershën teze Aisheja po fshinte lotët dhe më shikonte sikur do të më pështillte të tërin në gj. Populli brohorisnin. U ktheva në vënd dhe më dukej sikur isha në ëndërr e sikur fluturonja me krahë.

X

NJË FATKEQËSI E PAPRITUR

Kështu kaluan tre vjet, njëri pas tjetrit. Dhe ndofta do të kishin kaluar dhe shumë të tjerë, po të mos kish ngjarë kjo fatkeqësi e papritur.

Ndër ne jeta s'kishte ndryshuar. Suloja dhe Sala ikën dhe nuk u bënë më të gjallë, si babai që humbi andej nga Australia. Dhe kjo e dëshpëroi fare teze Aishenë. Mëndja i vinte tërë në të ligat dhe megjithëqë donte ta fshinte trishtimin nga ne, ay i çfaqej në syt e saj të skuqur, që i bëheshin si pufkë nga të qarët dhe pagjumësia. Ngandonjëherë pa dashur bëlbëzonte: «Po dhe ky Hyseni i zi s'u bë i gjallë, se ka fëmijë, se ka motër!» Po menjëherë e mblidhte veten dhe si fajtoje ulte kokën të qepte e zinte këndonte ndonjë këngë më të qarë. Edhe këngët e saja tani qenë të brengosura, të mallëngjyera, të dhimbshme që të tronditnin zemrën, ashtu siç tronditnin zemrën e asaj që i thoshte. Që kur vdiq Shabani i vogël ajo tërë këngët i këndonte në këtë mënyrë: rrinte gjëkund afër vatrës me fustan në dorë dhe zinte punonte dhe vajtonte, një orë dy, gjersa kujtohej për gjëkafsh e ngrihej menjëherë si nga ndonjë gjumë i rëndë. Myshterinjtë kishin zënë të rrallësohen, pse nga të qarët teze Aishesë zunë t'i prishëshin dhe sytë. Pa ndonjë nga myshhterinjtë ankohej:

— Moj Aishe, këtu ma ke qepur shtrëmbër fustanin!
Hiç s'e ke qepur mirë!

— Uh, qyqja unë! — ja bënte teze Aisheja, — lere, lere të ta ndreq. Kush e di si më ka shpëtuar!

— Zure të mos shikosh, Aishe! — i thoshte myshhterija.

— Jo, jo, me sytë jam akoma mirë! — ja kthente teza por me vete shtonte e çqetësuar: «Bubu sikur të më lenë dhe sytë! më mirë të futem në dhjet e gjallë!».

Gjatë pushimeve teze Aishesë i ndihmoja dhe unë në punët e saj të përditshme si për të shqepur ndonjë fustan të vjetër, apo për t'i sjellë ujë nga pusi. Ngandonjëherë më dërgonte edhe gjer nga çarshia për t'i blerë penjë ose kopsa. Por kur më shikonte të mërzhitur ajo vetë më thoshte:

— Hajde xhan'i tezes, shko luaj me shokët tani! — Dhe unë rendnja përjashta si ndonjë qën kur e lëshojnë nga zinxhiri.

Losnim symbyllazi nëpër qoshet dhe prapa portave, ose bakën nëpër pluhurin e sokakëve. Mbrëmave rrinim përpara portave dhe zinim të tregonim historira. Secili përpiquej të shpikte historinë më të bukur e më të çudime. Sotiri na e kalonte të gjithëve; ai merte fjalën si ndonjë i madh dhe fillonte:

— Që thoni ju de, tani nuk ka kusarë nga anët tona, por siç më tregon babagjyshi, qëmoti këtu ka pasur kusarë të tmershëm. I zinim njerzit në mes të udhës dhe në mes të ditës, or derë bardhë, dhe i xhvishnin, u merrnin rrobat e trupit, paratë dhe shpesh edhe i vrisnin! Po a e dini se cilët ishin kusarët?!

— Njerëzit e liq! — i përgjigjeshim ne me një zë që të gjithë.

Por ay prapë si ndonjë i madh shtonte:

— Kusarët ishin Turqit, pse ahëre ne ishim nën zgjedhën e Turqisë.

— Ë, ë, turqit? — thoshte me zërin e hollë Kasëmi i Shemos, — babai i quan ata anadollakë! Me të vërtetë të tmershëm kanë qënë! Ata kanë vrarë gjyshin tonë, pse mburrej që ishte shqiptar!

Por vinte nga vinte fjala dhe prapë do të zinim në gojë edhe çështjen e futbollit. Ne kishim formuar shoqërinë tonë, një skuadër, por top nuk kishim. Dhe për natë me këtë i mbyllnim bisedimet tona pa ktheheshim nëpër shtëpitë të pikëlluar.

Teze Aisheja më pa që isha i merakosur, dhe një ditë më pyeti:

— Mentor, ç'ke të keqen tezja, që rri i mejtuar sikur të janë mbytur gjemitë?!

— S'kam gjë iu përgjigja unë dhe ndënja pranë saj. Ajo më vuri kokën në prehër dhe, duke më përkëdhelur më thoshte:

— Thuaj tezes, Mentor, ti e di që tezja për ty kokën bën kurban!

Dhe unë e çfaqta atë që më rëndonte në zemër:

— Teze, i thashë unë, — dua të më blesh një futboll!
Teze Aisheja më shikoi një herë në sy me një shikim të ëmbël dhe të tronditur. Pastaj më mori në duar, më pushtoi me të dy krahët dhe m'u përgjigj:

— Futboll të vërtetë nuk do të bëj dot, të keqen tezja, po do të të bëj një me lecka. Lecka kemi plot!

Të nesërmen midis fëmijëve të mëhallës nuk kish lajm më të çudiçëm. Ahere zgjodhëm dhe emrin e shoqërisë dhe e quajtëm «Skënderbeu».

Pas dy ditë futbollit që gati, një top i madh i rrumbullaktë, lara-lara nga stofat që i kishin mbetur teze Aishesë nga myshterinjtë. Unë e mbaja nën sqetull dhe të tjerët më vinin pas, si suitë e ndonjë mbreti indian që ecën me salltanet dhe hijerëndë. U nisëm për në fushë. Për fushë kishim zgjedhur një rrugë prapa shtëpisë sonë, që ishte më e gjërë dhe më e volitëshme për të lojtur, por ku aty-këtu kalonin automobila.

Me të arrirë, u ndamë dhe zgjodhëm portat. Filluam. Topi ishte mjaft i rëndë dhe, kur i binim, nxirte një zhurmë si ndonjë thes i mbushur me kashtë. Suleshim dhe rendnim andej këtej të gjithë tok, si tufë mizash mbi ndonjë pikë mjaltë. Re pluhuri ngrihej përpjetë dhe ne humbisnim nëpër të si hije në errësirën e natës. Dieili përvëlonte, djersët na vinin lumë. Herë pas here dëgjonim si nëpër gjumë borijen e ndonjë automobili dhe e linim për pak lojën gjersa të kalonte maqina dhe pastaj vazhdonim përsëri me zjarrin e parë.

Por për djall kamjonët si për inat kalonin njëri pas tjetrit. Akoma s'kish kaluar i pari, vinte i dyti. Ne rrëmbenim sefte futbollin dhe hidheshim mënjanë.

Kishim kohë që po losnim. Skuadra jonë kish pësuar një humbje të rëndë; na kishin bërë dy gole; ne, asnjë, dhe na vinte plasja. Si kaloi kamjoni i fundit, topin e kisha unë në këmbë; kisha gënjyer Sotirin dhe po i afrohesha bekut. Një nga të skuadrës sonë më thërriste me sa zë që kishte:

— Këtu, Mentor! Mentor, këtu! Pasoje, mor, se jam vetëm!

Por unë doja ta bëja vetë golin. Për fat kalova dhe bekun. Përpara meje ishte vetëm portieri, i cili më pa me sy të çakarritur dhe bërtiti sa mundi:

— Mentor, ikë, një automobil!

Unë e dëgjova, por pandeha se do të kisha kohë t'i bija dhe të ikja, pastaj a lihej ky rast?! Mbanj mend që ngrita këmbën t'i bie topit dhe se diçka më shtyri nga prapa dhe unë u përplasa mbi tokë, u rrukullisa dy tri herë, koka më buçiti si daulle e çarë dhe pastaj e humba mendjen.

Kur e mora pakë veten, koka më therte e më çante dhe gojën e kisha të hidhur farmak. Këmbën e djathtë nuk e luaja dot dhe më dukej sikur ma rrihnin si çekan. I hapa pakë sytë dhe si nëpër mjegull a në gjumë pashë fytyrën e brengosur të teze Aishesë që më kishte pushtuar më të dy duart dhe më mbante në prehër. U përpoqa të kuptoja se ku ndodhesha, po më kot. Ca tronditje që mezi i ndjeja, ca pamje të errëta më dilnin për një hop përpara dhe prapë më zhdukeshin nga sytë dhe rashë në një kllapi edhe më të rëndë se e para.

XI

TRE MUAJ NË SPITAL

Nga mesi i natës erdha në vete. Goja më ishte tharë. Desha të kaloja pështymën, por gjuha m'u ngjit pas qiellzës dhe dhëmbjet më zunë përsëri, ca dhëmbje të padurueshme dhe zura të thërres:

— Ujë, ujë! Teze Aishe, ujë! — Dhe fillova të qaja.

Një vajzë e veshur në të bardha u vërsul drejt meje dhe më tha duke qeshur:

— Ç'qan kështu sikur je fëmijë? Ti je burrë tani!

Por fjalët e saj, në vënd që të më qetësonin, më tronditën akoma më shumë. Dhëmbjet, etja dhe të nxehët sikur m'u shtuan dhe ja dhashë të qarit akoma më me forcë.

— Ujë! Amani, ujë! — thërrisja unë.

Ajo më vuri një leckë të lagur në gojë dhe unë përpiqesha t'i ndjell ujët, ta gëlltit të tërë leckën e të shuaj etjen që po më përvëlonte të gjithë qënien time, por dora e saj e mbante nga njëra anë dhe me dorën tjetër më fshinte djersët që më vinin si lumë. Ajo më thoshte:

— Pusho, mos qaj! Do të të jap dhe ujë, dhe bukë dhe historira do të të tregonj...

Si shova pakë etjen, e kuptova që nuk ndodhesha në kasollen tonë, që vajza nuk ish teze Aisheja dhe fillova prapë të thërres duke qarë:

— Teze Aishe! Teze Aishe!

— Mos qaj se dhe teze Aisheja do të vijë, — më tha ajo duke më fërkuar kokën.

— Ku jam? ku jam? — vazhdoja të thërrisja unë.

— Në spital je, por mos u trëmb. Çfarë shqiptari qënke ti! Kështu do ta mbrosh ti atdhenë?! Ti nuk je ahere stërnip i Skënderbeut?!

Fjalët e fundit më dogjën më shumë nga dhëmbja e madhe. Tërë frika që më kish zënë u zhduk. Kafshova buzën për të mos u turpruar dhe, duke kthyer kokën mënjanë në jastëk për të fshehur lotët, i thashë i tronditur:

— Jam...

— Ashtu de, — dëgjova si nëpër ëndër dhe prapë e humba mendjen.

Të nesërmen në mëngjes dhëmbjet sikur më kishin lënë pakë. Gjumi, pas mezit të natës e këtej, më kish-te bërë mirë. Por trupin e ndjeja të rëndë të rëndë dhe këmbët nuk i lëvizja dot. Kur hapa sytë vajza ishte prapë afër jastëkut tim.

— Shpëtove, Mentor, shpëtove! Tani je mirë dhe së shpejti do të dalësh prej këtej! Por herë tjetër nuk do të lozësh futboll rrugëve të qytetit si këtë radhë!

Dhe i kuptova të gjitha. Më kish shtypur kamioni duke lojtur futboll. Kisha thyer fyellin e këmbës së djathtë dhe doktorët e spitalit të K. që natën e parë ma kishin vënë në allçi dhe sipas fjalëve të infermieres, ajo do të zirej aqë mirë, sa që do të bëhej më e fortë se tjetra. Ca nga ca u qetësova, por më vinte shumë keq që s'kisha pranë teze Aishenë.

Zonjushja Vangjeli — kështu e quanin infermier-en, — e zëvendësoi teze Aishenë dhe m'u bë aqë e afërt, aqë e dashur... Vinte nga vinte infermiereja Vangjeli dhe pastaj zinte vënd afër shtratit tim, më vinte termometrën nën sqetull dhe më thoshte:

— Nëmëro, Mentor, pesë herë nga njëqint dhe më thërrit pastaj.

Unë filloja të nëmëroj me kujdes, se mos bëja gabim, pse më dukej që më gabimin tim më të vogël mund të rrezikoja shërimin e këmbës. Si mbaroja i thërrisja infermieres:

— Zonjushë Vangjeli! Zonjushë Vangjeli!

Vinte ajo duke nxituar e duke qeshur, merte termometrin në dorë, e shikonte me kujdes dhe pastaj më thoshte:

— Tridhjetë e shtatë, asgjë s'ke, Mentor!

Pastaj si e tundte termometrën dy-tri herë për poshtë, e fuste në një kuti dhe e vinte në xhepin e sipërm të përparës së bardhë, rrinte pranë meje dhe fillonte të më tregonte historira të mrekullueshme.

Këmbën akoma nuk e lëvizja, por dhe dhëmbje nuk ndjeja. Dita me ditë bëhesha më mirë. Jeta e spitalit më kishte ecur; ushqimi më i mirë se ay i shtëpisë më kishte ndrequr. Një të djelë erdhi të më shikonte dhe teze Aisheja. Vangjelija e solli në dhomën time. Unë flija. Ajo s'guxonte të më zgjonte, por rrinte e menduar, e zhytur në mendimet e saja dhe me njerën dorë fërkonte çarçafin e bardhë të shtratit. Kur i hapa sytë, ajo më pa e mallëngjyer, dhe më tha:

— Si je, Mentor i tezes? — Dhe, pa pritur përgjigje, shtoi: — A të mori malli për tezen?

Unë padashur ja dhashë të qarit, gulçoja, doja të pushoja dhe s'pushoja dot.

— Pusho, pusho, xhan'i tezes, — më thoshte teze Aisheja. — Pusho, të keqen teza, pa të kam sjellë dhe kabuni, dhe hallvë, nga të tëra të kam sjellë. Nuk më linin të hyja, pa gjer tani dhjetë herë do të kisha ardhur. Kaq më mori malli, sa nuk e di! Ke të fala shumë nga Merushja, Sotiri, nga Kasëmi, nga të gjithë djemtë e mëhallës. Të gjithë donin të vinin, por filluan shkollën, të keqen teza!

— Filluan shkollën! — përsërita unë duke qarë.

Teze Aisheja e pa që unë u trondita shumë nga këto fjalë dhe shtoi:

— Ti prapë do t'i arrish, xhan' i tezes. Do t'i arrish dhe në baltë do t'i lesh!

— Të më marrësh, të më marrësh që këtej, — thërrisja unë.

— Mirë, mirë, do të të marr, po thuam si e ke këmbën?

— Ku ta di unë, për të dhëmbur s'më dhëmb, ja, në allçi e kam, — dhe hoqa çarçafin.

Allçia e bardhë i zuri sytë teze Aishesë, këmba e vajtur dhe e verdhë e trëmbi dhe ja bëri:

— Bubu ç'na gjeti, mor bir!

Gjer ahere ajo mendonte se rreziku nuk ishte aq i madh, por kur pa hekurat dhe allçinë e bardhë, misht të venitur, u lebetit. Zuri kokën me duar, ra përmbys pastaj përmbi këmbën e thyer dhe zuri ta fërkonte.

— Bubuj ç'të bëra unë, mor bir! Unë korba e kam fajne, ç'më lipsej mua të të bëja futboll! Ç'më lipsej mua! — thoshte ajo si më të qarë.

Kur erdhi infermiereja, Vangjelija, për ta lajmëruar teze Aishenë se ora e vizitës kish mbaruar, na gjeti të qetësuar. Teze Aisheja më tregoi andrallat e shtëpisë. Unë i thashë të mijat, i fola dhe për infermierën që sillej si nënë e vërtetë:

Teze Aisheja, para se të ndahej, e falnderoi Vangjelinë nga ana e saj duke i thënë:

— Perëndia do të të ndihij për të mirën që ke bërë, moj çupë, se Mentori është jetim dhe kur i ke bërë të mirë një jetimi, është njësoj sikur ja ke bërë zotit vetë. Dhe të bëj rixha ta shikosh mirë se dhe mua më ka mbe-tur si peng, më duket sikur ja bëra vetë djalit, unë e zeza, unë korba! Ç'më lipsej t'i bëja futboll, ç'më lipsej mua! I kam sjellë këtu ca gjëra; ja, merri — pakë ka-buni, hallvë dhe ca mollë, i bleva në pazar. me atë ta-kat që kam, merri! Jepi Mentorit, po mer dhe për vete, moj çupë, se e ke hak. Sa mirë që më foli Mentori për ty, Mentori i tezes, ç'i bëri teze kërcureja! — Dhe lotët i rridhnin çurkë nga sytë.

— Mos ki merak, teto. Mentori tani është mirë, pas ca ditë do të fillojë të ngrihet, pastaj do t'i thyejmë dhe gjipsin e do të ecij më mirë se më parë, — i thosh Vangjelija tezes.

— Nga goja jote në vesh të perëndisë, — ja ktheu teza, dhe, duke i dhënë gjërat, shtoi: — Po ti e martuar je, moj bijë?

— Jo, — iu përgjigj Vangjelija.

— Ahere zoti ta çpërbleftë me një burrë të mirë! — e uroi teze Aisheja.

Pas kësaj vizite, infermiereja më thoshte gjithnjë:

— Çfarë teze të mirë që ke, o Mentor! Duhet ta duash dhe ta nderosh!

Tre muaj kalova në spital me allçi në këmbë.

Një mëngjez erdhi doktori bashkë me Vangjelinë dhe shërbëtorin e spitalit, xha Panon. Ishte një ditë me diell, por me erë. Jashtë në kopshtin e spitalit tunde-shin degët e pemëve, që kishin mbetur lakuriq, si njerëz të varfër. Ishte vjeshtë e dytë. I qeshur, doktori erdhi pranë meje, më zuri pulsën, u mendua pakë dhe më tha duke tundur kokën:

— Mentor, sot do të të heqim gjipsin! — Pastaj më shpunë në një dhomë të madhe, plot dritare; më vunë në një shtrat mu në mes të dhomës dhe doktori me një çekiç e me një daltë më hoqi gjipsin.

— Tani ngrijeni lehtë më këmbë! — i tha ay infermiereja dhe xha Panos.

Infermiereja më zuri nga ana e këmbës së thyer, xha Panoja nga ana tjetër. Unë mblodha të gjitha fuqitë e mija duke u shtrëmbëruar në fytyrë. Këmba më rëndonte si ndonjë gur i rëndë dhe nuk guxoja të shkëlqaja me të.

Infermiereja më thoshte:

— Hajde, Mentor, mbaju pas meje dhe përpiqu të shkelësh me këtë, me këtë këmbë! — sepse unë zura të rëndoja mbi këmbën e majtë; dhe shtoi: — Mos u trëmb, mos u trëmb!

Xha Panoja nga ana tjetër më shtrëngonte mirë dhe më siguronte me shikimin e tij se nuk do të më dhëmbte.

Doktori që kish ndënjur në një fron për karshi, më thoshte:

— Eja nga unë, eja ngadalë!

— Unë u vara në krahët e xha Panos dhe zura të kërceja, duke çaluar me këmbën e mëngjër dhe duke hequr zvarrë këmbën e djathtë, e cila më kolovatej si ndonjë degë e thyer prej erës.

— Shkel, shkel nga pakë, — më thërriste doktori.

— Shkel, shkel, — dëgjohej dhe zëri i Vangjelisë.

Gjersa arrita te doktori u bëra qull në djersë. Isha munduar ta vë këmbën në dhe dy tri herë, por dhëmbja e fortë nuk më kish lënë.

Më vunë në një fron. Doktori u ngrit dhe iku duke thënë:

— Për sot, mjaft! Shpjereni në shtrat!
Si u çlodha pakë, Vangjelija më fshiu djersët dhe më tha me zë të butë:

— Hajde, Mentor, tani të të vëmë në shtrat!

Më zunë prapë për krahu. Unë zura të çaloja.

— Jo, jo kështu, — më thosh infermiereja, duhet të shkelësh nga pakë.

— Po më dhëmb, — i përgjigjesha unë.

— Këtë radhë nuk do të të dhëmbij, — ja bënte ajo.

Dhe unë e lëshoja trupin përmbi këmbën e thyer.

Xha Panoja më nxiste:

— Të lumtë, të lumtë! E bëre si burrat; të lumtë!

Dhëmbja sikur u mpi dhe unë çalë çalë, herë duke shkelur mbi këmbën e thyer dhe herë jo, arrita gjer në shtrat.

Kur më vunë në rrobat, infermiereja më t.l.a:

— Prova e parë dolli shumë mirë!

Pas një jave i vija vërdallë çalë çalë vetë dhomës. Këmba më kishte shkuar.

Erdhi dhe dita e fundit. Teze Aisheja më priste me padurim në oborr. Unë, i mallëngjyer, u lashë shëndet të gjithëve me radhë. Infermiereja, Vangjelija, më përcolli gjer te porta. Kur u ndamë, më puthi dhe më porositi duke tundur gishtin:

— Dhe herë tjetër u ruaj, Mentor!

Sa të afërm që më qenë bërë këta njerëz, të cilët më ndihmuan në një nga çastet më të vështira të jetës sime. U largova prej tyre me një dhëmbje dhe një admirim për të gjithë njerzit që u ndihmojnë atyre që kanë nevojë.

XII

SI IKA EDHE UNË NGA K...

«Më mirë bukë e hi e në shtëpi!» — thotë një fjalë e urtë, por mua më doli ndryshe. Në shtëpi gjeta përsëri atë urinë e përjetëshme që na ishte qepur që kur qemë lindur. Merushja s'u duk më e rritur, por akoma më e dobët. Ajo ishte hequr e zgjatur si litar i hollë. Sa u gëzua kur më pa në shtëpi! S'dinte ç'të më jepte më parë, për të më bërë qejfin, por mua asgjë nuk më hynte në sy.

Që ditën e parë dërgova teze Aishenë në shkollë të më regjistronte, por drejtori nuk ishte në K., kishte shkuar në një konferencë dhe do të kthehej pas një jave. Sekretarja i kishte thënë se ishte vonë, regjistrimin kishin kohë që e kishin mbyllur! Teze Aisheja u kthye shumë e dëshpëruar në shtëpi pa përgjigje të saktë. Pritëm dhe një javë. Pastaj një mëngjes u nisëm bashkë me teze Aishen dhe vamë drejt e të drejtori. E gjetëm në dhomën e tij përpara një tryeze të mbushur plot me libra e shkresa. Ay na njohu dhe, pa pritur ta përshëndesim, na tha:

— Vonë, shumë vonë ke ardhur! Ma shpjegoi çështjen tënde sekretarja. Pusho këtë vit. Shokët e tu tani kanë dy muaj që po mësojnë!

— Do t'i arrij! — i thashë unë si me drojtje.

— Regjistroje djalën, — i tha teze Aisheja, — se ka shumë merak për të mësuar.

— Ju do të më mësoni se si të bëj?! — u përgjigj ay si i fyer. — Ne kemi ligje dhe në bazë të tyre veprimë. — Pastaj zuri të çfletësonte disa shkresa i nëvri-kosur.

Teze Aisheja nuk bindej lehtë dhe ja ktheu:

— Zoti drejtor, regjistroje djalën që të mos mbetet udhëve. Gjynah, jetim është!

Ay u ngrit nga froni, e zuri teze Aishenë për krahu duke i thënë:

— Mot, mot, tani ka kaluar koha, — dhe që të dyve la nxori jashtë.

Ora që ishte varur përmbi dhomën e drejtorit ra dhjetë. Ne sikur u zgjuam nga ndonjë gjumë i rëndë dhe u nisëm për në shtëpi, pa çkëmbyer as edhe një fjalë.

Filluan pastaj ditë të plogta dhe pa shpresë. Jeta e mërztishme e spitalit më dukej shumë më e këndshme. Shirat që kishin zënë të binin ditë për ditë më mbyllën brënda dhe ky burg i detyruar, më ndrydhi fare shpirtin. Ngandonjëherë dilja nëpër shi, rendja gjer nga shkolla, i veja dy tri herë rrotull, pastaj kthehesha përsëri në shtëpi, i lagur qull, por në kokë më buçiste zhurma që bënin shokët e klasës. Po, shokët e mi mësonin, kurse unë bridhja udhëve!...

Dhe teze Aisheja ishte shumë e shqetësuar. Me të më parë të lagur, më ndrronte menjëherë dhe zinte të më qërtonte me të mirë:

— Mor Mentor, mor xhan' i tezes, ku del nëpër shi! Pse nuk rri këtu me ne!

Në zërin e saj ndjehej një dhëmbje. Ishte pendimi për ato që më kish thënë, dhe akoma më shumë i rëndonte përgjegjia ime:

— Ç'të bëj këtu?!

— E po ja kështu goditi, mor bir, se mos deshëm vetë, zoti na e solli. — Dhe kokë ulur tezja binte në mendime. Një ditë më tha:

— Duhet të të gjejmë ndonjë punë!

Të nesërmen qëmenatë duallem në qytet. E ku nuk vamë?! Hymë nëpër këpucëbërës, robaqepës, tregëtarë, por kudo i gjetëm dyert të mbyllura. Kur u kthyem në shtëpi nga drekëhera gjetëm postjerin përpara portës.

— Një letër, — tha ay, — për Aishe Dalipin.

— Unë jam, — i tha teze Aisheja, dhe e tronditur e mori letrën në dorë. Pastaj ma dha mua dhe, megjithë-
aic ishte e sigurtë se letra do të që nga babai Hyseni, më tha: — Pa shiko nga kush e kemi?

Unë e rrëmbeva letrën dhe lexova adresën: Mete Lame, mullixhi, në fshatin Thikës — Kolonjë.

Gëzimi i tezes u zhduk, dhe ajo e dëshpëruar më tha:

— Një kushëriri ynë i parë, ka vjete që s'e kam parë. Dhe ay i gjori s'ka as grua, as fëmijë! Ashtu i shkoi jeta me komitaxhillëke!

Hymë brënda, ndënjëm anës zjarrit dhe unë zura të lexoja letrën e xha Metes. Dhe ja se ç'shkruante:

«E dashura Aishe,

«Kaloi shumë kohë që s'jemi parë, qëkur u martua Hyseni. Unë jam mirë me shëndet; dëshëronj që kjo letër dhe juve t'ju gjejë mirë. Nga një shofer nga K. mësova që ti ke mbetur e ve dhe je mbledhur ne Hyseni! Më erdhi shumë keq edhe për vdekjen e Nadiresë. Shkoi e re e gjora dhe nuk iu gëzua dot as fëmijëve, por e thëna është e thënë dhe ne s'kemi se ç'bëjmë! Shoferi më tha se Hyseni s'është në K. Shkruamë ku është. Me Hysenë jemi vërsnikë dhe jemi dashur që fëmijë.

«Mullinjtë ku punoj janë nj'a një orë larg nga fshati dhe më duket sikur jam në ndonjë shkretëtirë. Tani fshatarët e kanë bluar misrin dhe pakë grurë për dimër dhe këtu në mulli jam fare vetëm. E di që ty të kanë zënë fëmija dhe je keq. Po të duash dërgomë ndonjë djalë nga të Hysenit. Këtu ne mua do të mësojë zanat, pa dhe unë ja po plakem tani, ç'nxjerë e ç'kam nxjerë për të do të jenë. Ja ku po të dërgoj edhe dyzet franga. Në mos më dërgofsh njeri, paratë mbaji dhe bleju gjëkafshë fëmijëve nga ana ime.

«Me kaq i jap fund dhe pres përgjigje me padurim,

«Kushëriri yt: — Mete Lame»

Pas një jave unë kisha zënë vënd në një kamion që vente për në Kolonjë, futur prapa në mes të thasëve të misrit, si ndonjë kërpudhë fshehur në mes të barit. Teze Aisheja bashkë me Merushën, që kishin dalë të më përcillnin, më tundnin duart me lot në sy. Kamioni u nis por ngriti aq shumë pluhur sa na mbështolli të gjithëve si në ndonjë rrjetë dhe nuk u pamë më me njëri tjetrin. Unë mora udhën për te xha Meteja, në mullinjtë e fshatit Thikës.

XIII

NJË UDHËTAR I PANJOHUR

Kamioni po i afrohej një të përpjete. Unë kisha nxjerrë kryet përjashta dhe shikoja rreth e përçark. Numëroja drurët që dukeshin sikur ecnin bashkë me ne, dreqët e telefonit, vështroja ndonjë zog të murrmë e të shpupuritur, me kokën futur thellë në qafë dhe me këmbët kopsitur pas telit të hollë. Ay përnjëherësh trëmbej nga buçitja e automobilin dhe fluturonte tutje. Unë e ndiqja me sy gjersa humbiste në kaltërsirën e qiellit. Larg zbardhnin malet e lartë, kaltëronin pyjet dhe tek tuk, çquhëshin fshatra të kruspullosur gjëkund në ndonjë gropë ose mbi ndonjë pllajë. Ngandonjëherë e hidhja shikimin përpara, ku zbardhte dhe gjarpëronte xhadeja. Po i afrohem një ure. Që larg dallohej pas murit të saj një gjë e zezë, e cila sa më shumë i venim pranë, merte pamjen e një njeriu. M'u duk interesante ta vëshgoja nga larg këtë njeri që ngrinte dorën përpjetë e tundte, bënte shënja që tregonin fare qartë se donte të ndalonte kamionin. Dhe kamioni me të vërtet qëndroi. Shoferi zbriti me një teneqe në dorë dhe bëri për nga përroi që kalonte nën urë. I panjohuri e ndiqte prapa dhe i thoshte:

— Zoti shofer, merrmë gjer në Prrënjës! Gjer këtu erdha më këmbë, po të përpjetën s'e ngjit dot, u lodha dhe s'më bëjnë këmbët! Thuaj, sa do?

Shoferi i hodhi një shikim të dyshimtë dhe i tha:

— Dy lekë!

— Sa për dy lekë, ja ku i kam, — iu përgjigj ay, dhe nxori me nxitje nga xhepi një shami, ku kish lidhur ca para të holla, mori dy lekë dhe ja dha shoferit,

i cili posa kish mbaruar t'i hedhë ujë maqinës dhe po fshinte duart me një leckë.

— Hipë prapa, — i tha ay. — Barra është e rëndë dhe kamioni nuk trondit fare.

I panjohuri as që ua vuri veshin fjalëve të shoferit, u kap pas kapakut, pastaj vuri me kujdes njerën këmbë përmbi rrotën e kamionit dhe kërceu brënda. Ndënji në mes të dy thasëve duke psherëtitur dhe si i çkujdesur, pastaj pa e pyetur unë, me një zë të mekur filloi të fliste:

— Kam tërë ditën që po ecij, kisha vendosur të veja në këmbë gjer në shtëpi, por u lodha, m'u vranë dhe këmbët. — Dhe më tregoi opingat, që i qenë grisur fare nga poshtë dhe gishtrinjtë i dilnin përjashta si kokë breshke. — M'u mbarua dhe buka, — shtoi ay, — kur u nisa bleva një bukë; thashë se do të më arrinte gjer në Prrënjës, por udha ha dhe gurë; e hëngra që ne kroi i parë. Kam punuar tërë beharë nëpër godinat e K., si mjeshtë, herë herë mbarja dhe gëlqere, tjegulla, gurë, por tani në dimër nuk ka punë dhe thashë, në vënd që të rri e t'i ha paratë nëpër hanet, më mirë vete në shtëpi, pranë fëmijës, pa nga pranvera kthehem përsëri. Dhe vëndosa të veja më këmbë. Plaçka s'kam, punë s'kam, pse t'i jap dhjetë lekë për automobil, thasië me vete, dhe u nisa.

Kamioni po ngjitej përpjetë me ngadalë dhe buçiste sikur qindra ujçer ulërinin sëbashku. I panjohuri vazh-donte të fliste me zë të lartë se nuk dëgjohej nga zhurma e maqinës:

— Gjene qëlloi shofer i mirë, se ka nga ata që, kur të shikojnë në rrezik, duan të të rjepin, ashtu si ata afendikonjtë dhe bejlerët e K., të cilëve u punojmë sa për bukën e gojës. Janë shushunja ata, na pinë gjakun. I shikon të sjellshëm, të veshur mirë, të kuq e të bardhë, kurse ne... keq e më keq!

Ahere i vura re fytyrën e tij dhe rrobat që kishte veshur. Ishte i zbetë, më mjekër të parruar, të zezë e të pluhrosur. Sytë, megjithëqë i ndrinin, kishin një shikim që tregonin një njeri të vojtur. Në kokë kishte një

shapکہ ushtarake të grisur; ngjyra e vërtetë e së cilës nuk mund të çquhej nga pluhuri dhe nga zgjyra. Në supet i varej një pallto e leshtë prej shajaku, andre përmbi andre. Një palë qillota të gjera, që dukeshin fare mirë se nuk qenë bërë sipas masës së tij, i tundeshin nëpër kofshë. I panjohuri vazhdonte:

— Mbamë mënd mirë, ore djalë, as të di cili je dhe i kujt je, por mbamë mënd mirë, dhe ta dish nga unë se njerzit janë si ujërit; ata që kanë marrë kockën në gojë nuk ua lenë të tjerëve. Ne njerzit jemi edhe më keq se ujërit, pse për ujërit gjene ka zot, jemi prapë ne njerzit — i ndjekim me pushkë, i përzëmë, i vrasim! Mbi ne s'ka asgjë, se as perëndi besoj unë tani, as allah. Por të të them të drejtën nuk di si t'i shpjegoj këto gjëra. Po më është mbushur mëndja që dhe këto njerzit i kan shpikur, prapë për ndonjë shejtanllëk!

Fjalët i dilnin njëra pas tjetrës, si përrua i rrëmbyer kur vjen pas ndonjë shiu të madh dhe sjell me vete gurë dhe kërcunj me një buçitje që të kall datën.

— Ja më thuaj ti: ku është e drejta?! Karshi dhomës së hanit, ku kemi konakun katër veta, ka shtëpinë një bej, një farë Selman bej! Ç'punon e ç'bën as që e di, por ta kam këtu fjalën; ay ka një shtëpi të madhe si pallat, e me një oborr të gjerë me pemë e me lule, dhe është vetëm vetë i dytë. Vete e vjen me automobil. Ka dhe një kalë me shalë dhe pasdrekeve kapardiset e del shëtitje, kurse ne kthehemi të lodhur e të kapitur në vrimën e hanit dhe zjejmë e nuk pëlçasim karshi shtëpisë së beut. Por do të vijë një ditë ama që të gjitha do t'u dalin nga hundët. Ti mbaji mënd mirë fjalët e mia se një ditë, ta dish, do t'u dalin.

Sa besim kishte në fjalët e tij, ky njeri i vojtur dhe i dobët, por që m'u duk i fortë si çelënik.

— Hekuran ma thonë emrin, — shtoi ay, — dhe si hekuri jemi ne të fortë, se jemi të rrahur nga shiu dhe nga breshëri. Pastaj, ne punëtorët jemi shumë, të panurmurt; dhe kemi edhe një shtet tonin!

Këtu Hekurani qëndroi dhe mori frymë thellë; pastaj vazhdoi:

— A ke të më japësh pakë bukë, se më ka marrë uria?

Rrëmbeva nga torba një copë kulaçe, që më kish bërë tezja për udhë, i vura dhe një dorë gjizë përsipër dhe ja dhashë. E mori dhe filloi të hante me uri; hem hante, hem fliste:

— Por ka edhe njerëz të mirë, por njerzit e mirë i kanë shtypur njerzit e liq, ujqrit. Po ne duhet të përipiqemi t'ua hamë kokën, se jemi më shumë dhe më të fortë dhe do t'ua hamë!

Kishim arritur vëndin ku Hekurani do të zbriste dhe makina qëndroi. Duke më shtrënguar dorën ay më thoshte:

— Dhe ti, djalë i mbarë, i mbaj mënd fjalët tona. Hajde, rri me shëndet tani dhe të faleminderit për kulaçen. Shumë e shijshme ishte. I lumçin duart asaj që e ka bërë. Dhe mos ki qeder: do të ta çpërblenj unë një ditë, pse mali me mal nuk piqet pa njeriu me njerinë do të piqet. — Dhe u hodh mbi xhade.

Makina u nis përsëri. Unë e shikoja i habitur këtë njeri të çudiçëm, i cili vazhdonte të më tundte dorën gjersa makina u zhduk në një kthesë dhe pastaj të gjitha m'u dukën si në ëndërr: U kruspullosa përsëri në mes të thasëve i menduar, duke përfytyruar Hekuranin, që nuk më la të nxirja asnjë fjalë nga goja, e që e dinte se për së shpejti do të zbriste dhe sikur donte të m'i thoshte të gjitha, pa lënë asnjë fjalë nga ato që i rëndonin në zemër.

XIV

MITI, TASI DHE NURÇE BEU

Papritur kamioni qëndroi. Zëri i ashpër i shoferit arriu gjer në veshët e mi, ku isha kruspullosur në mes të thasëve dhe më zgjoi nga ajo dremitje e pashmangëshme që plakos çdo udhëtar në udhëtimet e gjata.

— Djal-o! Djal-o! — po më thërriste shoferi, me kokën nxjerrë jasht dritares së kamionit.

Unë u ngrita më këmbë me gjymtyrë të vrara dhe si i mpirë, iu afrova kapakut dhe u përgjigja:

— Ç'do, zoti shofer?

— Do të zbresësh këtu apo do vish gjer Kolonjë? Ja, ay atje është fshati Thikës! — më tha, duke ma treguar me gisht.

Hodha shikimin drejt dorës së shoferit, por menjëherë vura pëllëmbën si strehë mbi ballë, pse dielli më binte drejt e në sytë, feksuhej mbi shtresën e hollë të dëborës që kishte rënë gjatë natës dhe nuk më linte të shikoja qartë. Hodha sytë dhe pashë mjaft larg, shtrirë në një pllajë, në formë gjysmë rrethi, një fshat të vogël.

— Ja, ay atje është fshati Thikës! — tha përsëri shoferi. — Po të duash, zbrit këtu. Do të marrësh këtë udhë dhe do të të nxjerrë drejt e në fshat.

Udha ish e mbuluar me dëborë, por çquheshin fare mirë gjurmat e kuajve dhe gjurma njerzish që kishin lënë vazhdë mbi dëborën e shkriftë.

— Dhe mos ki frikë se sot është ditë pazari, — vazhdoi shoferi — do të takosh njerëz gjatë rrugës sa të duash! — Dhe pa mbaruar fjalën mirë, duallën përpara nësh dy burra, të mbështjellë me guna të dhira, hipur në kuaj, të cilët i ngisnin me revan.

— O shoko! O shoko! — u thirri ay, e iu fishkëlleu edhe një herë duke futur dy gishta në gojë.

Që të dy kalorësit deshën të qëndronin, por kali i njerit u trëmb nga makina dhe rendi përpara. Tjetri na u afrua pranë, na përshëndeti me kokë dhe si me drojtje na tha:

— Mirë mbrëma. Mos thërritët gjëkafsh?

— Nga ç'fshat jini? — e pyeti shoferi.

— Nga Thikësi, — u përgjigj fshatari.

— Ja dhe ky djali vete për në Thikës; merreni me vete se nuk di udhën! — i tha shoferi.

— Po le të vijë, — ia ktheu ay.

Mora torbën dhe kërceva nga kamioni. Këmbët m'u vranë nëpër gurët e xhadesë, që kishin dalë në vijat e rrotave të automobilin. Çalë çalë, me këmbë të mpira dhe të ftohta iu afrova shoferit, u përshëndeta me të dhe bashkë me fshatarin u hodhëm matanë xhadesë.

Shoferi i dha gaz motorit. Makina buçiti dhe u nis. Pas pak u zhduk mbi dëborën e bardhë si ndonjë iriq i zi, duke u rrukullisur për tutje.

Fshatari zbriti nga kali. Ishte një burrë nj'a dyzet e pesë vjeç, i gjatë, me tipare të ashpra, por kishte shikim të butë dhe tërheqës. Nxori nga hibetë gjysmë të zbrazura një thes të leshtë me vija të bardha dhe të zeza, e bëri si gunë duke i futur njërin çip për brënda dhe më tha:

— Me këtë setrenë tëndë të hollë prej pambuku do të ftohesh. Dielli është më të hyrë dhe të ftohtët shtohet tani mbrëmave këtej nga anët tona. — Dhe më hodhi thesin mbi kokë si çajkë. Pastaj më mori torbën nga duart dhe e futi në hibetë nga ku kishte nxjerrë thesin dhe shtoi: — Hajde tani të të hipij në vithet, dhe më rrëmbeu me të dy duart e tij të forta dhe më hodhi mbi kalin, i cili tundte kokën dhe puliste veshët. Nga goja dhe nga hundët i delte një avull i ngrohtë. Pastaj vuri kalin nga ana e tij e mëngjër, shkeli në ca gurë, hodhi këmbën në një litar që varej poshtë si yzengji dhe kërceu i shkathët si ndonjë djalë i ri mbi samar. Kali u nis për udhë. Ay u mbështuall vetë, mirë me gunën, më mbuloi dhe mua këmbët dhe pastaj më tha:

— Nga të kemi, mor djalë? — E pa pritur përgjigje shtoi: — Ne kush vete?

— Nga K. jam, — iu përgjigja unë, — kam një xhanë tim millona këtu në Thikës. Ne ay po vete.

— Qënke i nipi i Metes! — tha fshatari. — I ka fjalët të pakta Metja, por është burrë i mirë! Sa do të gëzohet, se është vetëm, i gjori, në një gropë dhe në mes të pyllit... por si ta thonë emrin? — pyeti ay pas këtyre arësytive.

— Mentor, — iu përgjigja unë.

— Të rrosh sa malet, o Mentor, — më uroi me gjithë zemër.

Sa çkëmbyem këto fjalë, e arritëm edhe fshatarin tjetër. Ay kishte qëndruar pakë më tutje dhe po priste. Me të parë bashkëfshatarin e tij që iu afrua dhe e pyeti: — Ç'kërkonte ay, o Miti?

Por kali ynë në këto fjalë kaloi përpara dhe, kur më pa mua fshatari në vithet, shtoi: — I kujt është ky djalë?

— I nipi i Metes, — iu përgjigj Miti.

— T'i rrojë, t'i rrojë, — shtoi fshatari i dytë, një burrë zeshkan dhe më pyeti mua:

— Ti për herë të parë vjen në fshat tënë?

— Po, — iu përgjigja unë.

— Do të kënaqesh, — shtoi ay. — Fshat për kokë të fshatit kemi! Kush vjen ndër ne nuk ikën më. Kështu erdhë njëviti ca çobenj dhe mbetën. Edhe Metja kështu erdhi dhe zuri rrënjë ndër ne.

Kuajt kishin bërë mjaft udhë. Fshatarët më harruan mua dhe filluan bisedimin e tyre që ndofta e kishin lënë përgjysmë:

— Mor po le që ta rrëmben bereqetin nga duart, por të detyron t'ja shpiësh edhe gjer Ersekë! — i thoshte Miti.

— Sivjet gjene mirë, — ja ktheu tjetri, me të qeshur, — së vjet a e mban mënd? ja shpumë gjer Korçë!

— Si nuk e mbaj mënd; vjet të lashat i kisha shumë të mbara dhe unë vajta dy herë.

— Kjo puna e dhjetarit, o Miti, më duket më e rëndë bile dhe nga angaria. Kur punon angari, e di që punon me të dy krahët, vetëm, kurse për bereqetin punon tërë vitin e vitit me gra e me fëmijë dhe me tërë gjënë e gjallë.

— Më e rëndë, më e rëndë është. o Tasi, se jep bukën e gojës, djersën e gjithë vitit.

Dielli kishte arritur buzë malit, i kuq si flakë. Rrezet e tij shkëlqenin, por nuk ngrohnin. Më të djathtë ngriheshin gjigandë një varg malesh të xhveshur dhe nëpër pllajet e tyre nxinin shtëpitë e dy tre fshatrave, varur nëpër çkërkat si fole zogjsh. Tym i zi që dilte prej oxhaqeve, ngrihej përpjetë dhe pastaj zhdukej, duke u bërë një me qiellin e kaltërt. Ishte ditë dimri, por e kthjellët. Në këto ditë, të ftohtët bie me të perënduar të diellit dhe thëllimi pastaj të than më këmbë. Dëbora kërciste nën çapet e kuajve dhe të ftohët sikur shtohej edhe më tepër. Unë, zënë pas kocaqeve të samarit, i mbloodha këmbët për më lart dhe u mbështolla më ngjeshur pas gunës. Miti më ndjeu, u kthye prapa dhe më pyeti:

— Ti, kolopuç, si vete? Mirë je apo ke të ftohtë?

— Mirë, mirë jam, — u përgjigja unë.

— Ç'bleve në Ersekë? — i tha Miti Tasit.

— Gjysmë oke gaz dhe dy okë kripë. Këtë të shkretë kripë qull e bën ay Peti sikur tani e ka nxjerrë nga deti. Nj'a dy javë më parë, kisha blerë prapë dy okë, e vuri gruaja në oxhak të thahej dhe një grusht mbeti pastaj. Tërë djallzillëke e kanë. Desha t'i bleja edhe Lirisë një fustan tani për dimër, por nuk më arrinë paratë.

— Ti sikur kishe nxjerrë një killë misër për të shitur? — ja bëri Miti.

— E mirë de, sa mora nga një killë misër? Gjithsej tridhjet e dy lekë. Dy lekë dhashë për gazin, katër lekë dhashë për kripën; u bënë gjashtë lekë, njëzet lekë ja kisha marrë borxh Dhimovicës. Më mbenë vetëm gjashtë lekë. Me to ç'të blesh më parë?!

— More ti gjene mirë. Mua më hëngri ay borxhi që ngrita vjet kur u sëmura. Tani u shërova nga sëmundja, por do të më zërë veremi, ore! Ta dish, Tasi, s'ka gjë më të ligë nga borxhi. Vjen dita të paguash fajdenë, dhe të zënë ethet, ku të futesh, o vëlla. Kam shitur kaq bagëti dhe s'e laj dot. Kam vendosur sivjet të shes një arë, e ta laj një herë e mirë. Apo s'është ay Markoja një i panginjur, sikur edhe shpirtin të të marrë prapë nuk do të ngopet. Për pesë napolona ore, po më digjet shtëpia.

Kisha arritur afër një lumi. Kuajt i hynë përmesi dhe po lëftonin me valët e rrëmbyera dhe të shkumbëzuara të ujit. Kali ynë qëndroi të pijë ujë. Miti, si i shastisur gjetkë, sigurisht te borxhi i Markos, e la kalin të shuante etjen. Po zëri i Tasit e zgjoi si nga ndonjë gjumë i rëndë:

— O Miti, ç'e le kalën të pijë ujë? do të ftohet!

Miti i ngriti menjëherë kapistallin dhe i ra me thundrat e iltastikave. Kali eci përpara duke lëshuar pika uji nga buzët, që binin si sumbulla në lumë dhe pastaj zhdukeshin.

Përpara nesh na dolli një e përpjetë. Të dy fshatarët si me urdhër, këtu u zbritën kuajve. Desha të zbres edhe unë, por Miti nuk më la, vetëm se më mbështolli akoma më mirë në samar. Kuajt, megjithëqë nuk kishin barrë të rëndë i hidhnin çapet me zor dhe aty këtu shkisinin. Ahërë dëgjoheshin zërat e fshatarëve nga prapa:

— Mbaju, Balash, mbaju të keqen, mbaju.

— Hajde, Dori, hajde, bir!

Nga mezi i së përpjetës na arriu një kalorës. Ay ishte i veshur me një brrucë të zezë me thekë dhe me një shapkë të verdhë prej lëkure në kokë. Vetëm sytë i dukeshin, si dy shkëndija në mugëtirën që kishte filluar të binte. Kalorësi e kishte lëshuar kalin me të katra dhe sikur fluturonte si erë e marrë. Ati i tij me shalë, një kalë i zi si korb, e i lartë, shkau, kur kaloi anës kuajve tanë, shpërndau dëborën atje tutje, spërkati kuajt dhe fshatarët, pastaj kthehu kokën të kafshonte doriun e Mitit, i cili u hoq mënjanë dhe u kthye t'i binte me shqelmë. Por ati e mori veten menjëherë dhe, si hëngri një kamzhik vitheve, u nis përsëri me revanin e parë. Kalorësi as nuk i përshëndeti dhe as u foli fshatarëve. Nga shkëndijat që i lëshuan sytë u duk sheshit një lloj mërie e egër.

— U tërbua fare ky Nurçe beu, — tha Miti i inatosur.

Burri zeshkan u shkund prej dëborës dhe iu përgjigj me një të sharë të rëndë.

— Mor po ç'e ka këtë kalën sikur e pi me verë, — ia bëri prapë Miti.

— Me verë nuk e pi, jo, o Miti — ja ktheu këtë radhë Tasi, — por me djersën tënë. Na rrëmbeu malë, ua

shet çobenjve dhe gjëja jonë le të ngordhnjë për të ngrënë çkërkave të Osanjit. Një dru s'kemi ku të bëjmë!

Atje sipër udha ndahej më dysh. Kalorësi mori më të djathtë. Fshatarët vazhdonin:

— Unë them t'i hedhim në gjyq — i tha Tasi dhe shtoi: — Edhe kështu nuk dilet ama! Këta bejlerët e Xhufkës na u futën fare në oborr!

— Duhet të bëhet ndonjë kijamet që t'i zhduknjë këta të paudhë, — ja bëri Miti, — me gjyq hiç gjë s'do t'u bëjmë! Nurçe beu është bythë e brekë me gjykatësin e Ersekës. Veç një kijamet do t'i gërryenjë këta qënër!

Nata sikur ra përnjëheresh. Yjtë zunë të xixëllojnë në qiell një këtu, një atje, sa e mbushën tërë qiellin si plot me sy fëmijësh që shëndritnin me mijë llamburitje. Kur arrimë në krye të së përpjetës atje ku udha ndahej, fshatarët u ranë kuajve për poshtë. Dhe aty e kuptova se Nurçe beu ishte prej fshati tjetër. Një lehtësi ndjeva në vetvete.

Pas pak u gjendëm përpara shtëpive të Thikësit. Zhurma arrinte gjer në veshët tanë. Lehnin qëntë, dhëntë blegërinin dhe aty këtu dëgjohej pëllitja e ndonjë gomari. Nga dritaret dalloheshin hije njerzish që venin dhe vinin nëpër të ndarat e shtëpive.

Tasi këtu zuri kalin për kapistalli dhe u ndamë. Hymë nëpër rrugët e fshatit. Një plakë e njohu Mitin dhe e pyeti:

— Nga kështu, o Miti?

— Nga Erseka; kisha vajtur t'i shpie misrin e kosheres dhjetarit.

— Hë, ne ja shpumë njëditëzaj, — dhe pastaj me zë të ngashëryer ja bëri: — Mos kishim ndonjë letër nga Sotiri, mor bir?

— S'kishit, teto Lena, s'kishit!

— O zot o perëndi, na humbi Sotiraqi ynë andej nga Amerika, na humbi! — dhe u zhduk teto Lena duke pshe-
rëtitur nëpër errësirë.

XV

NJË NATË TE MITI

Kali qëndroi përpara një porte të mbyllur. Miti i hoqi pengoren dhe i hapi të dyja kanatet me tërsëllim, pastaj më tha mua:

— Ul kokën! — dhe hymë brënda në oborr. — Me të hyrë kali zuri të hingëllinte.

— Moj grua, Limbi! — thirri Miti.

Limbia dolli sakaq në oborr me një kandil të ndezur në dorë.

— Pse u vonove kaqë, — i thosh ajo duke u afruar me ngadalë që të mos i shuhej kandili prej erës.

Miti nuk iu përgjigj, por më zbriti mua nga kali dhe i tha:

— Po të sjell miq, oj grua!

— Mirë se të na vijë, — ja ktheu ajo, akoma pa më parë.

Unë ahëre sikur u zgjova nga ndonjë gjumë i rëndë e i thashë Mitit:

— Zoti Miti, më trego udhën e mullirit se unë do të vete që sonte te xha Metja.

— Mulliri është goxha larg, — tha Miti duke shkar-kuar kalin, — dhe tani dimrit është edhe rrezik nga egërsirat. Sonte do të flesh ndër ne. Nesër menatë do të të shpie vetë, pse nuk kam bluar as misrin e dimrit.

— Si do të të lemë në këtë kohë e në këtë të ftohtë të nisësh për në mull! — ja bëri edhe Limbia, duke u afruar pranë meje me kandilin në dorë.

Nën dritën e zbehtë të kandilit munda të dalloja një grua të pakë nga trupi, por të ngjeshur. Ishte veshur me cibune të leshtë. Kishte çorape të trasha dhe opinga të

llastikta. Kur u ul të marrë hibetë, pashë, se çorapet e saj ishin ngjyra-ngjyra, e të bukura. Ahere shqova dhe fytyrën e saj. Do të ishte një tridhjet e pesë a dyzet vjeç grua, me tipare pakë të venitura.

Si shkarkoi barrën, Miti i tha së shoqes.

— Hyni brënda me Mentorin, sa të rregulloj kalën.

Limbja me hibetë në dorë shkoi përpara. Unë, i mar-dhur e i mpirë, mezi hidhnja çapet. Hymë në një sobë ku brumbulliste një zjarr i madh me dy kërcunj në vatër. Flaka me gjuhët e saja të zjarrta hidhej e përdridhej e zhdërvjelltë përpjetë dhe ndrinte tërë sobën. Të kërciturit e kërcunjve sikur i jepte jetë kësaj dhome pa njerëz. Dy dyshekë të linactë shquheshin nga të dy anët e gllanikut. Limbja i la hibetë prapa derës dhe më tha:

— Hajde, hajde, djalë, — dhe shtoi: — Si ta thonë emrin?

— Mentor, — iu përgjigja unë.

— Hajde, Mentor, rri pranë zjarrit të ngrohesh.

Si më vuri pranë zjarrit, më solli një jastëk të mbushur me bar dhe ma mbështeti pas krahëve, pastaj më nxori llastikat nga këmbët duke më thënë:

— Këto llastikat e shkreta mbajnë shumë ftohtë dhe Mandi ynë na qahet shumë prej tyre, — dhe më shtrëngoi gishtrinjtë e këmbës që të shikonte se mos më kishin ngrirë.

— Po këta të janë bërë koca, mor bir! Theki, theki pas zjarrit. Sa vjeç je? — më tha ajo pastaj.

— Dymbëdhjet, — iu përgjigja unë.

— Hë, aq është dhe Mandi ynë. E kam lindur dy javë përpara pashkëve të mëdha. Atë mot bëri një dimër i madh, që kurrë s'kam për ta harruar, pse mezi e shpumë në kishë për ta pagëzuar.

Në këto e sipër erdhi dhe Miti. Ndënji nga ana tjetër e vatrës dhe i tha së shoqes:

— Ku është Mandi? Akoma s'ka ardhur?

— S'ka ardhur! — ja ktheu e shoqja si fajtorë.

— Ç'bëri sot? — e pyeti prapë ay.

— Ç'të bëjë, në këto ditë dimri ç'mund të bëjë?

— A grazhdoi? A u dha ujë hajvanëve? A i kreu qetë në mëngjez?

— I bëri, i bëri të gjitha, — iu përgjigj Limbja si e shkarkuar nga ndonjë barrë e rëndë.

— Po pastaj ç'bëri?
— Pastaj erdhi Koli i Sotirit, erdhi Vangjeli i Mihalit e një tok djem të tjerë e muarr dhe vanë të shkarraviten.
— Dhe ti e le?!
— Po ç'ti bëja, ta kyçim brënda thua ti?!
— S'më vjen keq për gjë, — tha Miti duke tundur kokën, — po do të ftohet.

Pastaj Limbia dolli jashtë. Miti zuri të më shpjegonte:
— Këtu në fshat s'kemi shkollë, na e mbyllën që vjet dhe fëmija na mbetën udhëve. Dhe pse na e mbyllën? Nga koka jonë! Kishim vjet një mësues shumë të mirë; të zgjuar, por që thua ti.. soj evgjiti. Pa u inatosën ca nga fshati e zunë të lllomotitin posht e lart: «Turp, more, për perëndi! evgjiti të na mësojë fëmijët! Këngë do të na e nxjerin! Një korrozi, një i humbur, një shkurtabiq të mësojë fëmijët tanë!» Dhe shumë si këto. Edhe ay ama ishte një finok. Të gjithëve u nxori këngë, që dhe sot e kësaj dite ua këndojnë djemtë. E për kë s'nxori, mor për Ligorë, kryeplakun, mor për Markon, që mban bakall-hanën këtu në fshatin tonë, mor për një Kolë, që kish ardhur nga Amerika dhe këpuste të trasha, për të tërë... Por edhe ata ja bënë benë. Vanë Ersekë, Korçë e u hodhën edhe gjer në Tiranë dhe e përzunë nga fshati. Por ja sivjet fëmija na mbetën udhëve, pa shkollë, dhe bëjnë ç'bëjnë e venë shkarraviten nëpër greminat. Le që grisin rrobat, por dhe do të ftohen!

Namë të hyri dhe Mandi dhe qëndroi prapa derës këulur, si fajtor.

Miti u kthye prapa, e pa, nuk e qërtoi, po me zë të butë i tha:

— Ç'u bëre, more bir! Hajde e bëj toka me këtë mikun tonë këtu.

Ay u afrua pranë meje, zgjati dorën e tij të ngrirë dhe me zërin e ngjirur lëshoi një:

— Mirëse na erdhe, — të trashë, por të përzemërt.

— Mirëse ju gjeta, — ja ktheva unë.

Miti na shikonte dhe si e pa që nuk u përqafoam sipas zakonisht tonë, ja bëri me zërin e tij të ashpër:

— Përqafojuni; de, përqafojuni!

Dhe ne u përqafuam si burra të mëdhenj, duke çikur sefte faqen e djathtë, pastaj të majtën.

— A i ke të lagura këmbët, — e pyeti pastaj Miti të birin.

— Tetja më dha çorape të tjera, — iu përgjigj Mandi.

— Ahere rri pranë Mentorit! — dhe Mandi u ul pranë meje.

Limbia na solli darkën. Shtroi në sofër një sahan salcë, sa gjizë e qepë dhe nga një copë pastërma të pjekur. Buka e misërt avullonte.

— Urdhroni, — tha ajo dhe bëri kryq.

— Moj grua, — i tha Miti që sikur u kujtua për gjësendi, — në hibetë kam një bukë të bardhë, e bleva në Ersekë për djalën.

E shkathët, Limbia u ngrit, mori bukën e bardhë dhe ndënji prapë në sofër. Pastaj theu tri copë për ne të tre burrat dhe na e vuri përpara. Miti ja bëri:

— Ç'më jep mua, moj grua, lere për fëmijët. — Dhe e la mënjanë copën e bukës së bardhë dhe rrëmbeu misërnikën në dorë duke thënë:

— Hajde, urdhroni! — duke më vështruar mua.

Dhe filluam të hamë.

Herë pas here Limbia më nxiste:

— Haj, bir, mos ki turp, haj! Me ç'kemi po të gostisim, haj!

I lodhur, unë hëngra me oreks të madh, dhe megjithëqë kisha turp, zemërgjerësia e zonjës së shtëpisë dhe fjalët e Mitit e zhdukën drojtjen time.

Pas buke Limbia na solli një sahan dinga me lajthi. I vuri në mes të sofrës, na solli dhe nga një gur të treve dhe na tha:

— Çani nga dy tri lajthi tani! Këto na i ka mbledhur Mandi nga Osanji. Sivjet djemuria mbetën pa shkollë dhe na mblodhën nga ca çaj dhe nga ca lajthi, — dhe shtoi: — Po ti në ç'klasë je, Mentor?

— Në të katërtin, — iu përgjigja unë.

— Po tani si e ke lënë shkollën; apo kini pushime? — u hodh Mandi.

— Jo, s'kemi pushime, ja bëra unë dhe me pakë fjalë ua tregova historinë time.

— Njësoj si këtej qënka dhe andej, — tha Miti, duke lundur kokën e duke trazuar prushin e zjarrit. Pastaj si më inat i ra kërcurit me mashën atje ku dilte flaka më e madhe dhe me mijë shkëndija, si yj të vegjël u shpërndanë nëpër oxhak, fluturuan për lart dhe si me të qeshura u zhdukën. I zoti i shtëpisë u vrënjt në fytyrë, shikimi i tij mori pamje të ashpër.

— Ç'punon yt atë? — më pyeti ay.

— Babai nuk është këtu, iku në Australi për të larë një borxh dhe andej mbeti, nuk e dimë se ku është tani.

Fjala borxh e tronditi aqë shumë Mitin sa që u drodh i tëri dhe shfreu:

Këto borxhe do të na hanë!

Gurët të gjithë i mbanim në dorë, por asnjëri nuk kish filluar të çante lajthi. Muhabeti ynë ishte aqë therës, sa që lajthitë i kishim harruar fare. Dhe Limbia për ta ndrruar fjalën, më tha mua me zë të butë:

— Po si të la nëna, mor Mentor, të dalësh kaq i vogël nga shtëpia?

Kjo pyetje e papritur më preku shumë, buzët zunë të më dridhen nga mallëngjimi dhe iu përgjigja:

— Nuk kam nënë! Nëna më ka lënë të vogël kur ka vdekur!

Limbisë iu mbushën sytë me lot dhe si fajtores më mori kokën në prehër dhe zuri të më përkëdhelte.

Unë fillova të qaja me ngashërim.

Miti u ngrit nga sofa duke thënë:

— Unë po vete të shikoj hajvanët, t'u shtie dhe nga një dorë kashtë. Ti Limbi shtroju fëmijëve të flenë!

— Dhe me çape të rëndë që tronditën tërë dyshtemenë prej balte të sobës, ay dolli me një fener në dorë jashtë.

Limbia vazhdonte të më ngushëllonte:

— Pusho, bir, pusho, Mentor, këto janë punët e përrëdisë, me përrëdinë s'hahemi dot!

Dhe megjithëqë nuk doja të qaja, s'i mbaja dot lotët dhe buzët më dridheshin papushim...

Na vunë të flemë të dy bashkë me Mandin. I lodhur e i tronditur, gjumi më zuri përnjëherësh, një gjumë i rëndë dhe me ëndrra të llahtarshme.

Nga mesi i natës u zgjova duke u hedhur përpjetë dhe duke thirrur gjëkafsh nëpër dhëmbë. U zgjua dhe Mandi.

— Për gjithnjë ke ardhur këtu? — më pyeti ay me ngadalë.

— Po të më mbajë xha Metja, — iu përgjigja unë.

— Do të të mbajë! Sigurisht do të të mbajë. Xha Metia është shumë i mirë, pastaj ka edhe nevojë. Ehu sa herë i kam blerë cigare e duhan e ja kam shpënë gjer në mulli! I dërgon paratë me ndonjë që ka bluar miell dhe unë ja blej cigaret te Markoja dhe ua mbath këmbëve dhe për një orë vete dhe vij.

Nga ana tjetër e sobës dëgjoheshin të gërriturat e Mitit dhe të Limbisë. Degët e drurëve të oborit tunde-shin prej erës dhe hijet e tyre, nën dritën e zbetë të hënës që futej prej dritareve pa perde; pasqyroheshin pas murit të bardhë dhe ndiqeshin njëra me tjetrën pa u arri-rë. Qentë lehnin aty këtu dhe një këndez gollash ja dha këngës. [Këndesi ishte afër sa që u dëgjuan dhe të rrahurat e krahëve të tij.

— Ky është këndesi ynë, — tha Mandi, duke e njo-hur nga zëri.

Muhabeti ynë, megjithëqë bëhej mengadalë, e zgjoi Mitin nga gjumi i cili u ngrit gjer në brez nga rrobat dhe na tha me zë të pakët:

— Pushoni tani, nesër, pasnesër... kini kur të flisni! Mbulojuni dhe flini!

Nuk folëm më, mbyllëm sytë dhe pas pakë na zuri përsëri gjumi.

XVI

MULLINJTË E-THIKËSIT DHE XHA METJA

Mullinjtë e Thikësit janë në një gropë. Sefte mer një të përpjetë dhe, si kalon përmes fshatit, zbret pastaj në një të tatëpjetë. Më të mëngjër të dalin përpara syve disa kodra dhe tutje, shumë më tutje, zbardhojnë dhe kal-tërojnë male, kurse më të djathtë bregu i udhës si ndonjë pìrg i lartë nuk të lë të shohësh ç'ka më tej. Përpara teje udha ulet poshtë e më poshtë dhe humbet fare në një non, pastaj e shikon se ngjitet porsì ndonjë gjarpër nëpër një breg tjetër ose më mirë mbi një mal të vogël e të xhveshur. Aty këtu shquhen lisa të rrallë dhe shkëmbenj. Vetëm kur arrin përmbi mullinjtë vetë mund të zbulosh njërin prej tyre si ndonjë kërpudhë e madhe e kalbur prej myshkut që ka zënë përsipër, nën këmbët e tua dhe është aqë i ulët nga ana e sipërme, sa që mund të kalosh në çati ashtu si ecën udhës. Tjetri as që duket, megjithëqë është fare afër. Duket vetëm jazi me ujët e shkumbëzuar që kalon i rrëmbyer përmes drurësh dhe drizash dhe përnjë-herësh zhduket nga syri. Gropa bëhet më e thellë e më e thellë dhe më në fund dallohet përsëri rryma e lumit që shkon për poshtë, duke u rrahur e shkumbëzuar pas shkëmbënjve. Shikimi sa vjen kufizohet, kufizohet dhe kur arrin përpara derës së mullirit. Nga tri anë të dalin pìrgje të lartë malesh dhe nga perëndimi gryka e ngushtë e lumit. Kupa e qiellit vogëlsohet dhe një njeriu që ka jetuar në fushë e në qytet ajo i duket si ndonjë mangërre e madhe që në çdo hop është gati të të bjerë mbi kokë.

Kështu arritëm bashkë me Mitin dhe me doriun e tij përpara të ngarkuar me dy thasë misër gjer te dera e mullirit, një derë e trashë lisi, si ndonjë kërcu. Përpara

mullirit qe një shesh i vogël ku dhe një gomar mezi mund të shkryhet. Dritare kishte vetëm një, prej së cilës hynte një dritë e zbetë, dhe ajo si një frëngji e vogël, e thellë në mur, ku dora me zor mund të të kalojë. Zhurma e madhe e pëndës dhe e mokrave të mullirit të shurdhojnë veshët. Fjalët duhet t'i thuash me zë të lartë që të kup-tohen. Të gjitha këto ma ndrydhën shpirtin dhe më vinte t'ua mbathja këmbëve e të kthehem andej nga kisha ardhur. Por qe e pamundur. M'u duk sikur kisha rënë në një kurth. Hekura ishin malet e lartë dhe çati qielli i vogël, por derë nuk kishte as nga një anë.

Kishim ardhur menatë dhe dera e mullirit ishte akoma e mbyllur. Miti zuri të trokasë e të thërresë:

— O Mete! O Mete!

U dëgjuan të lehurat e një qëni, pastaj një e kollitur dhe çape të rëndë. Me zhurmë të madhe u hoq një lloz dhe xha Metja u dha te dera si ndonjë ari.

Seftë më kaloi një e dredhur nëpër trup dhe sikur ngriva në vënd kur pashë atë fytyrë, si të skalitur prej guri të zi. Xha Metja ishte i parruar dhe mjekrën e tij të zezë e kish mbuluar një pah i brylltë. Kish dy sy, si dy thëngjij të përshkënditur me hi, po që herë pas here fapëtitnin; ballë të lartë, hundën pakë të krrusur, buzë të holla dhe me mustaqe të gjata. Por ajo që e bënte xha Meten më hijerëndë ishte trupi i tij i gjatë, pakë i krrusur nga vjetët dhe nga hallet, por i pamposhtur. Gjishtrinjtë e duarve i kishte me noçka të këcyera, si gdhënj pishe, me pëllëmbë të ashpra dhe aty këtu të çara. Të çarat e gishtrinjve i kishte lidhur me spango të trashë, si unaza. Ishte veshur me rroba të shajakta të murrme, të fërkua dhe një pah i lehtë i bardhë shquhej mbi to, si pluhur i hollë. Padurimi im për të shikuar xha Meten sa më parë, m'u kthye në një shtypje të brëndëshme të pashpjeguarshme. Këtë e shtoi akoma më tepër mospërfillja që tregoi ay karshi meje. Ay s'më vuri re fare mua, por si e bëri toka me Mitin, i tha me zërin e tij të trashë:

— Paske mënuar sot o Miti!

— Është dita e vogël tani në dimër dhe ja, sa të hapësh sytë, sikur është ngrysur, — ja ktheu Miti dhe shtoi:
— Po të sjell një mik të vogël, o Mete.

Ahere xha Metja hodhi shikimin e tij të përshkënditur mbi mua dhe më pyeti:

— I kujt je, mor djalë?

— Unë jam Mentori i Hysenit, — iu përgjigja unë.

— S'të prisja të vish kaqë shpejt, more djalë, — tha ay, — por tani shyqyr që na erdhe shëndoshë!

Më pushtoi me të dy duart dhe më puthi. Pastaj më zuri për dore dhe pafolur më shpuri brënda.

— Rri këtu pranë zjarrit të ngrohesh, — më tha ay përsëri, — sa të shkarkojmë barrën, — dhe, duke u tundur me trupin e tij të gjatë e të krrusur, u kthye prapa.

Unë mbeta vetëm anës vatrës së mullirit që ndodhej kundrejt derës dhe që tani ishte e hapur. As që më vinte ndër mend të ngrohem, por të ngrohtët më erdhi vetë nga një kërcu i madh që brumbulliste në vatër. Ca nga ca sytë m'u mësuan me errësirën dhe zura të dalloja gjërat që më rrethonin. Afër meje, shtritur anës gllanikut, gërhiste një mace e murrme, me kokën mbështjellë nën vete dhe bishtin futur ndër shalë si ndonjë gjarpër. Në një kamare të madhe nga ana e djathtë e vatrës dukej një xhezve e bakërtë dhe një kuti e teneqenjtë me lule. Nga ana tjetër kishte një dyshek të mbuluar me një plaf dhe një jastëk të leshtë. Tre frona të vegjël me nga tri këmbë, të treshë, të punuar vetë dhe të pagdhëndur ishin vendosur një këtu, një atje rreth vatrës. Më tutje, afër derës, nj'a katër a pesë thasë të mbushur dinga me miell. Ktheva kokën prapa nga vinte një zhurmë e madhe; ishin mokrat e mullirit, dy rrota të bardha njëra përmbi tjetrën, ku më mbetën sytë për një çast nga lëvizjet e shpejta të tyre. Trokashka që lëshonte misrin në sëndyq këndonte: trak, trak! trak, trak! Trak trak! dhe përposh dilte një miell i verdhë e i shkriftë, si bie ngandonjëherë dëbora flokë flokë, si zogj,

Nga jashtë mezi dëgjohej zëri i Mitit që i tregonte xha Metes se si më kishte takuar bashkë me Tasin dhe pastaj më kishte sjellë në mulli.

Merreni me mend gjëndjen time... i rritur në fushë e në qytet! Çatia e ulët e mullirit me trarët e treshë e të zinj më dhanë akoma më tepër llahtarinë. Prapa tyre sikur ishin fshehur djaj dhe nëpër vrimat, që dukeshin

aty këtu, sikur ata hapnin gojrat e tyre të më gllabëronin. Kisha dëgjuar përralla për xhinde edhe për hije nga hallë Fatimeja dhe përnjëherësh më shkoi ndërmend që nëpër këto vënde të shkreta e nëpër këto shpella doemos duhej të kishte xhinde. Hyrja e qenit brënda më zgjoi nga këto mendime. Ay më pa me syt e tij të gjelbër e të njomë si me lot dhe tundi bishtin sikur donte të më thoshte: «Ato që mendon ti s'janë të vërteta. Unë kam vjete që rroj këtu dhe asgjë s'kam parë!» Por a mund të ma largonte frikën një kone? Vetëm hyrja e xha Metes me çapin e tij të rëndë dhe me barrën e misrit në krahë më dhanë zemër. Pas tij hyri dhe Miti me thesin tjetër. I zgjasën, pastaj Miti na la shëndet dhe iku. Ne mbetëm vetëm. Xha Metja mori një fron dhe ndënji pranë meje. Afër tij u shtrua edhe qeni, pa i hequr sytë nga xha Metja. Edhe macja, duke gërrhitur, shikonte për andej. Edhe unë gjithashtu po shikoja atë fytyrë me tipare të skalitura si me çekan.

Xha Metja më pyeti shkurt:

— Si e kalove udhën, Mentor?

— Po, mirë, — iu përgjigja unë.

Pastaj ay shtoi:

— Si është Aisheja me fëmijët? Si shkojnë?

— Shëndoshë e mirë, me fukarallëk. Teze Aisheja të dërgon shumë të fala!

— Po Hyseni ku është?

— Babai iku në Australi dhe ka çesa vjet që s'ka dërguar letër.

Xha Metja tundi kryet dhe më pyeti prapë:

— Sa fëmijë jini?

— Ishim katër, — iu përgjigja unë. — Shabani na vdiq nga tifoja, dy të tjerët, më të mëdhenjtë, Suloja dhe Sala ikën nga shtëpia, kanë dy vjet, për të gjetur punë gjëkundi dhe s'u bënë të gjallë. Dhe në K. mbeti vetëm teze Aisheja me të bijën, Merushen.

— Jetë jallane është kjo, — bëri ay dhe u ngrit duke thënë: — Sivjet do të kemi dimër të madh. Duhet bërë ca pyka për të mbajtur koritën e jazit nga metalet. Ti ngrohu pas zjarrit, — shtoi xha Metja dhe mori një sqepar e zuri t'u bënte majë ca hunjve të gjetë prej lisi që i kish radhitur pas murit.

Sqepari i xha Metes kërciste përmbi hunjtë dhe cefla rrुकülliseshin nëpër vatrën e mullirit. Unë u hutova për një hop pas punës së xha Metes, i cili i çkathët, si mbaronte njerin hu, rrëmbente tjetrin, por sytë m'u lodhën dhe ranë gjetkë dhe prapë gjetkë, po asgjekundi s'gjenin prehje. Dhe përnjëherësh e ndjeva veten vetëm, fare vetëm.

Herë pas here xha Metja e linte të gdhëndurit dhe me trupin e tij të gjatë e të krrusur i afrohej sëndyqit, mirte pakë miell me të dy gishtrinjte e dorës së djathtë dhe e fërkonte butë butë, pastaj e lëpinte me gjuhë i menduar. Si rrinte përsëri, më thoshte:

— Sivjet këtej bëri thatësirë dhe buka është shumë e ëmbël, por do të kemi dimër të madh.

Ishte një ditë dimri e murrme. Jashtë dukeshin drurët që tundeshin prej erës së fortë dhe një fiu fiu bashkohej me traktakun e mullirit dhe koka m'u bë si daulle. Çdo e trokitur e trokashkës më binte në trutë si peronë. I mërzhitur unë e pyeta xha Meten:

— Xha Mete, — i thashë unë duke ngritur zërin, — si të ka goditur që ke ardhur gjer këtu?

Xha Metja e la punën dhe i tronditur nga pyetja ime e papritur, ja bëri:

— Jeta, mor bir, i ka këto! Dhe ti do të mësohesh!

Dhe filloi përsëri të gdhëndëte duke i rënë sqeparit akoma më me forcë dhe ceflat dilnin më të mëdha dhe fluturonin si zogj më të mëngjër e më të djathtë. Tani më erdhën ndërmënd fjalët e Mitit, i cili më tha posa u njojtëm: «I ka fjalët të pakta Metja, por është burrë i mirë!» Këtë e pashë me sytë e mi dhe çuditesha me veten time se si do ta bënte xha Meten të flasë më tepër. Por si e qysh nuk mundja ta gjeja.

Drekën e hëngrëm vonë, si mbaroi xha Metja së gdhënduri hunjtë. Poqi ca pastërma mbi prushin e vatrës, pastaj shtroi një sofër të rrumbullaktë përpara. Thellë nga kamarja nxori një kulaçe të grynjë të ndorme, vuri dhe dy presh në sofër dhe më tha:

— Urdhëro të hamë tani, Mentor!

Xha Metja filloi dhe hante me oreks të madh. Xhvaste më dhëmbë pastërmanë, pastaj kafshonte pre-

shin duke e ngjyer me kripë. Herë pas here xha Metja i hidhte nga një copë bukë ose ndonjë kockë qënit që rrinte sus mbi këmbët e prasmë dhe priste me padurim pjesën e tij. Macës i hodhi në një kuti veçan. Qëni i vente nga donjëherë pranë, por ajo e krekosur i ngrinte këmbët e para dhe i ckërmiste dhëmbët. Xha Metja u fliste me zërin e tij të trashë dhe ata menjëherë heshtnin. Qëni prapë i afrohej sofrës dhe priste duke tundur b'shtin, dhe duke ndjekur me sy lëvizjet e dorës së xha Metes, që merte pastërmanë nga sofrë dhe me shijë e kafshonte dhe e përtypte nëpër gojë.

Si hëngrëm drekë, xha Metja më tha:

— Këtë punë tani e tutje do ta bësh ti! — Dhe ngriti sofrën. Pastaj vuri një kërcu tjetër në gllanik, vësh-troi nga sëndyqi i miellit, që ishte mbushur plot, mori një thes, i përveshi qafën dhe si ndënji në një fron pranë tij, me një lopatë të vogël zuri ta mbushte.

Qëni dhe macja u shtruan anës vatrës dhe ranë në gjumë. Pas pak filluan të gërrhasin dhe unë, duke i vëzh-guar të tërë me radhë: xha Meten, qënin, macen, e ndje-va veten prapë të vetëm, të vetëm dhe një mall më zuri për teze Aishenë. Sa e dashur më dukej ajo tani! Ajo vetëm me fjalë mund të të ushqente! Dhe m'u dukën më të ëmbla fjalët e saj se sa pastërmaja e xha Metes. U ngrita dhe mengadale si i trëmbur, iu afrova xha Me-tes. Ajo mbushte lopatën, e hidhte në thes dhe pastaj një pah i hollë sillej poshtë e lartë. Trokashka vazhdonte këngën e saj monotone — trak, trak! trak, trak! trak, trak! Guri i mullirit të rrëmbente shikimin me vërtitjet e shpejta dhe të shastiste. Të gjitha këto për mua ishin të huaja dhe të mërzitshme.

Si mbushi thesin, xha Metja u shkund nga pahu i miellit, hodhi një thes tjetër mbi trokashkë dhe më tha:

— Unë do të dal të ngul hunjtë. Ti, Mentor, rri këtu se përjashta është ftohtë.

— Jo, jo, do të vij dhe unë, xha Mete, — ja ktheva unë. As që më rrihej vetëm, dhe në këtë zhurmë!...

— Hajde, po mos ftohesh! Mer ahëre ndonjë thes mbi kokë!

Rrëmbeva një thes, xha Metja i hodhi hunjtë mbi sup dhe duallëm.

Jashtë me të vërtetë ishte ftohtë. Re të zeza e të trasha kishin mbuluar qiellin dhe rëndë-rëndë si pata, mezi lëviznin. Një thëllim i ngrirë të priste si me brisk. Dëbora e shkriftë ngrihej përpjetë dhe si hi përplasej e ngjitej pas fytyrës.

Xha Metja ecte përpara, unë rendja pas tij, herë-herë shkisja dhe bija, por shpejt-shpejt ngrihesha i trëmbur se mos e humbisja nga sytë.

Kur u kthyem ishte ngrysur. Të mardhur, ne ndënjëm pranë zjarrit që brumbullinte dhe llamburiste gjithë vatrën e mullirit. Si e mori pakë veten, xha Metja u ngrit e më tha:

— Mentor, unë do derdhem t'i hedh një dorë kashtë gomarit, ne mulliri i poshtëm, se tërë ditën e ditës s'e kam parë ç'bën! — Dhe dolli. Qëni rendi pas tij. Macja ngriti kryet, pa një herë nga dera, pastaj më shikoi dhe mua dhe ra prapë në gjumë duke gërrhitur. Bëra dhe unë të ngrihem e ta ndjek xha Meten, por këmbët e ftohura koçan nuk më lanë. Mbeta vetëm. Për një hop u shastisa pas shkëndijave të zjarrit. Mëndja më fluturoi në K., te teze Aisheja, te Merushja, Sotiri, edhe trokashka, si për inat, pushoi: mielli ishte mbaruar: Ktheva kokën prapa, por çdo gjë kishte rënë në errësirë; padashur hodha sytë për nga trarët dhe i llahtaritur pashë hije të venë e të vinë, pastaj një prej tyre sikur u nda dhe bëri për nga mua duke u ckërmitur. Unë u ngrita nga vëndi i lebetitur dhe renda jashtë duke thirrur:

— Xha Mete! Xha Mete! Xha Mete! — Zëri im humbi gjëkund dhe s'u kthye më prapa. Nata ishte e ngrirë dhe e errët. U pengova e rashë mbi dëborën e hupët. Atje ku rashë dhe atje mbeta, më kish rënë zali.

XVII

SI U NDRYSHUA XHA METJA

Kur hapa sytë, u gjenda prapë brënda në mulli, pranë zjarrit, përmbi plafin e dhirtë. Xha Metja kish ndënjur pranë meje, më kishte vënë dorën mbi ballë dhe dukej shumë i merakosur.

— Mentor, Mentor! — më thirri ay, por unë nuk kisha fuqi t'i përgjigjesha dhe rashë përsëri në gjumë. Digjesha si zjarr. Vetëm për një hop përfytyrova teze Aishenë, e cila me netë e me ditë të tëra na rrinte pranë shtratit kur sëmureshim dhe na jepte zemër me fjalë të ëmbla.

Kur erdha pas pakë në vete e pashë fare shkoqur xha Meten nga drita e pishtarit ku digjeshin një tufë pishë, me një copë leckë në dorë, që e njomte në një sahan me ujë dhe ma vinte pastaj me kujdes mbi ballë.

— Xha Mete! — ja bëra unë duke qarë.

— Mos u trëmb, mos u trëmb! Dhe mos qaj! — më tha ay me një zë të butë e të tronditur.

Xha Metja m'u duk tjetër, sikur s'ishte më ay burri i ashpër që kisha parë pak çaste më parë. Sytë i kishte të mbushur dhe fjalët nuk i dilnin të ashpra, por ndryshe, fare ndryshe dhe në të vërtetë fillova sikur të mos kisha frikë, megjithëqë kur i hidhja sytë për nga trarët e mullirit, prapë shikoja hije të ndryshme që më trëmbnin. Por ndodhja e xha Metes pranë meje më jep-te guxim. Dhe qëni rrinte zgjuar, kurse macja gërrhiste futur gjëkund nën plaf.

— Pi një çikë ujë, — më tha xha Metja dhe më vuri lyfytin e shtëmbës në buzë.

Piva nja dy glënjçka dhe sikur më freskuan pakë.

Tërë natën xha Metja nuk mbylli sy. Më jepte garjet me fjalë, më vinte leckën e njomur me uthull në ballë, që të më binte të nxehtë, më fërkonte me dorën e ashpër faqet dhe më shikonte butë butë dhe si me faj për të gjitha ç'kishin ngjarë.

Të nxehtë si për inat nuk donte të më binte, por aty nga mëngjezi sikur më zuri ca gjumi, një gjumë i lehtë, si me sy të hapur, kur hem fle hëm i dëgjon të gjitha. Xha Metja herë pas here shkoqte kërcurin dhe hidhte nga ndonjë copë pishë në pishtar. Trokashka prapë e kish filluar këngën e saj monotone dhe unë megjithëqë mundohesha t'i mbyllja sytë e t'i harroja të tëra, nuk mundnja. Mëndja më hidhej në K. dhe më dilnin përpara Merushja, Suloja, Sala dhe më në fund babai, në atë ditën e fundit kur e nisëm për në kurbet. Shikoja shtëpinë tonë përdhese dhe teze Aishenë, por të gjitha këto për një hop, pse përnjëheresh kërceja përpjetë i trëmbur, sikur më shponte njeri me fëndyell. Ahere xha Metja më thoshte:

— Mos u trëmb, bir, mos u trëmb! — dhe më vinte leckën mbi ballë.

Të nesërmen u bëra më mirë. Të nxehtë më ra, por nuk kisha fuqi të ngrihem. Xha Metja nuk më ndahej nga shtrati. Edhe ahere kur vinte të shikonte sëndyçin e miellit, sytë i kishte nga unë dhe më fliste me zë të lartë herë pas here që të mos trëmbem dhe ta di se nuk jam vetëm. Gomarin atë ditë nuk e pa pse nuk donte të më linte vetëm. Vajti i hodhi të nesërmen kur erdhi Miti të marrë miellin.

Si çkëmbyen dy tri fjalë me Mitin për shëndetin dhe për miellin, xha Metja i tha:

— Miti, rri këtu pakë me këtë nipçen, se nuk është mirë, sa të vete t'i hedh ca kashtë gomarit!

Miti u afrua pranë meje si i njohur i vjetër. Më dha dorën dhe më përshëndeti nga ana e Limbisë dhe e Mandit. Ajo më kish dërguar peshqesh dhe një kulaçe. Mandi i kish thënë se donte të më shikonte. Këto fjalë sikur më dhanë zemër, se ishin nga miqt e parë që kisha zënë nga këto anë. Pastaj Miti filloi të më fliste për hallet e tia. Kur u kthye xha Metja na gjeti në muhabet e sipër. Atij i erdhi mirë pse qeshi dhe tha:

— E kam nipçen si burrë, citë mënd!

Miti iu përgjigj:

— Tani djemuria dinë më shumë se ne! Ja, kam Mandin unë, dymbëdhjetë vjeç është, por dhe priftit ja shkon si nga shkrimi, ashtu dhe nga këndimi!

— Ne ja thoshim dyfegut, — ja ktheu xha Metja si i dogëndisur.

— Ndryshe ishte puna e dyfegut, — ja bëri Miti.

Xha Metja këtë radhë i tha Mitit si me inat:

— Po mos ja kishim thënë në dyfegut, edhe këta do të ishin si ne të dyfegut! Tani le të jenë të gramëve. Të hapin sytë.

— Mor, të zgjuar i kemi fëmijën, por ja, s'kemi shkollë! — ja bëri Miti duke tundur kokën. — Ja u mbush moti që kur na e mbyllën këtu në fshat dhe tani djemuria s'dinë ç'të bëjnë! Ca u bënë çobenj, ca duallën me baballarët mjeshtër, të tjerët muarrën parmëndën. Por një s'dolli mor të shkretën nga fshati pa në djall të vejë! Të gjitha punët e mira i marrin ata birçet, fshatari po fshatar, kokëtrashë! — dhe shtoi prapë vetë duke tundur kokën: — Mor jepi shkollë ti fshatarit, pa ta shkikosh ti po s'dolli më i zoti! Ua kanë për të ngrënë kokën atyre të mamave, por ç'të bëjnë! — dhe kërciti dhëmbët i zemëruar, dhe prapë shtoi, tani, si me të qeshur: — bukë s'kemi të hamë, po qibrat i kemi të mëdha. Hajde të zgjasim miellin, o Mete, se erdhi dreka!

Si iku Miti, xha Metja ndënji prapë anës gllanikut dhe zuri të më thoshte:

— Burrë i mirë është ky Miti, por s'ka i gjori. Edhe djalin e ka të zgjuar. I pari ishte në shkollë, vetë dhaskali ma tha njëviti. I kishte nxjerrë fëmijët shëtitje këtej nga mulliri. Erdhën pastaj të më shikojnë dhe mua. Një burrë i shkurtër, i shkurtër, sa ajo mostro ngarka që shikon prapa derës ishte ay dhaskali, por kish te një fjalë të ëmbël mjaltë. E pyeta unë si venë djemtë «Mirë» më tha ay, «të gjithë venë mirë, por Mandi i Mitit është i pari dhe gjynah që do të mbetet me kaqë; ky djalë, do të shkonte shumë përpara. Gjynah, gjynah.» përsëriti ay duke tundur kokën.» Që të ta thotë dhaskali këtë, ore djalë, diç ka kuptuar... Mua më kish qëlluar gjumi. Ndjeva vetëm dorën e xha Metes që po më hidhte plafin duke më thënë:

— Fli, fli, bir, se sëmundja me gjumë hiqet!

Si u ndryshua xha Metja dhe pse, as unë nuk e di, por dita me ditë bëhej më i butë e më i sjellshëm, më i dashur. Zuri të më vinte pas volles, të më pyeste së ç'më hahej. Një ditë, si grua, hyri në magje dhe bëri lakruar me presh e me gjizë. Ta shikoje xha Meten me llërët e përveshura dhe plot qime, me magjen përpara dhe me ibrikun me ujë në dorë, të dukej sikur qesëndishte me punën dhe të merrte të qeshurit, por ay e shtypte brumët me aq mjeshtëri dhe kujdes që të bënte nga ana tjetër ta shikoje me gojë hapur. Pastaj qëroi preshët, të holla fije-fije e i përzjeu me gjizën në tigan, hodhi dhe dy vezë brënda dhe i vuri të ziejnë në zjarr mbi një perust. Brumët e mbuloi në magjet me një mësallë dhe e afroi pranë gllanikut që të vinte. Herë pas here më thoshte mua duke qeshur:

— Lakruar të tillë edhe teze Aisheja s'besoj të të ketë bërë! Gishtrinjtë do të lëpish!

— Pastaj zuri të tëhollte petët. «O zot, thosha unë me vete time», ky xha Metja paska duar të arta. Dhe bukë dinë të bëjnë, dhe lakruar dinë të tëhollin, apo s'e bëjnë miellin të butë, të butë si pambuk!»

Atë ditë, pas sëmundjes, për herë të parë hëngra me shijë, një ngastër të tërë. Kurse xha Metja hëngri të tri copët e tjera. Hëngri vënçe, ashtu siç kishte punuar. Si mbaroi së ngrëni, fshiu mustaqet mirë mirë dhe më tha:

— A u kënaqe, mor bir? Se unë të të them të drejtën, u kënaqa! — Dhe papritur përgjigje ngriti lagjinin me ujë dhe e zbrazi të tërë. — Ujë mundobare na ka dhënë zoti sa të duash. Pi dhe mos ki qeder se do të mbarohet; he, sikur të ish mielli kështu, nuk do të kishte fukarallëk në botë; — dhe prapë më pyeti mua:

— Thuaj, Mentor, të pëlqeu, apo jo?

— Kush e di që kur s'kam ngrënë lakruar, — iu përgjigja unë; — dhe më pëlqeu shumë! Pastaj edhe teze Aisheja rrallë na bënte lakrorë; s'kishim as miell, as gjalpë; dhe shumë veta ishin; kush të hante më parë!

Xha Metja u mendua pakë dhe pastaj m'u përgjigj:

— Javën që vjen do të nxjerrim në pazar ca grurë nga të hakës sime, dhe paratë do t'ja dërgojmë Aishesë. Të gëzohet dhe ajo fukaraja një çikë!

— Sa mirë që do të bësh, o xha Mete! — ja bëra unë i gëzuar.

Xha Metja më përkëdheli dhe më puthi këtë radhë duke më thënë:

— Ti i ke ngjarë Hysenit. Edhe yt atë, ja, kështu ishte, i dashur, zemërmirë, por s'pati kësmet!

XVIII

JETA NË MULLI

Si e mora veten, zura të dilja dhe përjashta. Koha ishte ndrequr dhe dëbora, si për çudi, ishte zhdukur. Murxhoja nuk më ndahej; kudo që veja, atë e kisha prapa si manar. S'lashë vënd pa vajtur rreth e rrotull mullirit. Dolla lart nga jazi, ku fshatarët kishin bërë cfratin, hipa në ca shkëmbënj të mëdhenj aty pranë dhe hodha një sy drejt lumit, që shkiste i rrëmbyer si ergjënd e i shkumbëzuar, përpiqej nëpër gurët, anës shkëmbënjve, pastaj futej përmes grykës karshi meje e zhdukej si ndonjë gjarpër pa kokë e pa bisht. Mëllenjat fluturonin përmbi ujë. Ndonjëra qëndronte gjëkund duke tundur bishtin. Murxhoja i turrej që tutje e i lehte dy tri herë. Zogu fluturonte duke ndjekur rrymën e lumit dhe futej në ndonjë drizë. Qëni, si i kënaqur, shtrihej përsëri nën këmbët e mia dhe tundte bishtin. Larg, andej nga korija përtej, ndihej sëpata e ndonjë druvari, kurse më poshtë mulliri i xha Metes, zhurmëmadh, vazhdonte të bluante misrin e fshatarëve të vonuar.

— Këto ditë të mira janë të fundit, Mentor. Ky është behar i evgjitëve, dhe sa pa na zënë dimri, duhet të nxitojmë, se dëbora e dytë nuk ka për të ikur shpejt, — ja bënte xha Metja, kur ngriheshim në mëngjez. — Sot do të ndreqim kopshtin!

Në kopsht kishin mbetur vetëm kërcyejtë e domateve, të piperkave dhe hunjtë e fasuleve. Nëpër gardhet kishte akoma ndonjë zorrë kungulli. Xha Metja i qëroi të gjitha. Kërcyejtë e domateve e të piperkave i nxuarrem nga dheu me gjithë rrënjë. Xha Metja i la ato të

thahen përsipër për plehë; hunjtë i shpëmë që të dy në mulli dhe i lamë t'i kemi gati për vitin e ardhshëm.

Xha Metja tani më linte dhe vetëm në mulli, kur dilte për shkarpa gjëkundi afër mullirit. Po unë s'kisha më frikë, pastaj dhe Murxhon e kisha pranë e sikur më jepte zemër. Po dhe sikur u mësova. Veja afër sëndyqit, merja miellin në dorë, e shikoja a ishte bluar mirë, apo ishte i ashpër, ashtu si bënte dhe xha Metja dhe rregulloja trokashkën. Pastaj dilja te porta dhe rrija te sofati që kish bërë xha Metja për fshatarët — dy kërcunjtë të mëdhenj prej lisi që as pesë vetë nuk mund t'i lozin dot nga vëndi dhe shpesh vrisja mëndjen se si i kishin sjellë që nga mali e gjer aty! Dhe një ditë pyeta xha Meten.

— Xha Mete, — i thashë unë si i çuditur, — si i kini sjellë gjer këtu këta kërcunjtë të mëdhenj?

Xha Metja qeshi dhe m'u përgjigj:

— Duke i rrukullisur, mor bir. Ndryshe ata as që lozin nga vëndi!

Kur vinin fshatarët, xha Metja u thoshte:

— Tani mos kini qeder, s'jam vetëm, kam dhe nipçen këtu!

— Të të rrojë! Të të rrojë! — ja bënin fshatarët.

Skuqesha në fytyrë, kur i shikoja gjithë ata sy të ktheheshin nga unë, pa ditur ç't'u them.

Bashkë me xha Meten vamë një ditë dhe te mulliri i poshtëm. Gomari na ndjeu akoma pa hapur derën mirë dhe zuri të pëlliste. Xha Metja i thoshte:

— Prit, xhan, prit! — dhe kur e pa që ay s'pushonte, i foli: — Prit, de!

Gomari i xha Metes ishte një gomar i zi e i bëshëm. Në mulli ay s'kishte shumë punë. Xha Metja e përdorte më tepër për të hipur, për dru dhe ngandonjëherë shpinte dhe hakën në pazar për ta shitur. Me të na parë, zuri të vërtitej duke ngritur kokën.

Mulliri i poshtëm s'kishte asnjë ndryshim nga ay i sipërmi. Vetëm se këtu tani nuk kish rregull. Xha Metja bluante vetëm vjeshtave, kur fshatarët i sillnin shumë

drithë dhe nuk ja delte dot vetëm me mullirin e sipërm. Tani që fshatarët e kishin vënë zahirenë e dimrit, aty ay mbante gomarin. I kishte bërë një si shtrat shtruar me dhoga dhe përsipër kishte hedhur kashtë. Nga ana tjetër e vatrës dergjej një gur mulliri i prishur, disa rrathë, drurë, hunj të shpërndarë aty këtu edhe pyka.

Xha Metja e zgjidhi gomarin, i hodhi samarin në kurriz dhe i lidhi qenglën. Pastaj më ngriti mua dhe më hipi duke më thënë:

— Mbaju mirë, Mentor, se ky qerata hedh vingla!
— Kurse gomarit i thoshte: — Hajde, bir, tani do të vemi për ujë! — Dhe e fërkonte.

Xha Metja nuk i jepte ujë gomarit në lumë, se ujët e lumit ishte të ftohtë tani në dimër, po e shpinte te burimi që ndodhej më të djathtë të mullirit të poshtëm, ku mbushnim edhe ujë për të pirë. Si piu ujë, gomari u bë tërë qef, zuri të tendosej e të krekosej dhe herë pas here tundte kokën. Atë ditë dielli ishte i nxehtë dhe kur u afruam te sheshi përpara kopshtit, xha Metja më zbriti nga gomari, i hoqi samarë dhe e la të lirë.

— Le të rrijë një çikë në diell, të shgryhet dy tri herë sa të përzërë pleshtat, — tha xha Metja, dhe ndënjëm në ca gurë aty pranë.

Gomari sikur e kuptoi përse e kishim lëshuar, vajti gjer në mes të kopshtit, e pa me sy vëndin përpara, i shkoi një herë buzët përsipër, pastaj u ul me kujdes dhe zuri të shgryhej. U kthye më të djathtë, u kthye më të mëngjër dhe u shkarravit në një të tatëpjetë ku bëri të kthehej dhe një herë, por nuk mundi. Ahere u ngrit më këmbë dhe u shkund dy tri herë duke tundur kokën e duke vërtitur bishtin. Pastaj zuri të bredhë. Unë e shikoja i habitur. Xha Metja më thoshte:

— Shiko, bir, sa e shtrenjtë që është liria! Brënda gomari rri si i hutuar, bile as nuk i hahet, jashtë është si i dehur nga gaz!

Pastaj xha Metja më merte më pranë dhe fillonte të më tregonte:

— I shikon ato majat e larta, andej është Furka, mal' i veshur me ah dhe boriga. Kurse ata shkëmbënjtë, nga ana tjetër, janë Shkëmbi i Bletës. Atje, një mot, Tahiri, një fshatar nga Thikësi, nxori aqë mjaltë sa s'kishte ku ta vinte. Atë mot ay bëri shtëpinë; ca nga arat, ca nga mjaltët dhe ja hodhi çatinë. Vitin e dytë Tahiri vajti prapë për mjaltë, po bletët duallën më të mënçura, e vluan mjaltët në shkëmbënj akoma më të lartë, në pirgje ku s'ka shkelur këmba e njeriut. E ç'nuk bëri Tahiri? Se mjaltët është të ëmbël, mor bir. U lëshua dhe me litar, por nuk i gjeti dot vrimat. Fshatarët thonë se aqë mjaltë ka Shkëmbi i Bletës sa që tërë qypat e fshatit mund të mbushen, hallbu që nuk e arrijnë dot! Por mjaltët që e kërkojnë nëpër shkëmbënjtë e kanë sheshit, mor bir, se nën shkëmbënjtë janë ca sheshe, — vazhdoi ay, — ku bëhet një tërfil, një bar i ëmbël, që bagëtia s'ngopen së ngrëni. Qumështi i dhënve zë një gisht ajkë, kurse kosi bëhet për të rrukullisur. Djathët të ëmbël, të ëmbël, të hash e mos fryhesh së ngrëni. Dhe mishtë është të shijshëm, po ç'e do se i kanë të tjerët. Ua kanë rrëmbyer bejlerët e Xhufkës dhe ua shesin vllëhëve. Marin dyqind, treqind napolona në mot dhe rrojnë si pashallarë, kurse fshatarët e Thikësit s'kanë bukë të hanë. Venë e vinë nëpër kurbete, se vëndi nuk i mban dot. Kur kthehen, vinë të veshur e të mbathur, të mbeten sytë. Rrinë këtu të shumën një mot dhe bëhen si cironj të thatë, mbeten pa një kacidhe dhe nisen prapë andej nga kanë ardhur. Ata që janë në fshat mezi e nxjerrin bukën; as bujqër, bujqër, as mjeshtër, mjeshtër. Dimrit dalin andej nga Delvina, beharit mbledhin bereqetin. Gratë punojnë më shumë se burrat, tërkuzën nuk e heqin nga brezi, ngado që venë nuk kthehen bosh, do të ngarkohen me dru ose me shkarpa. Po ç'të bësh, kështu është kurdisur kjo botë. Ca hanë e rrinë, ca punojnë e s'kanë ç'të hanë! Po hajde, Mentor, të ngrihemi, se njeriu s'ngopet me fjalë. — Dhe hidhej xha Metja përpjetë si ndonjë djalë i ri.

Dita me ditë zura ta zëvendësoja xha Meten në ndonjë punë. Për ujë tani veja unë. Rrëmbeja lagjinin dhe

rendja te burimi. Udhës do të qëndroja vetëm kur kaloja anës lumit dhe shikoja peshqit të lëvrijnë. Kish-te të murrmë, pika-pika. Këta qëndronin në fund të ujit dhe fshiheshin menjëherë nëpër gurët. Ca të vegjël fare shkonin me mijra, si kope, herë poshtë, herë lart. Ujë të lumit ishte në këto ditë të kulluar si ergjënd, dhe një para të hidhje brënda, do ta shije. Po fët kujtohesha dhe rendja për ku isha nisur.

Xha Metja i kish bërë një çurkë burimit sa për lagjinin dhe gjer sa-mbushej ay, unë vështroja rreth e rrotull. Jo nga frika po si për të kujtuar ato që më kish thënë xha Metja. Hidhja sytë nga Furka, nga Shkëmbi i Bletës dhe thosha me vete: «Kur të rritem, po s'vajta t'ua mar mjaltët bletëve nga ata pirqjet e lartë!» Pastaj mëndja më vinte te xhufkallitë dhe menjëherë më kujtohej Nurçe beu që ua kish rrëmbyer malin fshatarëve të Thikësit dhe shtëjta: «— Po pse s'venë t'ua marrin me pahir, more!»

Nga këto mendime më zgjonte ndonjë laraskë që fluturonte aqë ulët sa mënt çikej me mua dhe unë kujtohesha për lagjinin. Kur hidhja sytë nga çurka, shtëmba ishte mbushur dhe derdhej jo vetëm nga lyfyti por dhe nga gryka. E rrëmbeja dhe rendja. Xha Metja më priste me padurim të pinte ujë të ftohtë. Kur më shikonte te dera ja bënte:

— Të lumtë, Mentor, më jep të pi një ujë tani!

Dhe e merte lagjinin e kthente dhe gërr, gërr, gërr e gjysmonte menjëherë. Vetëm kur hante lakruar mund të pinte një lagjin të tërë. Pastaj xha Metja më thoshte:

— Hajde, shko i jep ujë gomarit tani!

Dhe unë këtë sikur prisja, rendja te mulliri i poshtëm.

Dhe këto vënde të shkreta, ku rrcnim vetëm ne të dy, unë dhe xha Metja dhe ndonjë shpesë e harrakatur, m'u bënë aq të shtrënjta dhe aq të dashura, sikur kisha jetuar me vjete.

Gomari zuri të më ndjejë dhe mua që nga larg dhe ja nistë të pallurit. Unë i thosha si i madh, si xha Metja:

— Prit, xhan, prit!

Dhe me të vërtetë gomari më priste me padurim dhe si i mallëngjyer ja bënte: hëhë, hëhë, hëhë. Kastile e shikoja në sy, ku i dukeshin lotët, si pika vese. Atëhere unë e pushtoja për qafe dhe e fërkoja me dorë në kurriz duke i thënë:

— Mos qaj, tani do të të nxjer jashtë!

E sillja afër mokrës së prishur dhe ja hipja, pa samar. Tani gomari nuk hidhte vingla, po nisej vetë për nga burimi, me ngadalë, kurse mua më dukej sikur fluturonte. Herë pas here i shtrëngoja kapistallin se kafshonte ndonjë degë shelgu a vidhi anës lumit. Murxhoja na ndiqte prapa dhe kur shikonte ndonjë zog, hidhej përpara duke lehur dhe nuhaste drizë më drizë. Një herë i ra pas një lepuri të madh sa një qëngj. Në fillim Murxhoja e ndiqte prapa këmba këmbës dhe desh e zuri. Unë e nxisja me sa zë që kisha:

— Kape, Murxho, kape!

Po lepuri mori të përtpjetën dhe u zhduk nëpër drizat e pllajës. U kthye Murxhoja pastaj me gjuhën një pashë dhe duke rënkuar.

Mbrëmave rrinim pranë kllanikut. Zjarri brumbullinte, macja gërrhinte gjëkundi dhe ne zinim muhabet me xha Meten. Binte fjala për luftrat, pse gjuha atje ku dhëmb dhëmballa vete, dhe i thosha unë:

— Me kë ke luftuar, xha Mete?

— E me kë s'kam luftuar, mor bir? Po lufta që bëmë ne ashtu vajti, për dhjamë qëni! — shtonte ay duke tundur kokën. — Po hallbu që qemë të ndezur e s'duronim!

— Pse, — ja ktheja unë, — ja, Shqipëria u çlirua, xha Mete!

— Kush e çliroi, kush e trashëgoi, i thonë kësaj, mor bir! Hë, s'janë të gjallë Çeçua me Mihalin, pa do ta shikonin këta... po janë në varr e s'ngrihen dot!

— Edhe me Çerçizin ke qënë, xha Mete! Edhe me Mihalin bashkë ke luftuar?! Aman, më qafsh, me kë kenë luftuar?

— Edhe kundër bashibozukëve turq kemi luftuar, mor bir, dhe në Gramoz kundër Junanit, dhe me sër-bët... — dhe shtonte: — Të gjithë kanë dashur të na gllabërojnë, — dhe xha Metja nxirte një rënkim të thellë.

Drita e pishtarit e ndriçonte këtë fytyrë të skalitur e të fortë dhe sytë e tij të përshkënditur sikur lëshonin shkëndija. Prapa dallohej hija e tij e madhe si e ndonjë gjigandi dhe unë e merja me mend se ç'tmer u kish futur armiqve ky burrë me trup ariu.

— Aman, xha Mete, — ja bëja prapë unë, — tregomë gjësendi për Çerçizin.

Dhe xha Metja, si i përmallur, fillonte:

— Çerçizi, mór bir, ishte burrë që nuk i gjendet shoku. për armiqtë — tmer, për miqtë — qëngj i butë. Ishte i madh e i bukur, me trup asllani, levend! Shumë ngjisinin me të vëllanë, me Bajo Topullin, po ky ishte më i rrëmbyer. Çerçizi ishte hem trim, hem burrë i matur; kurrë nuk e humbte zemrën edhe në rezikun më të madh. Një ditë ramë në dyfek me grekërit në Çardhakun e Korçës. Ata ishin n'ja dy qind a tre qind dhe të gjithë korofillakë. Ne pesëmbëdhjetë. Dymbëdhjetë nga ne kishin pushkë, të tjerët vetëm nga një kobure dhe nga një kamë në brez. Ndajnatëherë lufta u ndez mirë. Çerçizi na dha urdhër: «Zini vënd dhe shtini pa lëvizur!» Vërtet kishim zënë një pllajë dhe armikun mund ta shikonim nga të katër anët dhe megjithëqë ishin shumë, nuk mund të lëviznin dot pa rënë në errësira. Hallbu që edhe ne nuk kishim si të dilnim. «Shtini», ja bënte Çeçua, «të mos e lemë armikun të na afrohet! Shtini, po dhe plumbat i kurseni, të mos ju vënë kot!» Apo s'qëllonte ai, plumb nuk i vinte bosh.

Na u ndez gjaku, Sabriu, një komit që luftonte në krahun tim, u ngrit më këmbë! S'i durohej! Po kujt i durohej! Po lufta e ka me të duruar. Ahere Çerçizi iu afrua pranë, e zuri nga prapa dhe e shtiu poshtë duke i thërritur:

— Ore Sabri, ore vëlla, trimëri do të shesësh ti, hë!
Ja, lëfto si të gjithë shokët!

Sabriu, as që e hapi gojën. Pse kapedan Çeçua e kish-te me të drejtë, e kuptoi gabimin dhe heshti!

Korofillakët, si e panë që ballë për ballë nuk na e dilnin dot, ndrruan luftë. Po përpiqeshin të na rrethojnë që nga larg. Çerçizi e kuptoi dhe na dha urdhër të tërhiqemi. Po si ama? Ja kështu:

Seftë i tha Bajos, të vëllait: «Shko ti i pari!» Dhe me të vërtetë, me këmbë e me duar Bajua u fut në pyllin që kishim prapa krahëve. Pastaj me radhë. Çerçizi ja bënte: «Ngreu ti, Sabri! Hajde ti, Mete! Shko dhe ti Mihal!...» Ay mbeti i fundit. Ne të gjithë shtinim që nga pylli dhe vetëm me gjakftohtësinë e Çerçizit mundëm të shpëtojmë pa na rrethuar, pse kishte filluar dhe të ngrysej. Nga ne asnjë nuk u vra, as nuk u plagos. Dhjetë korofillakë e muarr kokën nën vete...

Unë e dëgjoja xha Meten me gojë hapur dhe tani më bëhej akoma më i dashur, po gjumi m'i rëndonte sytë dhe megjithëqë kisha dëshirë ta dëgjoj tërë natën, qepallat më mbylleshin dhe bija mbi plafin e dhirtë duke ëndërruar trimëritë e Çerçizit me shokë.

Atë vit, dy javët e para të shënëndreut bënë si behar. Dielli dilte që në mëngjez dhe nuk zhdukej gjer në mbrëmje. Asnjë re në qiell, asnjë erë në tokë. Dhe megjithëqë ishte dimër, dheu avullonte si në ditët e para të pranverës. Fshatarët vazhdonin të venë e të vinë në mulli. I shkarkonin hajvanët përpara derës, peshonin miellin, shkëmbenin dy tri fjalë me xha Meten dhe bënë përsëri për në fshat. Në këto ditë njoha dhe Kostë Përtej, dhe Nastën e Mihalit, dhe Vason. Savën, e kë jo? Dësa e sillnin drithët në krahë, se s'kishin hajvanë. Kur arrinin në mulli, fytyrën e kishin si lulkuqe e të dërsitur. Sa afroreshin te dera e mullirit e lëshonin barrën përmbi kërcunjtë e sofatit dhe rrinin ashtu një copë herë sa të merrnin veten, se s'kishin fuqi të zgjidhnin as tërkuzën. Rëndnim ne me xha Meten dhe u ndihmonim. Ata mezi merrnin frymë, po gjene mallkonin dhe fatin e tyre, perëndinë... dhe kërkonin një pikë ujë sa për të lagur gurmazin! Xha Metja nuk u jepte menjëherë, po më thoshte mua:

— Mentor, shko të mbushësh ca ujë të ftohtë!

Merja, lagjinin dhe rendja sa më hanin këmbët. S'qëndroja tani as nga lumi, as për zogjtë, as peshqit nuk i shikoja, por drejt e te burimi. Dhe me një frymë venja gjer atje dhe kthehesha. E merte xha Metja lagjinin dhe ja jepte fshatarit duke i thënë:

Hajde, tani që u ftohe, pi një ujë mulliri!

Po ay as që e zinte me dorë, vetëm i thoshte si me lutje:

— Në ke perëndi, o Mete të ma bluash miellin cazë shpejt, se dhe mëngjez nuk kemi ngrënë, ore, me vetë e me fëmijë!

Dhe xha Metja e ndrronte radhën, zinte e u bluante atyre që nuk kishin fare ç'të hanin, se u njihte ay fshatarëve dhëmbë e dhëmballë.

Fshatari priste duke u ngrohur jashtë në diell, pastaj merte barrën prapë në kurriz dhe nisej për në fshat. Të gJORIT, këmbët i epeshin nga barra e rëndë dhe po ta shikoje nga prapa nuk mund ta dalloje kafshë ishte apo njeri, se ecte i krrusur dhe i epur si ndonjë hajvan i çaplycr.

Në këto ditë me diell vamë dhe gjer Ersekë. Nxuarëm një killë grurë nga të hakës së xha Metes. Gjysmat e parave ja dërguam teze Aishes, me të tjerat blemë zahire për dimër — kripë, piper, ca kafe, ca sheqer, pastërma e bakalaro, ullinj...

— Dëbora e dytë, — ja bënte xha Metja, — do të na mbylljë si në kuvli dhe kush e di kur do të shkojë!

XIX

DIMËR

Nuk kish shkuar mirë akoma një ditë dhe koha u prish. Nga Furka dhe nëpër pìrgjet e Shkëmbit të Bletës duallën re të murme që nxitonin ca poshtë e ca lart, si dhën të trëmbura kur hyn ujku në kope, dhe gjer nga drekëhera e mbuluan tërë qiellin. Murxhoja rrinte sus përpara portës së mullirit me bishtin ndër shalë dhe duke u dredhur. Zogjtë vërtiteshin rreth e rotull mullirit tufa-tufa, qëndronin mbi çati, pastaj lëshoheshin për nga kërcunjtë e sofatit, rrëmbenin ndonjë kokër dhe prapë fluturonin nëpër degët e drurëve të xhveshur, por nuk largoheshin, rrinin nëpër to me këkën e tulitur nën krah e të shpupurisur. Sefte zuri një llohë, as shi, as dëborë. Flokët ishin të lagur e të mëdhenj dhe e njomën vëndin menjëherë. Xha Metja, që rendi t'i hedhë gomarit gjëkafshë për të ngrënë te mulliri i poshtëm, u Rthye qull. Kur hyri brënda në mulli, u shkund mirë, mirë dhe si të kujtohej për ndonjë gjë që kish harruar jashtë, ja bëri:

— Do kthyer dhe vija, Mentor, se tani s'do kemi më për të bluar! — dhe rrëmbeu një kazmë, hodhi një thes në kokë e dolli përsëri.

Dëbora tani ja kish marrë shtruar. Ca flokë të mëdhenj si lecka të bardha silleshin nëpër erë, sikur kërcenin valle, pastaj binin gjëkundi dhe shkrinin mbi tokën e lagur. Zogjtë cicëronin nëpër degët e shelgjeve, pastaj binin si kokra grurë përmbi çati, futeshin në ndonjë vrimë dhe heshtnin: Vetëm macja vazhdonte të gërrhiste pranë kllanikut.

Atë ditë nuk erdhi njeri në mulli. Dëbora ra shtruar gjer në mbrëmje. Unë dilja herë pas here gjer te dera e

mullirit, por toka ishte mbuluar tani me një pëllëmbë dëborë, që të vriste sytë nga bardhësia.

— Ja ka marrë shtruar, o Mentor, dy metro do të hedhë, kjo e flamosur! — ja bëri xha Metja kur u kthye i merakosur.

Të nesërmen kishte rënë aqë shumë dëborë sa mezi e hapëm derën e mullirit.

Si duallëm përjashta, xha Metja tha:

— Po tani si do t'ja bëjmë gomarit; — dhe kroj zverkun.

Dëbora kishte pushuar. Vëndi zbardhte si vezë, që nga Furka e gjer në malet e zes të Qafëzezit. Degët e pemëve ishin të ngarkuara e të zbukuruara si nga një dorë magjike dhe herë pas here tundeshin nga ndonjë zog a nga era e lehtë dhe aty këtu ngriheshin re me pluhur dëbore si tym i hollë. Ujët e ergjëndtë të lumit tani shëndriste edhe më tepër. Të ftohtit ishte shtuar dhe jeta dukej sikur ishte nemitur.

Rrëmbyem nga një lopatë dhe filluam me xha Metën të çajmë një shteg për te mulliri i poshtëm. Xha Metja gërryente përpara, unë i veja pas. Po koha ishte e ftohtë, qielli qe rënduar me re dhe aty këtu fluturonin liliçka nëpër erë. Më ngrinë duart dhe i futa në xhepet e setrës. Xha Metja, që po ndizte cigaren me çakmak, më pa dhe ja bëri:

— Mos i fut në xhep se do të të ngrijnë më shumë, po fërkoj me dëborë, me dëborë!

Mora një grusht dëborë dhe zura t'i fërkoj, po ndjeva një të ftohtë të madhe dhe padashur e hodha dëborën përdhe.

Xha Metja e la lopatën, rrëmbeu një copë dëborë dhe zuri të m'i fërkonte vetë. Duart ca nga ca filluan të më ngrohen. Ay më pyestë:

— A t'u ngrohën, Mentor!

— Duart m'u ngrohën ca, — iu përgjigja unë, — po më djegin majat e gishtrinjve.

Ahere xha Metja hapi krahërorin, pastaj më mori duart e mardhura dhe i futi nën sqetullat e tij. Ngrohtësia e trupit më vajti dalëngadalë gjër në majat e thonjve. Dhe ne ngjismim si kllonka, kur i mer zogjtë e saj nën krahë. Si e mora veten filluam prapë të gërryejmë.

Gomari nga të ftohtit apo nga që na ndjeu se po i afroheshim, zuri të pëlliste. Xha Metja e qetësonte:

— Prit, xhan, prit! Kjo murtaja do të na marrë shpirtin!

Xha Metja nuk e donte dimrin, dhe kishte se përse të mos e donte — ay e ndante nga bota, e ndante nga puna, kurse xha Metja kur s'kishte punë në dorë e ndjente veten të sëmurë. Vetëm Murxhoja sulej poshtë e lart i gëzuar dhe Xha Metja ja bënte:

— Mirë thonë, qëni s'do t'ja dijë nga të ftohtit!

Dhe me të vërtetë Murxhoja hidhej nëpër dëborë, zhdukej gjëkund, pastaj dilte prapë duke u sulur, shgryhej dhe nga hundët i delte avull i ngrohtë.

Gomari na priste me padurim dhe kur na pa, ja bënte si njeri i mallëngjyer:

— Hëhë! Hëhë! Hëhë!

Frëngjinë e mullirit të poshtëm e kishim harruar hapur dhe dëbora kish hyrë bënda. Gomari dridhej i tëri, dhe sado që ishte shkundur, akoma i kishte mbetur dëborë edhe në kurriz edhe nëpër veshët që i mbante të ulur si të thyer më dysh.

Xha Metja mori fshesën dhe e fshiu mirë mirë. Mua më tha:

— Sa të qëroj unë dëborën, ti, Mentor, ndiz zjarrin!

Mora ca shkarpa, ca tallash, ca kashtë, qërova vatrën dhe ndeza zjarrin. Po gomari akoma rrinte si i shastisur, dhe herë pas here dridhej i tëri. Murxhoja hynte e dilte përjashta, shkonte nëpër këmbët e gomarit, po ky tani e duronte, nuk hidhte as vingla as nuk i derdhej me dhëmbë ta kafshonte si bënte më parë kur e ngacmonte qëni. Nuk e di pse, po Murxhoja me gomarin hiç nuk shkonin. De-

gët e shelgta zunë të kërcasin në kllanik dhe flaka, si gjuhë, nisi të lëpinte oxhakun. Shkëndijat, që shkrepnin herë pas here, dukej sikur qeshnin dhe një gaz sikur pushtoi tërë mullirin e poshtëm. U ngjall jetë.

Xha Metja u shtrua në krye të kllanikut dhe hidhte në zjarr drutë që kisha mbledhur tok unë. Gomari bëri për nga ne dhe qëndroi tri katër hapa larg zjarrit. Si për çudi dhe Murxhoja u shtri në këmbët tona. Dhe të gjithë ja kishim qepur sytë flakës së kuqërremtë që hidhej e përdridhej nëpër oxhak, si ndonjë vajzë që heq vallen në ditë feste lidhur në kokë shami allgjyvezi. Bashkë me të ngrohtit na erdhë edhe fjalët edhe hareja dhe të gjithë u bëmë më qejf. Gomari s'dridhej më, e kishte marrë veten. Dhe mulliri i poshtëm vetë dukej si i gëzuar që kishin vajtur mysafirë.

Kaluan ditë, javë dhe njeri nuk vinte më në mulli. Udhë ishte prerë. Ne u shkëputëm nga bota. Dhe u radhitën ditë monotone. Xha Metja ngrihej, më jepte mua një misur me fasule t'i qëroja dhe vinte xhezvenë në zjarr. Si pinte kafënë, ngrihej të shikonte gomarin. Në çengelin e oxhakut kusia me ujë vlonte.

Jashtë dëbora ishte shtuar. Edhe dy herë të tjera, kishim qëruar shtegun për te mulliri i poshtëm. Mulliri ishte si i shurdhër, pënda nuk kthehej më, as mokrat nuk punonin. Xha Metja e kish nxjerrë gurin e sipërm dhe po e kalitëte. Unë i rrija pranë dhe e shikoja me vëmëndje. Xha Metja merte një kalem të sheshmë dhe u binte dhëmbëve të gurit të mullirit. Cefla të vogla kërcenin më të djathtë e më të mëngjër. Dhe punonte xha Metja kështu me orë të tëra, harrohej në punë. Herë herë ndizte nga një cigare me çakmakun e tij, dhe rrinte si i menduar, po sytë dhe ahëre nuk i ndaheshin nga guri që kish përpara.

— Mentor, shiko, shiko, po zanati nuk mësohet duke shikuar! — dhe më merte dorën, më jepte kalemmin e vinte në ndonjë dhëmb dhe më mësonte se si t'i bija.

Si kalitëm mokrën e sipërme filluam të poshtmen. Në këto ditë mulliri sikur ringjallej pakë, se në mulli po s'pati zhurmë, nuk ka jetë. Vetëm se pluhuri dhe ceflat e mbulonin tërë vatrën dhe unë herë pas here i fshija dhe i mblidhja në një qoshe.

Jashtë frynte e mbante. Një erë fishkëllente si gërnetë, kalonte nëpër frëngjitë e mullirit, pastaj largohej tutje dhe sikur merte të përpjetën e grykës së lumit. Dëbora shkëlqente si copra gurë të çmuar. Zogjtë futeshin herë pas here në mulli, si hajdutë, rrëmbenin ndonjë koker grurë a misër, ç'të gjenin, dhe dilnin nga frëngjia prapë, si fluturonin dy tri herë rreth e rrotull brënda. Macja ahëre zgjohej nga zhurma e tyre dhe u derdhej t'i zinte. Po një mace që flë, s'ze dot minj. Kështu i ngjante dhe maces sonë: sa t'i kapte, ata shkonin dhe ajo vinte përsëri pranë kllanikut e binte në gjumë.

Si mbaroi gurët e mullirit, xha Metja zuri të gdhente ca pyka. Po dhe ato i mbaroi brënda dy ditëve. Unë kisha punët e mia — fshija vatrën, ndizja zjarrin, qëroja fasule; po si i mbaroja këto, ahëre fillonte mërzitja. Më kujtoheshin shokët, lodrat dhe më vinëte të qaja e të qaja e të mos pushoja së qari, po më vinte turp nga xha Metja.

XX

METJA SJELL NË MULLI NASTËN E NGRIRË.

Kishte ca kohë që xha Metes nuk i haheshin as fafasulet, as fierzat. Pastërmanë e kishim mbaruar. Kur ngriheshim nga sofa, xha Metja ja bënte:

— Eh, të kisha një çikë mish tani, si melhem do të më vinte në bark! dhe përdridhte mustaqet.

Një mbrëmje ay më tha mua:

— Ty, Mentor a të hahet, hë?

— Më hahet, — ja ktheva unë si me drojtje.

— Kur të hahet dhe ty, — ja bëri xha Metja, — nesër do të dal për gjah!

Dhe që atë natë nxori nga një sëndyq një dyfeg të vjetër, e pastroi mirë mirë dhe e leu me vaj. Pastaj i vuri një fishek, dolli te dera dhe shtiu një herë. Oshëtima e kërcitjes u dëgjua matanë bregut për një hop dhe pastaj pllakosi prapë ajo qetësia e përherëshme që mbretëronte tani dimrit nga këto anë. Xha Metja nuk më kish thënë gjë gjer ahëre se kish apo jo dyfeg dhe nuk di se si m'u duk dhe më i fortë! Ngandonjëherë ashtu si rrija i qetë dhe i mërzhitur anës vatrës më kapte frika. «Po sikur të na vinë hajdutë këtu ç'do të bëjmë? Do të na therin si kecër që të dyve» thosha me vete. Xha Metja kish vetëm një thikë të madhe në brez, me myll të fildishtë dhe me zbukurime përsipër. Tjetër gjë s'i kisha parë. Kur nxori dyfegun, më shkoi ndërmënd që Xha Metja do të ketë edhe kobure, edhe shpatë e kush e di se ç'armë të tjera! Dhe jeta në mullinjtë e Thikësit nuk m'u duk më në rrezik.

Të nesërmen xha Metja u ngrit më shpejt se herët e tjera. Hodhi një torbë kalaqafë, dyfegun në krahë dhe e mbuloi me gunën përsipër.

— Murxhon ta le ty, Mentor, ta kesh si shok, — më tha ay dhe u nis.

Qëni bëri prapa tij, po xha Metja u kthye dhe i hodhi një top dëborë. Murxhoja u zmbraps si pa qejf. Unë e zura për qafe që të mos ikte, duke shikuar xha Meten që po largohej. Aty këtu futej nëpër dëborë dhe prapë çante metalet përpara. Kur e humbëm nga sytë, u futëm brënda bashkë me Murxhon, po mulliri se si m'u duk si i zbrazët, i ftohtë, megjithëqë në zjarr bubullinte një kërcu i tërë. Dhe ahëre e pashë qartë se sigurinë e rrojtjes në këtë shkretëtirë e bënte vetëm qënia e xha Metes, fjalët e tij kumbonjëse, puna e tij e palodhur; jeta, me një fjalë, këtu ishte e lidhur ngushtë me xha Meten. Murxhoja, si i zemëruar që nuk e mori me vete i zoti, u shtri pranë kllanikut, futi kokën ndër shalë dhe ra në gjumë. Herë tjetër ay lozte nëpër mulli, kurse sot, sot çdo gjë sikur ishte në heshtje. Dhe macja më dukej se nuk gërriste. Vetëm unë sikur merja frymë në këtë rreth të gurtë. Vendosa të vete të shikoj gomarin te mulliri i poshtëm. U nisa. Ndonjë drizë që zgjatëte kokën përmbi dëborë, e vetmë në mes të pllajës përtej, më dukej si njeri, sikur luante nga vëndi, sikur ecte, sikur vinte drejt mullirit... Prapa meje ndjeva çape. Kush do të ishte? Nuk guxoja të ktheja kryet. Ishte Murxhoja që po më ndiqte me përtim nga prapa.

Me të më ndjerë, gomari zuri të pëlliste. Po tani zëri i tij më trëmbte, më dukej sikur do të dëgjonte ay njeriu në pllajë dhe do të vinte... Kur ktheva te mulliri i sipërm, fasulet zjenin në çengel, avulli ngrihej përpjetë dhe përhapej nëpër vatër, si gjithnjë, ndonjë pikë binte mbi prush dhe ja bënte çërr, çërr për një hop dhe prapë heshtje. Vura një thes në kokë dhe dolla përsëri jashtë. Nuk binte as dëborë, as erë nuk frynte. Ndoqa me sy çapet e Xha Metes, po ata humbësin gjëkund në dëborën e bardhë, që ndrinte si qelq. Hodha shikimin më tutje nga e merja me mënd se mund të kish vajtur xha Metja, po kudo shkëlqente dëbora, si ndonjë napë e bardhë, aty këtu e zhubrosur dhe vënde-vënde e tendosur sa mënd këputej. Vura veshi mos dëgjoja ndonjë të kërcitur.

po në vënd të saj dëgjova të trokiturat e zemrës sime, dhe heshtje, prapë heshtje. Dhe e ndjeva veten përsëri vetëm, fare vetëm! Ahere zura të thërres me sa zë që kisha:

— O xha Meteeee! O xha Meteeee!

Por vetëm oshëtima e bregut përtej më përgjigjej:

— Meteee, Meteee...

Sa kohë kisha thërritur as unë nuk e di, po kur u ktheva në mulli, fasulet kishin mbetur pa një pikë ujë dhe këmbë e duar i kisha akull të ftohta. Murxhoja dhe macja më ndjenë dhe u zgjuan nga gjumi. Macja m'u afrua pranë duke u përkëdhelur nëpër këmbë dhe duke ja bërë miau, miau. Dreka kishte shkuar qëkuri. Po ditët e dimrit janë të vogla dhe ngrysen shpejt. Sa më tepër afrohej mbrëmja, më shumë më shtohet edhe mua frika. Kur ishte xha Metja në mulli, as trarët më trëmbnin më, as errësira, po tani dhe sytë e maces që më shikonin si me lutje dhe bishti i Murxhos që e tundte nga mirënjohja, më ndrydhnin shpirtin. Shtrengova rripat e llastikave, dhe me thesin në kokë dolla jashtë. Kishte zënë të errej. Xha Metja s'dukej as nga ndonjë anë dhe unë s'durova dot më. Ndolla Murxhon dhe u nisa ta kërkoja.

Koha ishte ftohur akoma më shumë. Një thëllim i hollë ta priste si me brisk fytyrën. Qëni ecte përpara duke nuhatur nëpër gjurmat e xha Metes. Unë e ndiqnja prapa. Në një si breg qëndrova dhe zura të thërres:

— O xha Meteee! O xha Meteeee! Meteee!

Por asnjë zë nuk më përgjigjej. Vetëm Murxhoja angulliti dy tri herë.

Errësira po binte dalëngadalë edhe sikur nuk dallohej, se hëna, si ndonjë çyrek i grynjë, kishte zgjatur kokën prapa maleve të Furkës dhe, si vajzë e turpshme, ecte me naze, e ndrojtur. Dëbora shkëlqente si e spërkatur me gurë xhevahirë. Gjurmët mezi çquheshin. Fillova të ecij kuturu. Eca sa eca dhe prapë qëndrova, vura vesh, po asgjë nuk dëgjohej. Vetëm thëllimi ja bënte nëpër honet fiu-fiu. Gjurmët ishin zhdukur, dëbora këtej ishte e shkryfët dhe era e ngrinte përpjetë si pluhur. Unë me thesin në kokë ecja kokëulur. Në një vënd, Murxhoja filloi të lehë.

Një herë, dy, papushim. Një e rrënqethur më shkoi nëpër trup. Më shkoi ndërmend mos i kish rënë era ujçër. U tulata pas një shkëmbi. Murxhoja rendi përpara. Sikur dëgjova zëra, s'prita më, po ja buçita:

— O xha Mete!

Zëri i xha Metes u dëgjua si ndonjë kambanë, fare afër.

— Ehhh!

Frika menjëherë sikur m'u zhduk, dhe ujçrit u zhdukën, dhe të ftohtët e harrova dhe renda për nga zëri i xha Metes. Iu afrova i gëzuar. Po ay më priti me inat:

— Ku je nisur kështu, — më tha ay, — të të çajnë ujçrit, apo do të ngordhç nga të ftohtit, si kjo këtu?

Ngriva në vënd.

Xha Metja shtoi:

— Nga një anë mirë bëre që erdhe se të gjitha nuk i sillnja dot. — Dhe më dha mua dyfegun dhe torbën. Të ngrirën e mbështolli me gunën e dhirtë dhe e hodhi në kurriz. U nisëm. Murxhoja anglliti dy tri herë. Unë i çuditur e të trëmbur nuk guxoja ta pyes xha Meten se cila ishte. Po ecnim pa fjalë e në heshtje. Dëgjohej vetëm të rënkuarit e thellë të xha Metes nga barra e rëndë. Aty këtu ay qëndronte për të marrë pakëz frymë dhe ja bën-te i merakosur:

— Eh, Mihal, Mihal!

Kur erdhëm në mulli, xha Metja e la të ngrirën më-njanë, larg zjarrit dhe ndezi menjëherë pishtarin. Mua më tha:

— Hidh ca dru në zjarr dhe zbath çorapët!

Nën dritën e rrëmbyer të pishës pashë fytyrën e të ngrirës. Ishte Nasta, e shoqja e Mihal Gjeçit. E bardhë e bardhë si dëbora vetë. Sytë i kishte si gjysmë të hapur. Por as lëvizte, as frymë nuk mirte. Xha Metja i zuri duart, i vuri veshin në zemër dhe tundi kokën! Pastaj filloi t'i lëvizte duart, këmbët dhe ja bënte:

— Mor për e ngröhtë e ngrçhtë është akoma. po...
— dhe prapë tundte kokën.

Sa ndryshim kishte midis xha Metes dhe Nastës. Ai ishte i skuqur në fytyrë, sytë i ndrinin, djersa fllucka-fllucka i kishte mbuluar ballin, kurse Nasta ishte si ndonjë napë e bardhë, si nga duart ashtu dhe nga fytyra.

Xha Metja mori një shtëmbë me ujë të ftohtë dhe ja zbrazti në fytyrë. Pastaj e fshiu ujët sefte me dorë, duke i shtrënguar dejet e qafës, të zverkut, por ajo s'bënte asnjë lëvizje.

Unë, strukur anës gllanikut, shikoja i trëmbur në njerën anë vdekjen dhe në tjetrën — jetën. Jeta po lëftonte me vdekjen.

Xha Metja rendi përjashta, rrëmbeu një grusht dëborë dhe zuri prapë t'i fërkonte duart, dejet. Nasta e shikonte si me qesëndi, pse buzët i kishin shkuar pakë mënjane dhe sikur qeshnin.

Namëtë u dëgjuan zëra përjashta:

— O Mete! O Mete!

Murxhoja zuri të lehë. Xha Meteja hapi derën. Ishte Tasi, ay burri zeshkan, që njoha ditën e parë, Miti Kosta Miçua dhe një djalë i ri. Të gjithë kishin nga një kopaçe me dorë dhe ishin me fytyra të brengosura. Vetëm Tasi kishte çifte në krahë, ay ishte gjahtar.

— Mor Mete, — ja bëri Miti që nga dera, — mos erdhi këtu sot ajo Nasta e Mihalit, more?

— Hyni, hyni brënda! — ja ktheu xha Metja.

— Ne pandehëm se e kanë ngrënë ujërit, — tha Tasi. — Te Perroi i Nuses i gjetëm thesin me misër dhe tërkuzën!

Ata akoma nuk e kishin parë të ngrirën dhe njeri prej tyre ja bëri:

— Nastë moj, të martë djalli se na trëmbe! Lebetite dhe fëmijën!

Por kur u afruan dhe e panë Nastën të shtrirë sa gjatë gjërë dhe pa shpirt, sikur ngrinë dhe ata vetë më këmbë.

— Po si ngjau, mor Mete? — ia bëri Tasi.

— Lere, aman, ç'e gjeti Mihalini, ja ktheu xha Metja. — Sot në mëngjez dolla për gjah. M'u hëngër ca mish. I rashë tërë korijes dhe s'gjeta asgjë, nejshe! Kur po kthehesha e gjej në mes të rrugës. Kishte qëndruar mbi një gur si pa frymë. Me t'iu afruar, zura t'i thërres: — Oj Nastë, oj Nastë! — Por ajo nuk m'u përgjigj. Dreq o punë, thashë me vete, ç'është kjo, as e gjallë e gjallë, as e vdekur e vdekur. Pse kish qëndruar si e gjallë, dhe sikur s'donte të llafoste, si e zemëruar? Ju afrova dhe e zura për dore. Ishte e ngrohtë dhe nga goja nxirrte frymë. Ka ngrirë ja bëra unë dhe fillova ta fërkoja me dëborë, po zuri të erret dhe s'dija ç'të bëja. Namëtë vjen Mentori, nipçejja dhe e suallëm gjer këtu si e shikoni.

Ndënjën të pesë fshatarët rreth e rrotull saj. Miti e e zuri për dore dhe tha i pikëlluar:

— Eh, ka shkuar e gjora! Ndjesë pastë!

— Ja ç'është jeta, — ja bëri Tasi, — hiç gjë! Dje qemë bashkë në pazar. Kishin mbetur pa bukë, ndjesë pastë, po shyqyr Mihali u dërgoi ca para nga Delvina dhe mori nja tridhjetë okë misër. Unë ja solla me kalin tim. «Nesër, më tha, po të jetë koha e mirë, do ta shpie në mulli, metale, pa metale, fëmija s'më kanë ç'të hanë!» Apo s'ka pakë, e gjora, katër, si kërpudha, dhe të gjitha çupa.

— Unë e pashë kur po shkonte për në mulli, — ja bëri Miti, — e gjeta në rrugë dhe e pyeta: «Për ku kështu. moj Nastë, me këtë thes në krah?» «Gjer në mulli, më tha, zoti Miti. — Ja koha u ndreq ca... i kam fëmijën pa bukë!»

— Ta ngremë tani, s'bën, — tha Tasi, — natë është, kanë dalë dhe kuluminj. Njëditëzaj Pandoja, bekçiu, i kish parë andej nga Izvori.

— Ç'vete që larg ti, — ja ktheu Miçua, — dje mbrëma i çanë Gulit Përtej dy dhën dhe Balon, që çfarë qëni ishte!

Dhe sikur e harruan të vdekurën, i hodhë një gunë përsipër dhe u shtruan rreth zjarrit. Pastaj filluan të flasin për qënër, për dhën dhe si gjithnjë erdhi më në fund fjala në kullotat që ua kishin marrë bejlerët e Xhufkës. Ca thoshin t'i hedhin në gjyq, ca të dërgonin njerëz gjer në Stamboll për të nxjerrë tapitë e vërteta, ca thoshin t'ua merrnin me zor si ua kishin rrëmbyer dhe ata...

Xha Metja i dëgjonte duke shkoqur herë pas here kërcurin e gllanikut dhe thekte këmbët e lagura prej dëborës. Një avull që ngrihej përpjetë digjte në hundë, bashkohej me tymin e cigareve dhe çdo gjë dukej si në ndonjë mjegull të dëndur. Nga kjo mjegull apo nga fatkeqësia e Nastës, mua asnjë nuk më vuri re, bile dhe Miti me të cilin isha mik i vjetër.

Tërë natën e gdhim me fjalë. Të nesërmen në mëngjes fshatarët bënë një tezgë me ca dhoga që u dha xha Metja, vunë Nastën mbi të, e mbuluan me një gunë dhe një përpara, një prapa u nisën për në fshat.

Me javë të tëra pastaj në mullinjtë e Thikësit sikur ndodhej dhe hieja e së vdekurës. Xha Metja u bë më i heshtur. Unë s'guxoja t'i flisja. Mbrëmave, kur binim në robot, i mbyllnja sytë dhe e mbulonja kokën, po Nasta prapë më dilte përpara dhe gjumi mezi më zinte, po dhe ahëre shikoja ca ëndërta të liga, sa që lebetitesha dhe menjëherë zgjohesha duke kërcyer përpjetë.

XXI

UJQË

Dimri vazhdonte i hidhur e i ftohtë. Kishte dhe ditë me diell, po dielli sikur kishte dhëmbë e të kafshonte. Pothuaj se gjithë ditën e kalonim anës kllanikut. Dëlnim vetëm sa i hidhnim gomarit gjëkafshë për të ngrënë, sa vinim për ujë ose për të marrë dru nga stava prapa mullirit.

Një natë u zgjova nga gjumi i trëmbur. Përjashta dëgjoheshin ulërime — ulërime ujqërish!

Xha Metja që ishte zgjuar, si zakonisht, më tha për të më qetësuar:

— Mos u trëmb, Mentor, këtu s'kanë si të vinë! — Dhe shtoi: — Sivjet dimri që më i gjatë dhe s'kanë ç'të hanë malit! Do çajnë njëri tjetrin! Ti mos u trëmb!

— Po uqrit s'pushonin. Dhe megjithëqë fjalët e xha Metes ishin të drejta, nuk më qetësuan. Një e dredhur dhe një e rrënoqethur më kaloi nëpër trup dhe më dukej sikur i shikoja ujqrit përpara derës së mullirit, të mëdhenj sa gomari ynë, të murmë e me bisht ndër shalë, me gojë të hapur e të kuqe si flakë e me dhëmbët të mprehtë thikë, gati të më hidheshin në grykë e të më bënë copë copë.

Si e pa xha Metja që s'kishin ndërmënd të pushojnë, ndezi pishtarin, rrëmbeu dhe pushkën dhe hapi derën ngadalë. Pastaj shtiu dy-tri herë në erë. Ulërimat pushuan për një hop. Unë i trëmbur dhe me kokën ngritur përmbi plafin e dhirtë, vështroja për nga xha Metja. Ay ja bëri:

— Sikur janë një kope e tërë, bre! Ujqër e ulkonja na paskan ardhur në gosti! — dhe e mbylli derën përsëri.

Por pas pakë ujqrit ja filluan prapë havazit të tyre: auuuu, auuuu, auuuuu... dëgjoheshin pranë mullirit të

sipërm dhe kjo këngë e vajtueshme e urisë së ujqërve s'kishte të mbaruar.

— Mor po do të na pinë sytë këta dreqër sonte! — ja bëri xha Metja. — Tani po ua ndreq unë! — tha ay dhe ndezi një flegër të madhe pishe. Flaka e saj llapsi tërë vatrën e mullirit. Pastaj, që nga baxha e nxori përjashta dhe e vërtite më të mëngjër e më të djathtë duke thërritur: — Hyyy, hyyy, hyyy!

Siç duket këtë radhë ujqrit u trëmbën më shumë, se sa ndënji xha Metja te baxha nuk u dëgjuan. Po dhe më vonë, kur ay u kthye dhe e hodhi flegrën e nxirë në gllanik, heshtja mbretëronte kudo. Ne me veshët përpjetë si te ndonjë lepuri — unë nga frika, xha Metja për të më qetësuar, mua, — dëgjonim.

— Hajde, fli tani, — më tha më në fund ay, — ujqrit e thyen qafën!

Tri net me radhë ujqrit na zgjonin nga gjumi në mes të natës me ulërimat e tyre. Xha Metja i shante nëpër dhëmbë, merrte pushkën dhe që nga baxha shtinte dy-tri herë. Oshëtima buçiste matanë bregut, i shurdhonte ulërimat e ujqërve dhe xha Metja kthehej i kënaqur dhe rrinte prapë anës kllanikut. Unë mbuloja kryet hem me duar hem me plafin dhe më zinte gjumi.

Që nga dita e vdekjes së Nastës mulliri sikur kishte rënë në zi. Çdo gjë sikur ishte në heshtje. Mokrat rrinin shtrirë, si të plagosura dhe s'rrotulloheshin e s'këndonin si në ditët e vjeshtës, kur bluanin me ditë e me netë misër e thekër, e elb, dhe tek tuk grurë. Tani edhe çapet e rëndë të xha Metes, edhe gërritja e përjetëshme e maces, edhe të hapurit e gojës së Murxhos përtac, që e kalonte gjithë ditën në gjumë, më mërznin dhe mëndjen e kisha te teze Aisheja, te shokët, që sigurisht tani loznin në oborin e shkollës me topa dëbore, të qeshur e të gëzuar. Dhe më vinte t'ua mbathja këmbëve, po kisha frikë, hem nga dimri, hem nga ujqrit!

XXII

DITËT E FUNDIT TË DIMRIT

Xha Metja nuk gatuante më kulaçe të grynja. Një misërnike e hupët, si shur, hynte delte nga magjeja. Gjellë hanim më tepër — kripë dhe piper, duke ngjyer kafshoret në kapakun e drunj të kupës. Jeta në mulli kish-te ndryshuar.

Xha Metja prapë sillej vërdallë dhe kurrë s'rrinte me duart kryq, sot gdhënte fletën e mullirit, nesër përgatiste hunj për jazin o për cfratin. Sëpatat, që të dyja, të madhen dhe të voglën, i mpreu, i bëri halë. Edhe sqeparin e limosi dhe sharrës ja bëri dhëmbët, po tërë në heshtje. E linte pakë punën, ndizte një cigare dhe e thëthiste tymin gjer thellë në mushkëri. Pastaj duke shikuar gjëkund nëpër trarët, rrinte i menduar.

Në këto ditë unë s'dija ç'të bëja. As këndimin e kisha marrë me vete, as ndonjë libër tjetër, dhe shkolla m'u bë tani më e dashur, tani që e kisha humbur për përgjithënjë. M'i vëndjen gjithë atje e kisha. Më dilte përpara Drita, mësuesja jonë dhe sikur e shikoja të gjallë, me ata sytë e saj të bukur e me ato fjalët e saj të ëmbla. Shpesh dilja gjer te dera dhe, kur jashtë frynte e binte, kthehesha menjëherë i brengosur brënda, po kur koha ishte me diell, rëndja jashtë, hidhesha gjer nga gomari, e përkëdhelja, e kruaja, pastaj ja hipja dhe e shpija për ujë. Gomari aty këtu shkiste, po unë i isha qepur në kurriz me këmbët shtrënguar në bark dhe nuk bija, po si ndonjë ketër i zënë pas ndonjë dege, i varesha pas qafe duke e pushtuar me të dy duart. Dëborë e bardhë shkëlqente, rrezet e diellit më binin drejt e në sy dhe unë pulitesha si i përcëlluar nga zjarri. Lisat e xhveshur nxifin. Ndonjë zog fluturonte i shpejtë si plumb dhe zhdukej. Heshtja mbretëronte nëpër honet dhe nëpër gërxhet. Vetëm lumi përçe-

shkumbë e i rrëmbyer gërrnjitej duke rrjedhur poshtë e duke u përpjekur nëpër shkëmbënjtë e nëpër akujt përranësh.

Po dita më ditë të ftohtit sikur pakësohej. Dita po zmadhohej. Aty nga mesi i Marsit zuri të shkrinte dhe dëborë. Rrëketë vinin të rrëmbyera që nga brigjet dhe përplaseshin pas lumit, që nisi të turbullohej. Vëndi zuri të nxihej vurrata vurrata. Seftë u nxinë pllajata karshi diellit. Dhe pastaj me radhë, të nesërmen do të shikoje ndonjë vurratë gjetkë, si ndonjë ishull në mes të dëborës. Dolli dhe juga dhe brënda një jave e hëngri të tërë dëborën. Një shi që ra pas saj e mbaroi fare. Dheu u nxi e avullonte gjer nga drekëhera si bukë e valë. E të gëzohej shpirti kur shikoje se si po ripërtërihej jeta.

Dy tri ditë me radhë bashkë me xha Meten qëruam jazin. Ngriheshim me natë, akoma pagdhirë mirë, merrnim lopatat dhe dalëngadalë arrinim gjer nga cfrati. Xha Metja zgjeronte vijën, unë qëronja gurët. Si mbaruam jazin, rregulluam edhe cfratin. Xha Metja zbathur hynte në mes të lumit, rrukulliste gurët, i vendoste gjëkund dhe u hidhte përsipër dëllinja, u binte me lopatën, i ngjeshte me dorë. Ujë të shpejtë të lumit përplasej pas tyre, po nuk i merte dot. Gurët kishin zënë vënd mirë dhe ja prisnin forcën rrymës, e cila bënte një të kthyer prapa. Pastaj kalonte përmbi ta dhe merte poshtë. më e shkumbëzuar, më e rrëmbyer. Më në fund ujët kërceu për nga jazi. seftë si një bisk i hollë, i pakët, po pastaj gjeti udhën dhe si ndonjë foshnjë që ecën me dorë e me këmbë, u rrukullis për nga mulliri. Jazi dhe cfrati ishin gati. Qysh atë ditë lëshuam mokrat. Dhe mulliri filloi të këndonte si më parë.

Të nesërmen erdhni në mulli dhe fshatari i parë. Ishte Kosta dhe që nga larg zuri të thërresë:

— O Mete! O Mete!

Ne iu derdhëm përpara.

— Si jini, more, ku jini? — thosh ay dhe e lëshoi thesin mbi kërcurin e sofatit.

Xha Metja, pa i zgjidhur akoma litarin, e përqafoi. Kështu u përqafoa edhe me mua.

— Po ju ç'bëni, more Kostë? Si e nxuart dimrin?

— Me halle, me halle dhe pa bukë! — e ndërpreu Kosta gazin e takimit tënë. — Na u mbarua mielli dhe ja u hodha gjer në mulli të më bluash pakë misër, se i kam fëmijën pa bukë, orë! Le të gjathtë, po sivjet na u mbaruan dhe drutë dhe kemi ngrirë si qeni, o Mëte!

Pastaj e muarën që të dy thesin, njëri nga gryka, tjetri nga fundi dhe hynë brënda ta zigjasin: Xha Mëtja i thoshte Kostës:

— Dje i lëshova mokrat, po hiç mos ki qeder, se nuk janë pas farke. Blova sefte tagjinë e gomarit, nja njëzet okë tërshërë dhe ca urov, dhe hiç mos ki qeder!

Si hodhi misrin në kosh, lëshoi mokrat. Trokashka filloi këngën e saj monotone — trak, trak, trak, trak, trak! Xha Mëtja ndënjë si gjithënjë anës sëndyqit dhe herë pas here merte nga një drudhe miell në maje të gishtinjtë dhe e shikonte se si bluhej, duke e ferkuar dhe duke e lëpirë. Dhe Kosta ndënjë afër tij dhe aty këtu shkëmbenin nga ndonjë fjalë, duke thërritur se zhurma e trokashkës dhe e mokrave të shurdhënin veshët.

Dita me ditë fshatarët shtoheshin. Vinin bluanin me nxitim, kush njëzet, kush tridhjet okë, sa për të mbajtur shpirtin. Xha Mëtja lëshoi dhe mullirin e poshtëm. Gomarin tani e mbanim jashtë. Xha Mëtja bluannte te mulliri i poshtëm, mua më linte të i sipërmi, Zura dhe unë të bluaja e të zgjasja si xha Mëtja. E zija thesin nga gryka dhe mezi e ngrija më këmbë. Pastaj ja vërtitja qafën dy tri herë me zinxhirin e zigjit dhe e varnim në sup mbi shufër. Këmbët më epeshin nga barra e rëndë.

— Mbaju, mos biesh, — ja bënte fshatari duke qeshur.

— Mbahem, mbahem! — ja ktheja unë, i krrusur si ndonjë plak nga barra e vjetëve?

Pastaj, me ndihmën e fshatarit, e hidhja thesin në kosh, lëshoja mokrat dhe trokashka ja fillonte këngës. Herë pas here merja në dorë nga pakë miell, ashtu si bënte

xha Metja, e fërkoja nëpër gishtrinjt dhe e lëpija me gjuhë, i menduar.

Fshatari më thoshte:

— Shiko se mos më prishësh drithin, ore, se është fundi i hambarit dhe më mori përroi!

— Mos ki qeder, — ja bëja unë. Dhe për ta qetësuar i jepja ca miell me majën e lopatës.

Fshatari e shikonte me dorë, e lëpinte, e gjente të mirë dhe më përgjigjej me buzë në gaz:

— I vogël, por kolopuç je, të lumtë!

Herë pas here dilja të shikoja dhe jazin, mos ishte kthyer gjëkund a mos e kishin shkëlur bagëtia, pse qëkur u hap koha dhe u shkri dëborra, çobani i Thikësit i nxirte bagëtinë gjer këtej nga mulliri. Me shatë në krahë, kaloja anës vijës, aty hiqja një gur, më tutje nxirja ndonjë plis dhe e zija, vijën atje ku ish lëshuar. Kështu arrija gjer te cfrati, zbathur e në këmishë duke vështruar natyrën e përtëritur. Pemët nuk ishin më si njerëz të varfër e të grisur, ato kishin veshur rroba të reja e dukeshin sikur qeshnin nga lumtëria, Pllajat dhe brigjet kishin filluar të gjelbërojnë. Anës lumit, nëpër shelgjishtat, gumëzhinin zogjtë. Dallëndyshet fluturonin përmbi ujë, po aqë ulët sikur u çikej barku në të dhe zhdukeshin nga ndonjë anë. Kishin dalë dhe zhizhikët dhe u vinin vërdallë luleve të murrizave. Dhe çdo gjë lëvrinte e nxitonte, sikur donte të vinte në vënd kohën e humbur gjatë dimrit.

XXIII

NJË DITË NË THIKËS

Zahirenë e dimrit kishim kohë që e kishim mbaruar. Nuk kishim as kafë, as sheqer, edhe duhan i kishte mbetur fare pakë xha Metes dhe një ditë më dërgoi në fshat, te Markoja, me një pusullë në dorë për të më dhënë ca plaçka veresie.

U mbatha, se në mulli rrija zbathur, vështa dhe sëtrën që kisha sjellur nga K., hodha torbën kalaqafë dhe mora të përpjetën për në Thikës. Kur u largova pakë nga mulliri zura, të vërsëllezja, pastaj ja mora dhe këngës. Ecja, po mua më dukej sikur fluturoja, si i çliruar nga ndonjë barrë e rëndë. Po s'ishte dhe pakë, një dimër të gjatë e kisha hedhur prapa kurrizit.

Dielli kishte bërë nja katër a pesë hostenë në qiell dhe rrezet e tia të ngrohta sikur më ledhatonin butë-butë si dora e nënës. Udha hiqej dhe unë vetë nuk e pashë kur u gjenda në majë të bregut. U ula të çlodhem në një gur. Përpara meje shtrihej Thikësi dhe më tutje, shumë më tutje, dukeshin dhe fshatra të tjera. Sa afër paskëshin qënë njerëzit! Një xhade e bardhë si gumësht gjarpëronte nëpër fushë dhe zhdukej në të përpjeta dhe të tatëpjeta. Fshati kishte dy mëhallë — të sipërmen dhe të poshtmen, që i ndante një përrua në mes. Shtëpitë me dy kate e me gurë, të mbuluara me dërrasa, dukeshin që ishin bërë nga mjeshtër të vërtetë. Po kishte dhe ndonjë të rënë, të braktisur fare dhe si të shkretë. Një udhë e ngushtë hynte nëpër ca kopshte dhe atje humbiste. Anës saj ndodhej një paraklis. Një plakë, që kaloi anej, u fal dy tri herë dhe pastaj kokëulur u fut në një kopsht. Ca çupa me bucela në krahë po vinin për ujë. Ato llafoseshin duke nxituar dhe herë pas herë dëgjoheshin të qeshurat e tyre.

Dy gra të tjera të ngarkuara me shkarpa po ecnin të epura nga barra e rëndë. Një katër a pesë fëmijë po losnin në hajatin e një plevice. Asnjë burrë nuk më zunë sytë nëpër udhët e fshatit. Dhe m'u kujtuan fjalët e xha Metes, që burrat e Thikësit e kalojnë jetën kurbeteve.

Më të djathtë derdhej përroi i vogël nëpërmes një gryke, brigjet e së cilës sikur putheshin njëri me tjetrin. Kur u ktheva nga kjo anë, pashë një çifçi të vogël që po ngiste një pendë që duke thërritur:

— Ajs Bardho! Hajde Kazil!
M'u duk si i njohur ky zë. Dhe me të vërtetë nuk u gabova; kur iu afrova, njoha Mandin. Dhe ay më kish parë e më kish njohur. I la qetë dhe bëri për nga mua duke më thënë:

— O'bën, mo, Mentor, si vete? — Dhe u përqafoam si shokë të vjetër.

Ndënjëm anës një visi. Qetë na shikonin me sytë e tyre të mëdhenj e të njomë, si me kureshtje. Toka e posa kthyer avullonte dhe pezhishka dridheshin nëpër brazat. Mandi u ngrit duke më thënë:

— Prit pakë, Mentor, t'u hedh ca misrishta qeve!

Mandi lëronte zbatthur e ndër brekë. Këmbët iu fundosën në tokën e shkrihtë, gjer në kërci, si në pambuk. Kishte një këmishë të bardhë prej pëlhure, po kopsat e përparme i kishte çkopsitur dhe me llërët e përveshura dukej si ndonjë bujk i vërtetë. Po kur u hodhi misrishtat qeve m'u duk si ndonjë lomçkë, aq i vogël dukej përpara tyre. Qetë tunden kryet dhe zunë të shtyhen me njëri tjetrin. Mandi u thërriti:

— Ajs Kazil! Ajs! — dhe i ra me dorë që të sprapset. Kau u zbyth dhe zuri të hante me zhurmë duke përtypur misrishtat. Kur u kthye Mandi dhe ndënji, ja bëri:

— Dhe kafshët, ore, janë si njerzit. Kazili heq nga vetja, kurse Bardhoja është i urtë dhe bën udhë. — Dhe vazhdoi: — Kazili është më i dobët, Bardhoja një herë t'i bjerë do ta bënë copë, po ja që s'guxon.

— Ashtu është, — ja ktheva unë pa u thelluar shumë shumë në fjalët e tia dhe shtova: — Po si vini, o Mandi? Xha Miti si është? Nënë si e ke?

— Babanë hiç s'e kam mirë. E ka zënë përdhesi dhe s'luan dot nga vëndi. U plevitos që në dimër, kur suallën Nastën të ngrirë nga mulliri dhe akoma s'e mer dot veten. Po ti ku je nisur, mo? — më pyeti ay.

— Gjer te Markoja, të blej ca plaçka, — iu përgjigja unë.

Ky emër e çetësoi Mandin, dhe ja bëri i merakosur:

— Eh, ndezëm ne nga ky Markoja. I kemi për të dhënë ca para dhe na ka hedhur në gjyq. Kush e di se ku do të dalë fundi!

Kazili i kish ngrënë misrishtat e tia dhe po merte nga ato të Bardhos, dhe i llufitëte me nxitim si i pafryrë.

— E shikon, — më tha Mandi, — duke iu kanosur — Kazil, ajs! Ajs, Dhe i hoqi një hosten vithevë. Kazili u spraps dhe ngriti kokën i zemëruar: Jargë i ranë përpara, në dheun e lagavitur. Bardhoja shi çuditur e shikonte me sytë e mëdhenj të zotin, që po i çfrynte Kazilit. Si çetësoi çetë, Mandi vazhdoi fjalën që e kishte lënë për gjysmë: — Ja, dhe Markoja është si Kazili ynë. Po s'ka kush t'i heqë një dru e të rrijë rehat!

Pastaj Mandi më tregoi me gisht se ku ndodhet dyqani i Markos prapa ca shtëpive të larta andej nga fundi i fshatit; dhe u ndamë.

Markon nuk e gjeta në dyqan. Një djalë i vogël që rrinte pranë derës, me një vezë në dorë, më tha se dyqanxhiu kishte vajtur për drekë. U ula ta prisja te sofati përpara dyqanit, ndërtuar apostafat nga Markoja karshi diellit. Nja katër pula dhe një këndez me lăfshë të prerë e të rënë si një copë mish po vinin vërdallë afër derës. Fshatarët i sillnin Markos dhe bereqet dhe, kur e zgjasnin te porta, çoku binte nga ndonjë këkërr dhe pulat çukitnin këtu, çukitnin atje, kurse këndezi, kur gjente ndonjë farë, ja bënte «khë, khë, kthë» duke i rënë tokës me njerën këmbë dhe pulat derdeshin për nga ay e ziheshin në mes tyre kush ta rrëmbente më parë. Djalin e vogël me vezën në dorë e zuri gjumi mbi sofatin karshi diellit. Për djall dyqani që në rrugicë, futur thellë në ca shtëpi të vjetra, që as syri s'kishte se ku të shikonte. Një grua që erdhi duke nxituar më pyeti:

— S'është këtu, Markoja?

— Ka vajtur për drekë, — i thashë unë.

— He, — ja bëri ajo dhe shtoi: — ay kur vete për drekë, po s'fjeti, s'nginjet! — dhe u kthye si pa qejf. Kush e di se ç'hall kishte!

Markoja erdhi nga ndajnatëhera, kur dielli thyhet dhe s'bën më vapë. Unë nuk e njihja, po e kuptova kur hapi derën e kyçur me tre palë kyçe.

Djali i vogël u zgjua nga zhurma e derës dhe e kyçeve dhe hyri në dyqan. Pas tij hyra dhe unë.

Markoja, që kish qëndruar prapa te zgjahut, më këmbë, e pyeti djalin e vogël me emër:

— Ç'do, Lake, me këtë vezë?

— Një rrotull penjë të bardhë, — ja bëri Lakeja dhe shtoi: — Po tetja do të më rrahë se u vonova duke të pritur, zoti Marko.

Markoja ishte një thatim, me dy buzë të holla dhe dy sy të vegjël që i ndrinin si dy shkëndija. As i gjatë, as i shkurtër, po nga trupi vinte pakë i plotë. Vetëm zërin e kishte allaso, si të çjerrë.

Ay nxori nga një kuti një rrotull me penjë ja dha Lakes. Ahere edhe iu përgjigj:

— Rashë të fle pakë, se s'jam mirë me shëndet. Të gjitha i kam, po me shëndet s'jam mirë! Po ti ç'do? — më pyeti mua Markoja, me zërin e tij të çjerrë.

Nxora pusullën e xha Metos dhe ja dhashë në dorë:

— I nipi i xha Metes qënke ti? — më tha ay si me të geshur.

— Po, — iu përgjigja unë.

Ay filloi të zgjasë plaçkat. Më tutje s'më tha asnjë fjalë.

XXIV

HYZMEQARËT E NURÇE BEUT

Puna në mulli sa vente po shtohet. Fshatarët e kishin mbaruar zahirenë e dimrit dhe derdheshin tani në mulli, kush me thes e kush me torbë krahëve. Sa e zgjasnin dhe pastaj dilnin përjashta dhe prisnin duke u thekur në diell nëpër sofatet përpara mullirit. Ngandonjëherë mblidheshin gjer dhjetë, pesëmbëdhjetë veta dhe zjente mulliri si jashtë ashtu edhe brënda. Ne me xha Meten e ndanim punën. Ay vente te mulliri i poshtëm dhe atje ngrysej. Unë bluaja si gjithnjë te i sipërmi. Vinin fshatarët si hije të grisur e të brengosur dhe zinin t'i luteshin njëri tjetrit për t'i lëshuar radhën. Në muhabetet e tyre të rralla, se ata më tepër heshtnin, do të flisnin vetëm për kullotat që ua kishin rrëmbyer bëjlerët e Xhufkës dhe që tani ishin në gjyq: Ndonjë ja bënte:

— Mo po s'dolli një nga ne Thikësit e të vejë t'ja bëjë bromp atij gjykatësit!

Të tjerët heshtnin. Si e shikonte që s'merte përgjigje, heshtëte dhe ay vetë. Dhe rrinin duke shtrënguar dhëmbët nga inati gjersa t'u bluhej trasta me misër.

Një ditë erdhi në mulli hyzmeqari i Nurçe beut me dy mushka të ngarkuara me nga dy thasë grurë. Pa pyetur, ay i shkarkoi mushkat përpara mullirit dhe i lëshoi azat të kullosin anës kopshtit. Aty u ndodh dhe xha Metja; duallëm ne ta presim. Fshatarët i kishin ndihmuar për të shkarkuar mushkat dhe të gjithë ishin ngritur me këmbë. Ishte Tasi, Miçua, ay që erdhi atë natë kur muarën Nastën e ngrirë dhe tri gra, Ristovica e Kostës, dhe një e re që unë nuk e njihja. Radhën për të bluar e kishte Tasi dhe priste t'i bluheshin një tridhjetë okë misër që posa i kishim hedhur në kosh. Të tjerët vinin pas tij, po do të prisnin si gjithnjë gjer sa t'u bluhej mielli, makar dhe gjer në mes të natës.

— Ç'kemi Zylyftar? — i tha xha Metja hyzmeqarit të Nurçe beut.

— Dasmë kemi! — ja bëri ay si me mburrje. — Nurçe beu marton Xhafer benë këtë të xhuma dhe erdha të na bluash pakë grurë. Pas meje vjen dhe Etemi me një barrë tjetër. Se djalë beu martohet, helbete more Mete, s'i thonë shaka!

— T'i trashëgohet, t'i trashëgohet, — tha xha Metja si i gëzuar dhe shtoi: — Pa hallbu që unë jam shumë i zënë, mor Zylyftar, dhe sot e nesër nuk t'i bluaj dot.

Fshatarët, që gjer ahërë prisnin se ç'do të thoshte xha Metja, u gëzuan. Fytyrat e tyre të zbeta e të bren-gosura sikur u ngjallën. Dhe mua më erdhi mirë, se e mbaja mend akoma atë ditë kur Nurçe beu desh na shtypi me atin e tij.

Sytë e qelqtë të Zylyftarit u mbushën si me ujë nga zemërimi.

— Do t'i bluash, — i tha ay. — Do ta presësh radhën, se helbete, fshatarët mund të presin, dasma s'pret.

— Jo, or vëlla, unë s'pres dot, — ja bëri me të mirë Tasi. I kam lënë fëmijën pa bukë në shtëpi.

Po të kishte qënë vetëm, Zylyftari ndofta do të kishte ngritur dorën t'i binte, po tani shtatë palë sy e panë me zemërim dhe ay e mbajti veten. Në vënd që t'i përgjigjej, ay hyri si i marrë në mulli. Nga ne asnjë nuk e ndoqi. Xha Metja rrinte i menduar me kokën poshtë, duke gërmuar dheun përpara këmbëve me furkaçen që mbante në dorë. Një nga mushkat e beut kishte hyrë në kopsht dhe po shkelte nëpër depujkat që kishim mbjellë një javë më parë dhe që posa kishin dalë. Xha Metja, sa e pa, iu vërsul me furkaçen perpjete dhe e përzuri, duke i rënë dy tri herë pas vitheve. Nëpër dhëmbë seç bluante me zemërim kundër beut dhe bejlereshavë. Ahërë u duk dhe Zylyftari të dera dhe i thirri xha Metes:

— Do ta bluash, o Mete, dhe tani ta bluash! — Dhe u derdh, rrembeu një thes, mezi e ngriti vetëm në sofat, pastaj e mori në kurriz dhe hyri brënda. Xha Metja, Tasi dhe të gjithë të tjerët i ramë pas. Për një hop të gjithë u gjendëm në errësirë dhe asgjë s'shikonim dot. Dëgjohe-shin vetëm këpucët me thumba të Zylyftarit. Me inat

ay e lëshoi thesin dhe doli prapë përjashta. Dhe kështu me radhë i solli që të katër.

— Tani, — i tha xha Metes, — zbraze koshin dhe hidh grurët tim! —

— Këtë nuk e bëj dot, — ja ktheu xha Metja. — Tjetri ka radhën dhe...

— Ahere do ta bëj unë! — ja preu fjalën ay xha Metes me inat dhe rrëmbeu lopatën dhe u derdh për nga koshi. Po Tasi e zuri për krahu dhe i tha:

— Mos më trazo bukën e fëmijës se...

— Hiq, more harbut, more qën, — iu kaqos ay Tasit dhe e shtyri.

Tasi ra mbi duart. Po kur iu ngrit ishte i verdhë dyllë, dhëmbët i kishte shtrënguar sikur donte t'i thyente dhe me sytë gjysmë të mbyllur iu afrua dhe i hodhi një dackë turirit. Zylyftari u tund një herë, bëri sikur të binte, po e mori veten dhe zuri të nxirrte thikën nga mylli, që e mbante në brez. Ahere i u hodhi dhe xha Metja me Miçon. Unë rrëmbeva një shkop të thatë që gjeta prapa derës. Gratë thërrisnin të lebetitura. Burrat u rrukullisën mbi tokë dhe as që dukej se cili goditej. Vetëm të shara të ndyra dilnin nga gojët e shkumbëzuarat të tyre që bashkoheshin me zhurmën shurdhonzëse të mullirit.

Ahere hyri brënda në mullin një burrë i shëndoshë, me një kamzhik në dorë dhe thërriti:

— O Mete! O Mete!

Zylyftari e njohu nga zëri dhe bërtiti:

— Etem, hajde more, se më vranë harbutët!

Etemi u hodh si i tërbuar dhe filloi të godiste kë mundte me kërbacin e tij të lëkurtë. Gratë, pinë dhe ato nga një pas kurrizit e zunë të thërrisnin e të mallkonin. Unë, duke u mbrojtur me shkopin tim, i rashë Etemit nja dy herë pas kurrizit.

Zylyftari u shpëtoi nga duart të tre burrave dhe doli përjashta. Pas tij rendi dhe Etemi. Ne i ndoqëm prapa.

Thika e Zylyfarit i kish çarë Tasit faqen dhe një copë mish i varej si lufshë këndezi e kuqe dhe me gjak. Duart e xha Metes dhe ato ishin të gjakosura. Për një hop të dy palët sikur po përgatiteshin për sulm. Këtë radhë gratë e filluan të parat.

— Po ti, mor i mallkuar, kë godet, hankon tënde, që t'i shkurtuftë perëndia ditët!

— Pusho, moj bushtër! — ja bëri Etemi.

— Bushtër t'i thuash hankos sate! — dhe u ul e mori një popël në dorë. Etemi i ra me kamzhik. Tasi iu hodh Etemit me grushte në fytyrë. Miçua zuri prapë Zylyftarin që bëri për nga Ristovica. Xha Metja u fut në mes të Tasit dhe të Etemit për t'i ndarë.

Punën këtë radhë e mbaruam ne të tjerët — gratë dhe unë. Stapi im i thantë kërciti nja tri a katër herë mbi kurrizin e Zylyftarit. Gratë po rrihnin Etemin. Ato e shtinë poshtë dhe i binin me grushte të mbyllura, ku mundnin, në kokë; në kurriz... Etemi gulçonte:

— Hiquni, moj bushtra!

Ristovica dhe Kostovica ja kthenin:

— Bushtër t'i thuash hankos sate! — dhe bamp ja lëshonin grushtet gjëkund.

Mirëpo Zylyftari e ktheu Miçon poshtë dhe po e shtërngonte në grykët. Unë e pashë dhe zura të thërres:

— Xha Mete, Tasi! e mbyti Miçon Zylyftari!

Ata e lanë menjëherë Etemin dhe u derdhën për nga Miçua. Ahere Zylyftari e lëshoi dhe u ngrit me zor më këmbë duke u tundur. Nga ana tjetër u ngrit dhe Etemi i gjakosur dhe me një sy të mbyllur. Dhe që të dy po zbrapseshin duke sharë. Ata u larguan nja tridhjet hapa, se ç'thanë në mes të tyre, pastaj mblodhën hajvanët dhe ikën. Drithët e lanë në mulli.

Si shkuan hyzmeqarët e beut, gratë i lidhën Tasit faqen me një copë pëlhurë që ua dha xha Metja dhe ndënjën përsëri përpara sofatit të mullirit të prisnin gjersa t'u bluhej drithi.

Të nesërmen, erdhi në mulli vetë djali i vogël i Nurçe beut, Ismaili; ngarkoi mushkat dhe kalin, i zemëruar dhe iku pa na thënë as një «rrini me shëndet»!

S'kishte kaluar asnjë javë, kur një mëngjez hynë në mulli dy xhandarë me dyfekë krahëve dhe bashkë me ta kryeplaku i Thikësit, Minaj i Lukës. Xha Metja po mbushte një thes me miell që ja mbaja unë. Pahu i miellit ja kish mbuluar qepallat dhe nuk i njohu se cilët qenë dhe

po vazhdonte punën si gjithnjë i çkujdesur. Ahere u dëgjua zëri i njërit prej xhandarëve:

— Po ti s'dëgjon, bre, apo s'shikon se kush ka ardhur?

Xha Metja, jo se u trëmb, po e kishte zakon që cilido hynte në mulli ta priste më të mirë, e iu përgjigj:

— Më falni, zotërinj, se s'ju pashë, po urdhëroni, urdhëroni!

Unë me të vërtetë u trëmba, se fytyrat e tyre as që lëvizën nga fjalët mikpritëse të xha Metes.

— S'kemi ardhur për të ndënjur, — ia bëri Minaj i Lakes, — kemi ardhur për punë.

Xhandari tjetër që akoma nuk kish folur dhe që dukej se ishte më i madh, se në dorë mbante një kamzhik me rruaza, nga ata që bëjnë të burgosurit dhe kishte mustaqe të gjata e të përdredhura, foli rëndë rëndë:

— Merr teshat një për një dhe eja me ne në postkomandë!

— Pse? — ua ktheu xha Metja.

— Ajo është puna jonë! — ja bëri xhandari i parë.

Minaj i Lakes i thoshte xha Metes si më të butë:

— Hajde Mete, mos u bëj kokëfortë, hajde menjëherë!

— Si të vij menjëherë, o Mina, në kosh kam akoma dyzet okë miell të Vasil Kozmajti. Këtu kam dy thasë të Dhosit dhe dy të Noxovicës. Shikoji në mos beson! Pastaj ç'më doni?

— Ti e din vetë, — ja bëri ai që kishte mustaqe dhe shtoi prapë: — Merr teshat një për një dhe mos kthe fjalë!

— Dhe zuri të ecte poshtë e lart nëpër mulli duke u rënë çizmeve me kamzhikun me ruaza, dhe si për t'u përgjigjur shtoi: — Tasi, ai që rrafi Zylyftarin e Nurçe beut asht në bimsën e postkomandës; Miçon, gratë dhe ty po u thërrsim sot. Dhe ky mistrec do të dijë gja! — ja bëri ai duke më parë mua.

Struktur prapa një thesi, unë s'nxora asnjë fjalë nga goja.

Xha Metja iu përgjigj për mua:

— Mos përzjeni mudobare nipçen; ja unë po vij! — dhe mori setrën e tij nga zhgërpapi prapa derës, vuri dhe qelshen në kokë dhe më tha mua:

— Kur të mbarohet thesi i Vasil Kozmajti, të he-

dhësh atë të Dhosit, se ay e ka radhën. Padsreke shohim e bëjmë.

Mirë, ja bëra unë duke kërcitur dhëmbët.

Pastaj xha Metja dolli i pari nga mulliri. Ata i venin pas. Për mua s'bënë më fjalë.

Murxhoja e ndoqi xha Meten prapë dhe sado që ay iu kanos, qeni s'donte që s'donte të kthehej. Po si e ndolla dhe unë dy tri herë, ay qëndroi, angulliti dhe bëri prapa me bishtin ndër shalë.

Padsreke xha Metja nuk u kthye. Vasili i Kozmajt, që erdhi në mulli të marrë miellin, më tha se do t'i shpien gjër në Korçë, të gjithë, të gjithë edhe gratë dhe se do t'i mbajnë atje në burg gjersa të hapet gjyqi.

Më erdhi shumë keq, por e mbajta veten. Sytë m'u mbushën me lot dhe ngrita kryet lart si për të kërkuar ndihmë dhe pashë në tra dy dallëndyshe që po më shikonin nga foleja e tyre si me keqardhje. Atë mot, në mullirin e Thikësit, katër dallëndyshe kishin ngritur fole nëpër trarët me zes e të trashë të tavanit. Jeta në mulli kishte ndërtyshuar. Erika më kish dalë dhe unë vendosa të vazdoj punën e xha Metes gjersa të kthehej.

Vinin fshatarët në mulli, shkarkonin drithin dhe fillonin muhabetin e fjalët, ndër atje i kishin — te xha Metja, te fshatarët e tjerë që i shpunë në Korçë dhe te hyzmeqarët e beut. Ndonjë ja bënte:

Dorta pinë të gJORËT, për hiç mos gjë!

Dy javë i kalova vetëm filli në mulli. Unë bluaja, unë shikëja gomarin, unë dilja dhe nga jazi për ta parë se mos lëshohej gjëkund. Fshatarët më thoshin:

Të lumtë, kolopuç, nuk e turpërove xhaxhanë!

Xha Metja u kthye një natë i lodhur, i këputur. Kishte ardhur që nga Korça më këmbë. Pastaj dhe në burg e kishin munduar shumë, jo në hetime, jo në pyetje, me të shara e me të shtyra gjersa u sqarua puna.

Po ç'të sqaruar, mor bir, — ja bënte xha Metja. — Tasi me Miçon e pinë nga një mot burg. Mua dhe gratë na lëshuan. Më bënë një me gratë, more nipçe. Hallbu që u plaka, pa ua tregojat qefin unë atyre. — ja bënte xha Metja dhe tundte kokën duke nxjerrë ndonjë të sharë.

HAJDUTE

Erdhi behari i nxehtë si saç! Bari u tha poshtë-fushave dhe djemuria i nxirrni hajvanët natën nga sheshet e Korijes. Udhëtarë binte nga mullinjët. Vini atë duke kënduar ë duke vërshtëllyer shkronin si në osasmë. Kur arrinin te mulliri i sipërm, qëndronin dhe zinin të thërrisnin:

— O Mentor! Hajde, o Mentor! —
Unë që isha gati qëkuri dhe i prisja me padurim, u përgjigjesha:

— Po vij, po vij!
I hipja gomarit dhe që të gjithë bashkë niseshim për nga korija. Kënga zjente përsëri nëpër honet dhe nëpër pyjet.

Kur arrinin në vënd, ndaheshim ca këtu, ca atje tej dhe secili zgjidhte ndonjë lëndinë të mirë me bar të njomë. Si i lidhnim hajvanët, shtronim velënkat gjekundi dhe sa na zinte gjumi, bënim muhabet me sytë në qiell, duke shikuar yjtë që xixëllonin dhe hënë që shëtiste si ndonjë vajzë lozonjare herë duke u fshehur, herë duke zgjatur kokën nëpër retë e përhapura ca këtu, ca atje tej si shtëllunga të bardhë. Në qetësinë e natës dëgjoheshin vetëm hajvanët, që prisnin barin me dhembë si më gërshtë të mprehtë. Qentë vërtiteshin dy tri herë rrotull hajvanëve, pastaj mblidheshin kutullaç dhe i zinte gjumi menjëherë, sikur ua mbyllte sytë ndonjë njeri me dorë. Por dhe ne nuk e zgjatnim shumë; të lodhur nga puna e ditës, gjumi na mundte dhe të gjithë binim të çkujdesur.

Një mbrëma, qentë u ngritën nga mesi i natës dhe filluan të lehin. U zgjuam dhe ne. Hëna ndrinte si ditë.

Kafshët kullosnin të qeta. Vetëm qëntë nuk gjenin rehat. Vinin nga vinin dhe lehnin. Ne nuk kishim armë, po latat të gjithë i mbanim në krye.

— O Mentor, — ja bëri Mandi duke ngritur kokën nga rrobat, — ç'kanë këta qëntë sonte?

— Mos kanë ndjerë ndonjë egërsirë! — ja ktheva unë duke dëgjuar me vëmëndje të lehurat e tyre dhe shtova: — Si më ujk lehin!

— S'më besohet, — tha Mandi, — tani në mes të beharit! Por s'është dhe çudi! Dhe u ngrit, mori latën në dorë dhe bëri për nga doriu. Pas tij u ngrita dhe unë. U ngrit dhe Koli i Qirioit. U ramë rreth e rrotull kafshëve, po nuk vumë re gjë të dyshimtë. Kuajt kullosnin akoma, kurse gomari im ishte shtritur mbi barin e njomë dhe rrinte si i menduar. Qëntë rendnin përpara, ktheheshin dhe ngandonjëherë qëndronin në një vënd, ngrinin kryet dhe merrnin erë duke tundur bishtin.

— Do të ketë kaluar ndonjë njeri këtej, — tha Koli, — qëntë e kanë ndjerë dhe janë ngritur. S'më besohet të ketë egërsirë në këtë kohë, se dhe hajvanët kullosnin të çkujdesur! — tha aty dhe u kthye prapë në rrobat. Dhe qeni i tij, një qën stani, i murrmë dhe i madh i vajti pas.

Asgjë s'pipëtinte. Nata ish aq e qetë, sa që dukej sikur kish qëndruar të marrë frymë. Ndonjë zile binte aty këtu, e çkëputur, sipas çapeve që bënte hajvani duke kullotur. Dhe, pastaj, prapë heshtje.

Ramë dhe ne në rrobat, po gjumi nuk na zinte. Zumë të flasim me Mandin ngadalë, po fjalët, në netë të tilla, sado ulët t'i thuash, ndihen dhe Koli, që akoma nuk kish fjetur, ja bëri:

— Hajde, flini tani se ja u gdhi! Nesër kemi për të shirë.

Dhe në heshtëm, secili si i humbur gjëkund në oqeanin e matës mendonte për diçka; përse mendonte as vetë nuk mund ta përcaktonte, po sigurisht në netë të tilla njeriu s'mund të mendonte për gjëra të liga.

Gjumi e mundi edhe Mandin, pse e ndjeva të gërhasë. Po edhe unë që isha me sy hapur, sikur dremitja i

dehur nga erërat dhe nga fladi i ëmbël që frynte herë pas here. Dhe si nëpër ëndërr dëgjova një krrëk, krrëk dhe pastaj disa çape kali. Qëntë u ngritën dhe u turrën përpara duke lehur. U ngritëm edhe ne. Rrëmbyem latat dhe bëmë për nga hajvanët. Doriu i Mandit nuk ishte.

— Hajdutë! — Thirri Koli i Qiricit dhe u derdh për nga qëntë.

— Hajdutë! Hajdutë! — thirri dhe Mandi kur pa tërkuzën e prerë të doriut. Dhe zuri të shante pa ditur nga t'ja mbante.

Për një çast u ngritën më këmbë të gjithë djemuria. Qëntë lehnin kaf, kuf, kaf, kuf. Ndonjë thërriste:

— Kapeni, kapeni hajdutin!

Zërat dëgjoheshin dhe një herë akoma të mbytura nga pylli matanë: — Kapeni! Kapeni!

Kush me latë e kush me shkop në dorë rendte për nga qëntë. Nata ishte me hënë të plotë dhe i tërë vëndi dukej si në pëllëmbë. Vjedhësi do t'i kish hipur kalit, se nëpër pyll dëgjoheshin çape troku dhe zhurmë fletësh.

Nga ndonjë anë vinte zëri i Mandit:

Këtej shkoj, more këtej! Kodoshi i m...

Koli i Qiricit dhe unë që e pikasëm të parët i ishim futur një monopati, pas të lehurave të qenërve. Ne rendnim me të katra; shkelnim nëpër gurë, drurë dhe megjithëqë degët e pemëve na pengonin, ne nuk i ndaheshim.

U dëgjua dhe një kobure, dhe jo shumë larg nesh. Kjo në vënd që të na trëmbte, na dha kurajë akoma më shumë dhe filluam të thërresim:

— Këtej, more, këtej është kodoshi!

Qëntë sikur pushuan për një hop të trëmbur, pastaj filluan prapë të lehin. Vetëm njëri syresh angullinte. Kur u afruam, gjetëm të shtrirë Balon e Kolit që po jepte shpirt. Plumbi e kishte marrë në kokë dhe ay po përpëlitej dhe dridhej herë pas here. Koli e përkëdheli dhe, si e pa që qeni po shkante, nxori një të sharë:

— Ah në më rënç në dorë, po s'ta... — dhe bëri përpara si i tërbuar.

Qëntë rendën gjer në përrua dhe qëndruan. Dhe të lehurat sikur pushuan. Një për pyll dëgjoheshin vetëm zërat tona.

— O Mandi, këtej more! këtej!

Të gjithë u mblodhën te përroi. Qëntë vërtiteshin në një vënd dhe lehnin herë pas here, po përpara nuk bënin.

— O e ka lënë kalin këtu, o i kanë humbur gjurmën qëntë, — tha Koli i Qiricit, — po s'duhet të humbim kohë, duhet ta zëmë atë kodosh e ta bëjmë fërtele, — dhe lëshoi prapë një të sharë... dhe shtoi: — Ti Mandi, Koci dhe ti Pandi bjerini nga kjo anë. Ne me Mentorin do të marrim përpjetë përruan. Sado që të ketë ikur, këtu afër do të jetë, — dhe u ndamë ca andej, ca këtej.

Mandi ishte si i hutuar. Qëntë rendnin pas nesh. Nuk angullinte më as qeni i Kolit. Sigurisht që do të kishte ngordhur.

Ecëm sa ecëm ne me Kolin dhe pastaj qëndruam, po as një zë nuk ndihej, vetëm përroi gurgullinte, i qetë, megjithëqë do të dinte ndonjë gjë më tepër nga ne për hajdutin, i cili ose do të kishte kapërxyer, ose do të qe tulatur gjëkund anës tij. Po në asnjë shënjë nuk gjetëm, që nga fundi e gjer në krye. Ishte thatësirë dhe gjurmë nuk kishim shpresë të zbulonim. Vetëm po të kishte kaluar përruan ay do të kishte lënë ndonjë shënjë, prandaj dhe ne kalonim gjithë anës përroit, po më kot.

Tërë korija zjeh atë natë nga të bërtiturat tona dhe nga të lehurat e qenve. Po hajdutin nuk e kapëm dot. Si i ramë ne përroit dhe ata pyllit, u mblodhëm prapë tok. Tani Mandi ishte shumë i çqetësuar dhe megjithëqë në i jepnim zemër, ay ja bënte:

— Na shkoi, doriu, na shkoi! — dhe lotët hë hë ti bien nga sytë.

[Koci tha:

— Me tërë këto që bëjnë ne, s'më besohet ta ketë marrë kalin, po kush e di ku kullot ay në ndonjë gropë!

Koli i Qiricit ja bëri ahëre:

— Ty Mandi ay ta njeh zërin: ta kërkujmë dhe një herë duke e ndjellë. — Dhe u nisëm përsëri.

Mandi zuri të thërriste:

— Dori, kërr, na! kërr, na! kërr, na!

Po doriu nuk bëhej i gjallë. Sa për hajdutin, s'kishim më shpresë ta zinim, së kaloi shumë kohë dhe sigurisht do të qe larguar.

Kur zuri të zbardhëllente dhe drita e mundi mugë-tirën, asnjë nuk shpresonte se mund ta gjenim doriun e Mitit. Prandaj Mandi i ngarkoi rrobat te pela e Koli Qiricit dhe si i vrarë ecte prapa nesh. S'ishte gjë e vogël, doriun kalën e shtëpisë, që e kishin si pjesëtar e shkuar pjesëtarin e familjes, e kishin humbur. Asnjë nuk kuvëndonte, kurse për të kënduar as që na shkante ndërmënd; ecnim të heshtur dhe të gjithë mendonim vetëm për një gjë: për doriun e Mitit.

Kur arritëm te mulliri, unë u ndava si fshehurazi, pa u lënë shëndet, se prapë duhej t'i thosha gjësendi Mandit për doriun. Po ç'mund t'i thosha unë kur na e muarr nga duart përpara syve!

Me të hyrë në mulli, ja tregova të gjitha xha Metes. Dhe atë ditë te mullinjtë e Thikësit sikur pllakosi një vdekje e dytë pas asaj të Nastës së ngrirë. Po nga drekëhera erdhi në mulli Kosta dhe na solli një lajm të papritur:

— Kali i Mitit kish vajtur vetë në mes të natës në shtëpi!

Si duket, hajduti, si e kish parë pisk që mund ta zinin, e kish lëshuar kalin dhe ua kish mbathur këmbëve për të shpëtuar lëkurën. Ndjekjet tona nuk kishin vajtur kot. Vetëm Balua i Koli Qiricit u bë theror atë natë.

XXVI

NJË FIRAR

Shpesh na vinin në mulli mysafirë, sidomos netëve të errëta, kur qielli mbulohej me re të zeza, të cilat uleshin gjer poshtë mbi kokën tonë, gati të bien e të na pllakosin, sikur donin të na merrnin frymën. Në kohë të tillë asnjë nuk i nxirte hajvanët jashtë, se ishte lagështirë dhe rrezik nga egërsirat. Se si thotë dhe një fjalë e urtë: «Ujku mjegull do!» Ahere ne mblidheshim me Xha Meten që shpejt anës kllanikut të mullirit të sipërm dhe bënim muhabet të ëmbël.

Në një natë të tillë u dëgjuan të trokitura në derë. Por asnjë zë. Ishte shumë vonë dhe xha Metja u ngrit vetë të shikonte se kush ishte. Të trokiturat u përsëritën me ngutësi. Xha Metja ahere as që pyeti, po e hapi menjëherë derën. Dhe hyri brënda një djalë i ri, të shumën nja njëzet e pesë vjeç, i gjatë e i hollë dhe i parruar.

— Ay nuk përhëndeti, po tha:

— A prisni miq, xhaxho?

— Urdhëro, urdhëro, — ja bëri xha Metja duke i zgjatur dorën. Pastaj e solli anës vatrës.

I panjohuri më zuri dorën dhe mua dhe ndënji pranë zjarrit duke shikuar nga dera si me frikë, pastaj pyeti:

— Humba udhën xhaxho, nga errësira e madhe dhe tani as që e di bile se ku ndodhem.

— Në mullinjtë e Thikësit, — ja ktheu xha Metja menjëherë.

Po këto fjalë sikur nuk shprehën gjë për të panjohurin, se ay pyeti përsëri:

— Unë jam nisur për në kalivet e vllëhëve; kam ca të njohur atje. A bien larg që këtej?

— Janë nja... dy sahat larg. — ja bëri xha Metja, si u mendua pakë dhe shtoi: — Po në këtë kohë dhe katër s'do të të arrijnë. Prandaj fli sonte këtu dhe nesër që menatë do të të shpjerë nipçejja gjer në kalivet brënda.

Nga kalivet e vllhëve ne bënim drutë dhe unë kisha vajtur shumë herë me gomarin dhe me djemtë e fshatit dhe ato udhë e shtigje i dija mirë.

— Ju faleminderit shumë, xhaxho, — tha ay, — po s'më pret puna, duhet të vete që sonte, nesër do të jetë vonë!

— Ç'nxiton kaqë, — ja ktheu xha Metja me të qeshur, — sikur të ndjekin xhandarët?

Ahere i panjohuri u përgjigj i çqetësuar:

— Po, po, xhandarët, xhaxho! Po ti më dhe strehë pa më pyetur se ç'jam, e kush jam, më pranove për mik dhe nuk do më tradhëtosh?!

— Pse, ç'ke bërë? — i tha si me kaqardhje xha Metja.

— Faj, që nuk është faj; kam qëlluar qeverinë me artikuj dhe me shkrime nëpër gazetë.

— Dhe për këtë të ndjekin dhe duan të të venë në burg?! — ja bëra edhe unë i çuditur.

— Ata nuk e lenë njeriun të mendojë i lirë dhe jo të shkruajë kundër tyre, — tha ay me një psherëtimë të thellë dhe shtoi: — Unë tani jam në dorën tuaj, xhaxho, dhe ju gënjeva kur ju thashë se jam nisur për në kalivet e vllhëve, se unë po shkoj për në Greqi dhe sa më parë, se po më ndjekin këmba këmbës dhe çdo minutë është rrezik për mua. Ajri i Shqipërisë është helm për atë që e do më shumë se veten e tij.

— Ahere do të jesh i urët, more djalë? — e pyeti xha Metja.

— Vërtet i urët jam, — u përgjigj ay, — se kam dy ditë që kam dalë nga Korça dhe po bredh maleve, pa kallur asgjë në gojë. Po jeta është më e shtrënjtë nga të gjitha. Prandaj ju lutem të më nxirni nga ky burg!

Fliste me zjarr dhe aqë bukur sa fjalët e tij m'u dukën si diçka përrallore, si diçka që e dëgjoja për herë

të parë dhe që ishte aqë e bukur, si ato gjërat që shikohen vetëm nëpër ëndra.

— Më nxore mallin e komitëve, more djalë, mallin e kohëve të vjetra, kur lëftonim për Shqipërinë kundër Halldupit, — iu përgjigj xha Metja, dhe u ngrit më këmbë. — Në këto raste dhe një dakikë ka të bëjë! Hajde, bëju gati dhe ti, Mentor, — tha ai dhe zuri të mbathte opingat, pastaj hodhi në trastë një çyrek bukë dhe kupën me gjizë, nxori dhe dyfegun nga sëndyqi ku e mbante fshehur, e hodhi krahëve, vuri gunën përsipër dhe shtoi: — Hajde, djema, të nisemi. Tani unë jam kapedani juaj. — Dhe duallëm. Murxhoja na ndoqi prapa, po xha Metja e ktheu duke thënë: — Qëni është si kollauz dhe i rrezikshëm në këto gjëra, — dhe e kyçi brënda

Jashtë ishte xup. Po xha Metja i dinte shtigjet edhe symbyllurazi. U nisëm. Xha Metja ecte përpara, pas tij vinim ne. Ecnim ngadalë, pa folur. Kaluam anës lumit, pastaj muarëm një të përpjetë dhe xha Metja na nxori te Izvori. Kur arritëm pranë burimit, xha Metja na tha duke pëshpëritur:

— Hajde këtu të rrimë të çlodhemi pakë!

Xha Metja nuk kish marrë as cigare, as fenerin e mori me vete dhe, si ndënjëm, ja bëri:

— Hë, të kisha një cigare tani, një mijë florinj bën-te! Po hallbu që nuk duhet të bëjmë dritë, se e liga nuk dihet nga vjen! — Të panjohurit i tha: — Tani merr këtë copë bukë dhe këtë gjizë dhe ha! Na dhe ti, Mentor, ça! Të hamë dhe ne nga një kafshatë se na pret udhë akoma, — dhe prapë shtoi: — Po më nxore mallin e komitëve, more djalë, mirë bëre që erdhe. Dhe mos flisni, hani dhe pushoni se zërat tani dëgjohen nga bregu në breg dhe e liga s'dihet nga vjen!

Sytë sikur na u mësuan me errësirën dhe megjithë që s'kishte hënë dhe qielli ishte i mbuluar me re, duke-shin siluetat tona dhe lëvizjet që bënim me dorë duke ngrënë. I panjohuri hante shpejt. Kjo dukej nga lëvizjet e duarve të tia. Si hëngrëm bukë, xha Metja u ngrit dhe piu ujë e u shtri sa gjatë gjerë mbi burimin. Pastaj i tha firarit dhe mua:

— Tani, djema, pini nga një ujë dhe ju se do kalojmë shtigjeve dhe s'besoj të rastisim burime udhës.

Gjiza ishte shumë e kripur dhe e kërkonte një ujë. U shritëm dhe ne të dy me radhë mbi burimin dhe pastaj u nisëm përsëri.

Duke ecur, unë e merrja me mënd udhën që kishim bërë. «Izvori bie në lindje të mullinjve, d.m.th. kishim marrë vahun e lumit, pastaj kishim kaluar pranë shkëmbinjve të Shën Kollit, dhe andej drejt te Izvori, po tani, thosha unë me vete: «Eh, xha Mete, xha Mete, ti qënkërke si dhija, ngjitesh dhe në majë të çkërkave dhe di dhe dhiaret më të fshehta të pyjeve e të maleve dhe në mes të natës, e në errësirë; të lumtë!» Po ngjiteshim në një të përpjetë thikë pse gjunjët na epeshin dhe këmbët na shkisnin për prapa. «Ku do të jemi këtu, ja bëja unë, mos kemi arritur në të përpjetat e Sufariut, apo jemi nga pllajat e dhënve!» Kur xha Metja ja bëri:

— Tani, djema, i shtrëngoni rripat mirë, se po i futemi Gramozit.

— A është dhe shumë larg kufiri? — ja bëri i panjohuri:

— Kufiri nuk është larg, të jetë, të jetë dhe nja gjysmë ore, po do gjetur shteg i volitshëm, — ja ktheu xha Metja.

Në këtë çast u dëgjua një e vërshëllyer, pastaj dhe një tjetër, akoma dhe një tjetër.

— Kush mund të jetë? — tha i panjohuri dhe shtoi:
— Mos na kanë rënë prapa?

— Jo, jo, — ja ktheu xha Metja. — Janë vllahët, ruajnë bagëtinë këtej dhe herë pas here lajmërojnë njëri tjetrin që s'ka gjë. Po gjene mirë që s'ramë në ndonjë kope, se kanë qënë shumë të këqinj dhe do të na kishin pikasur.

Hymë në një pyll. Drurët sikur këndonin dhe çapet tona nuk dëgjoheshin. Fletët e aheve fëshfërinin, përpqeshin njëra me tjetrën sikur pëshpërisnin diçka vesh më vesh midis tyre, po me aqë ëmbëlsi, me aqë dashuri, sikur përqafoheshin. Pastaj kjo këngë shtohej e shtohej sa kapte tërë pyllin, tërë drurët dhe një fiu, fiu sillej

nëpër erë dhe të gëzonte shpirtin, sikur të jepte krahë për të ecur. Vënde-vënde përpiqeshim pas ndonjë dege, kapeshim pas fletëve, binim, ngriheshim, po asnjë nuk nxirte as gjysmë fjale, se në pyll s'ka vetëm egërsira, sidomos anës kufirit. Xha Metja ecte si ndonjë djalë përpara dhe s'kishte ndërmend për të qëndruar. Ne ecnim si të verbër prapa tij. Kur dëgjonim ndonjë zhurmë, qëndronim pakë, vinim veshin, pastaj xha Metja i thoshte:

— Hajde, djema!

Dhe ne niseshim. Unë doja të imbaronte sa më shpejt kjo lodër e verbër, dhe jo se isha lodhur apo nga frika, po më shumë nga që s'shijja se ku venim e se ç'bënim. Vetëm kapedani ynë e dinte këtë punë dhe ne ja kishim lënë jetën atij ndër duar, siç kish lënë jetën firari në duart tona.

Në një vënd xha Metja qëndroi, u kthye prapa ngadale dhe na tha duke pëshpëritur:

— Ju prisni këtu, të shikoj dhe një herë mirë se ku jemi! — Dhe u largua nj'a dhjetë hapa. Ne mbetëm si dy hunj më këmbë mbështetur pas një ahu. Por xha Metja nuk u vonua, u kthye menjëherë dhe pëshpëriti përsëri:

— Tani, more djalë, mund të të themi udhën e mbarë! — Dhe i hodhi të panjohurit duart në qafë e, si u puthën, i tha: — Dhe mirë bëre që erdhe, besa, se më nxore mallin e komitëve!

Pastaj u përqafova dhe unë. I panjohuri nxori nga brezi një nagan të vogël dhe ma dha, duke më thënë:

— Xhaxhoja ka dyfegun e tij, ay ka lëftuar me të kundër Halldupit, ti dhe unë të lëftojmë kundër tiranëve të sotëm.

Xha Metja që po na dëgjonte ja bëri:

— Djema, lerini fjalët tani, se jemi më gojë të ujkut! — dhe shtoi: — Ti, more djalë, do të marrësh drejt, do të ecësh nja pesëdhjetë çape dhe pastaj je matanë. Hajde, udhën e mbarë! Ne do të presim këtu gjersa të largohesh. — Dhe u ndamë.

Ndaj të gdhirë hymë përsëri në mullinjtë e Thikësit si të mos kish ngjarë asgjë në natën e errët.

XXVII

KULLOTAT E SHKËMBIT TË BLETËS

Lajmet vinin, më shpejt se kudo gjetkë, në mulli. Rrinin gratë nëpër kërcunjtë e sofatit përpara derës dhe fillonin fjalët dhe nuk kishte të re që dilte në fshat e të mos hidhej dhe gjer në mulli, ngandonjëherë bile më parë se edhe në fshat vetë. Po kjo që thoshin tani ishte me të vërtetë e çudiçme. Të djelë do të nxirnin bagëtinë nga sheshet e Shkëmbit të Bletës, në kullotat që ua kishin rrëmbyer xhufkallitë, dhe jo burrat, po gratë, gratë, ore, kishin ngritur krye. Dhe e djela pritej hem me frikë të madhe, hem si diçka e re, e gëzuar.

Tri katër ditë zjenë këto fjalë në fshat dhe hidheshin gjer te sofati i mullirit. Gratë po përgatiteshin për të djelën dhe jo fshehurazi, po sheshit, ua thoshin në sy dhe xhufkallinjve kur shkonin nga fshati i tyre. Po ata nuk e besonin, se kush i kish kundërshtuar Nurçe beut gjer ahë?!... Ay të pinte me shikimin e tij në udhë e pa gjë dhe jo t'i veje në mallin që e kish me tapi «den baba den» si thosh ay vetë.

Se si u bë dhe kush e kurdisi vajtjen e grave në kullotat, asnjë s'mund ta shpjegonte, po që të gjitha kishin vendosur të vinin, asnjë të mos mbetej në fshat dhe qeshnin: «Gjer sot Thikësit i thoshin fshat i grave, tani e tutje le t'i thonë fshat i burrave, se të djelën vetëm burra do të ketë në fshat!»

Dhe ne djemuria kur dilnim me hajvanët përjashta nuk flisnim për gjë tjetër, po vetëm për të djelën. Dhe që të gjithë ishim të një mëndjeje, që dhe ne duhej të venim bashkë me to, se ishim të vegjël dhe sido që të ngjiste, s'kishin se ç'të na bënin!

A i kini vënë re mjeshtrit nëpër mademet kur çaj-në shkëmbënj? Ata bëjnë sefte me qysqi një vrimë të thellë, pastaj vendosin brënda dinamitin dhe që nga larg ndezin një fitil. Kështu ngjiste dhe Thikësi në këto ditë. Fitili ishte ndezur, po dinamiti nuk kish plasur akoma.

Të djelë, që menatë, në vënd të çobenjve, bagëtinë i muar gratë e fshatit përpara. Dhe jo një e dy, po të gjitha. Në fshat mbetën vetëm çupëria dhe burrat që nuk ishin në kurbet. Një karvan djem i ndiqnin prapa. Ato i përzinin, u kanoseshin, po pas pakë ata u dilnin nga ndonjë anë tjetër, kështu që kur kaluan nga mullinjtë, nuk ishin vetëm gratë po dhe nja pesëmbëdhjetë djem të vërsës sime. Midis tyre Mandi, Koli, Koci... Me ta u bashkova dhe unë. Xha Metja ishte nga ana e grave si gjithnjë me ata që vuanin dhe jo që nuk më ndaloj, po i qeshi dhe buza kur më pa që dhe unë u bashkova me ta.

— Rrrr! Rrrr! — ja bënin gratë kur shikonin ndonjë dele të ndahej nga kopeja dhe i binin të shkonte përpara. Ato nxitonin t'i shpinin sa më parë në kullotat e majme të Shkëmbit të Bletës. Dhe një pluhur ngrihej përpjetë, se ato nuk i ngisnin bagëtinë mbi rrugë e nën rrugë, po drejt në mes të udhës dhe nxitonin sikur do t'ë vonoheshin dhe sheshet nuk do t'i gjenin më.

Ndonjë edhe këndonte bejte:

— Dil e dil, o Nurçe be,
Se të vimë me kope...

Pastaj të gjitha qeshnin.

Dhe kishin të drejtë gratë e Thikësit të lëftonin për sheshet e Shkëmbit të Bletës, se ata janë një bukuri e rrallë; sidomos beharit, kur bari poshtë në fshat thahet, aty gjelbëron vëndi si ndonjë qilim i bukur i gjelbër e plot me lule, dhe çfar bar kanë... mjaltë të ëmbël!

Kur arritën aty gratë dhe i lëshuan dhëntë të kullusin, këto zunë të hanin si të pangrëna dhe nuk luanin nga vëndi.

Ndonjë ja bënte:

— Hani, xhan, hani!

Ato më plakat zunë vënd mbi barin e blerët dhe me furkat në dorë zunë të tjerrin. Më të rejat u bashkuan me ne djemurinë, dhe filluan të loznin dhe ato cingëlazi.

Gjithëçka vazhdonte si të mos kishte ngjarë asgjë, si të thuash, sikur ishin përpara sofatit të mullirit — plakat fjaloseshin duke tjerrur dhe herë pas here hidhnin nga një sy poshtë për të parë se mos vinin njerëzit e Nurçe beut. Ne loznim.

Gjer nga drekëhera ishte qetësi. Gratë nxuar nga torbat ç'kishin marrë me vete, kush gjizë e kush qepë dhe i shtruan në mes të hanë, fshaçe. Aty ishte ç'ishte!... hidhnin romuze për Nurçe beun e për xhufkallitë dhe kërdiseshin së qeshuri.

Po si hëngrëm drekë, u dukën tutje nga Izvori nja pesë veta. Njëri prej tyre ishte hipur në kalë. Ata nxitonin përpjetë dhe pluhuri ngrihej si bisht prapa tyre. Ne i pamë dhe për një hop të gjithë sikur ngrimë më këmbë. Një e rrëqethur kaloi nga njëri te tjetri. Gratë u mblodhën xhumble, me stërpinj në dorë dhe të vrënjtura. Ne djemuria u vinim vërdallë, donim të dëgjonim se ç'thoshin e ç'do të bënin!

Akoma që nga larg xhufkallitë zunë të thërisnin duke sharë:

— E ku i kini lëshuar dhëntë, o bushtra!

— Tani do t'ju çaplejmë! — ia bënte tjetri.

— Mos pandehni se kemi vdekur, hë! — ja bënte i

treti.

Ay që ishte hipur në kalë, qe vetë Nurçe beu. Unë e njoha menjëherë dhe në shpirt m'u ngjall ajo urrejtja e vjetër e asaj dite kur desh na shtypi me atin e tij. Nuk thërriste, po hijerëndë, shikonte herë më të mëngjër, herë më të djathtë dhe ngadonjëherë seç u thoshte njerëzve të tij. Kur u afruan, si të tërbuar zunë të përzinin dhëntë, t'i ndiqnin me gurë. Dhe kopeja sulej një herë këtej, një herë andej si re që venë nga i shtyn era. Blegërinin, pengoheshin dhe binin njëra mbi tjetrën dhe si të harrakatura ja mbanin nga ndonjë anë. Edhe gratë u trëmbën. Vetëm ndonjë plakë u thoshte:

— Prisni, more, ç'bëni kështu si të marrët!

Po si çdo gjë ka fund, kështu ngjau dhe këtu. Një gjë e papritur e ndërroi menjëherë gjëndjen. Një popël e xhufkallinjve kishte lënë në vënd delen e Sotiricës, bejkën, atë më të mirën, që u jepte një okë qumësht në vaht dhe bashkën më të mirë. Iu errën sytë kur e pa Sotirica dhe u derdh për nga delja, po ajo kishte ngordhur. Ahere iu lëshua një xhufkalliu dhe i u hodh përsipër duke e mallkuar, po ay ishte më i fortë, burrë hesapi, dhe e vuri poshtë. Gratë e tjera këtë sikur prisnin; iu turrën xhufkalliu dhe kush me stap e kush me dorë e shtrinë përdhe. Ahere dhe xhufkallitë e tjerë i lanë dhëntë, u derdhën për nga gratë dhe zunë të rrihen. Nurçe beurrinte mënjandë dhe shikonte si ndonjë gjeneral kur vëzhgon se si vete lufta. Kur pa që njerëzit e tij humbën fare në mes të grave, u derdh dhe ay t'u ndihmonte. Po kush të pyeste atje se kush je?! Hëngri dhe ay ca stërpinj të mirë pas kurrizit dhe u largua pakë. Po u fye keq, nxori koburen nga brezi dhe zuri të shtinte në erë. Ahere gratë u shpërndanë, një këtej, një andej dhe ne djemuria, që po mblidhnim bagëtinë, u kthyem të trëmbur prapa të shikonim se ç'po bëhej. Dy xhufkallinj akoma po dergjeshin mbi barin e njomë. Sotirica, Sava, Limbia, Ristovica ishin të gjakosura dhe leshralëshuara, po as që loznin nga vëndi. Tani nuk shanin më xhufkallitë, po ato u thërrisnin dhe i mallkonin:

— Hë, more të paudhë! More qënër! More të mallkuar!

Po ata s'u kthenin përgjigje, përpiqeshin të sjellin në vete dy prej shokëve të tyre që akoma nuk ishin ngritur. Më në fund njëri prej tyre u ngrit, po mezi mbahej më këmbë. Tjetri vetëm hapi sytë, se nuk luante dot nga vëndi. Gratë e kishin shëmkosur rëndë.

Ahere Nurçe beu, që rrinte më këmbë, seç i tha me ngadalë njërit prej tyre. Ai rendi dhe solli kalin. Dhe atë që dergjej mbi dhe tre veta mezi e hipën në kalë.

Pastaj u nisën duke sharë e duke u kanosur. Dy veta e mbanin të rrahurin një këtej, një andej si nuse me tele. Nurçe beu ecte pas tyre me koburen në dorë, se kishte frikë mos u lëshoheshin gratë nga prapa.

Ato po i mallkonin:

— Hi e shkrumb u bëfshi! Që na pitë sytë na pitë!

Si u largua Nurçe beu me xhufkallitë, gratë e muar veten dhe zunë kush të ndreqte flokët, kush të fshinte gjakun, se ca prej tyre ishin çjerrë e shpupurisur. Pastaj Sotirica vajti te bejka ta shihte se mos kish ardhur në vete: Po jo, ajo kishte kafshuar gjuhën mënjane dhe shikonte me sy të çakarritur e të hapur si kamare. Sotirica nuk qau, po mallkoi një herë rëndë Nurçe benë duke e fërkuar butë butë në kurriz delen e saj, si të përkëdhelte një njeri të afërm, shumë të afërm.

Gratë, atë natë, s'u kthyen në shtëpi. Ne djemuria zbritëm poshtë t'u marrim bukë dhe u kthyem prapë. Dhe ashtu si e prisnin, ashtu ngjau. Të nesërmen erdhën në kullotat e Shkëmbit të Bletës nja dhjetë xhandarë. Po dhe ata s'i bënë dot zap gratë. Mor u folë me të mirë more me të keq, gratë përgjigjeshin:

— Ne këtu do të vdesim dhe s'ua lemë kullotat tona xhufkallive!

Një kapter që kishte ardhur me xhandarët deshi t'i përçajë. Ay u thoshte cave:

— Hajde, shkoni ju se asgjë s'do t'ju bëjmë!

Të tjerat i trëmbte se do t'u arrestonte burrat:

— Burrë s'do të le në fshat, ta dini!

Po ato i përgjigjeshin:

— Burrat s'kanë gjë në këtë mes, bëni si të doni!

Dhe panë ç'panë, ikën dhe ata.

Një javë të tërë gratë ndënjën në mal, bashkë me dhëntë. Xhandarët hynin e dilnin në fshat, kanoseshin, po asnjëri s'trazonin. Dhe nga se do të thoni ju? Se si gratë e Thikësit ishin ngritur dhe ato të Rripësit dhe, pa ç'pa beu, hoqi dorë me anë të forcës dhe vendosi t'u mirrte hakun grave me anë të ligjit, pse i paskëshin rrëmbyer mallin që e kish «den baba den», dhe i hodhi në gjyq. Po gjyqi vazhdoi për një kohë të gjatë, se Nurçe beu paskësh humbur tapitë dhe duhej të vente gjer në Stamboll për t'i marrë dhe Thikasit tani i kullosnin hajvanët nga sheshet e Shkëmbit të Bletës dhe s'ja kishin më frikën as atij as xhufkallive.

XXVIII

SHTËRGATË

Aty nga mesi i gushtit, dy ditë me radhë bëri një vapë aqë e madhe sa që dhe ujët e pakë të lumit, që hiqej zvarrë si ndonjë gjarpër i plagosur, dukej se si avullonte. Gropa e mullinjve ngjiste si furrë qymyri e posashuar, po që akoma ka prush dhe një afsh i ngrohtë të përcëllonte tërë trupin. Mbremave koha binte pakë, po të nësërmen, posa shkrepthe dielli, të përvëlonte sikur kish vendosur të thante çdo gjë të gjallë që kishte mbetur akoma më këmbë. Bari kishte kohë që ishte tharë, po dhe fletët e pemëve që gjelbëronin, u fishkën dhe rrinin kokëposhtë, si zogj të vrarë. Ndonjë çerre, duke fluturuar, binte përdhe, përpelitetj dy tri herë dhe pastaj e shpupuritur dhe pashpirt mbetej në vënd si një gur i murrmë.

Xha Metja ja bënte duke fshirë djersët e ballit:

— Vapë të tillë nuk mbaj mënd. Bëri vërtet kur erdhi gjonglia, po jo kaqë! Do të bjerë ndonjë shi i zi a i kuq, një perëndi e di!

Dhe me të vërtetë, në qiellin e kaltërt atë ditë u dukën ca re përtej maleve të Qafëzezit, të cilat duallën si fshehurazi, sefte të vogla e të murrme, po pastaj zunë të vërtitëshin si shtëllunga, të zmadhoheshin, të zmadhoheshin dhe sa më lart venin aqë më shumë bëheshin të zeza dhe sikur rëndonin, se lëviznin ngadalë, fryheshin dhe ca nga ca po e zinin qiellin e kaltërt, që ishte mbuluar si me ndonjë rjetë nga qiçi që dridhej nëpër erë.

Ishte ndajnatëherë vonë, po gjersa u ngrys qielli u mbush plot me re dhe nga dy tri anë zuri të vetëtinte e herë pas here të dëgjoheshin gjëmime të thella, larg. Shi akoma nuk kish zënë, po një erë kolendroje u përhap nëpër hapësirë dhe shpesët s'dinin ku të gjenin vënd; fluturonin, kush poshtë e kush lart shpejt dhe të trëm-

bur, kurse Murkhoja u fut në mulli, u mblodh kutullaç afër vatrës dhe ra në gjumë.

Xha Metja bënte ç'bënte dhe dilte jashtë shikonte motin. Kur hynte brënda thoshte:

— Mor që lipsej një shi, lipsej, po më duket se do të na vijë shtërgatë!

Para se të binim në gjumë, xha Metja doli dhe këputi jazin në dy tre vënde. Kur u kthye, më tha:

— Shi akoma s'ka zënë, po andej nga Furka retë po vinë vërdallë sikur po bëjnë luftë. Retë e Furkës janë të pabesa, Mentor. Pylli është i dëndur dhe e tërheq shumë shinë.

Nga Furka ishin izvoret e lumit të mullirit, ndaj ua kish frikën xha Metja.

Ramë të flinim. Dhe brënda në mulli, ku mokrat rënkonin si të sëmura, hynte ndonjë vetëtimë dhe pas saj dëgjohej një bubullimë që trondiste gjithë vëndin. Shiun nuk e dëgjuam kur zuri, po të nesërmen në mëngjez, kur u ngritëm, binte një shi i rrëmbyer e i dëndur sa që nuk shikoje dot përpara.

Herë pas here hidheshim me xha Meten gjer te dera për të shikuar se mos pushonte, por për të shtuar shtohet e për të pushuar as që kishte ndërmend.

Xha Metja ja bënte:

— Kështu si e ka nisur as që ka për të pushuar! Do të bëjë ndonjë gjëmë ky shi sot!

Atë ditë asnjë njeri nuk na erdhi në mulli. Dhe s'kishte se si të vinte se përrënjtë u frynë si lumënj, lumënjtë u bënë det.

— Do parë cfrati, — ja bëri xha Metja aty nga drekëhera, kur e pa që shiu vazhdonte të binte ashtu si kishte filluar që me natë. — Ky shi mund edhe ta marrë. S'do të bëjmë keq sikur të vemi t'i vëmë ca direktë prapa, hë?! — Dhe pa pritur përgjigje nga unë, shtoi: — Ti, Mentor, mer shatën, unë do të mar direktët dhe hajde të vemi të shikojmë një herë!

U nisëm nëpër shi, zbathur me nga një thes në krye. Po shiu binte si me ibrik, vëndi ishte bërë qull dhe këmbët herë pas here na fundoseshin nëpër tinën e jazit, i cili megjithëqë qe këputur, ishte mbushur plot ujë

nga rrëketë dhe vijat e vogla që derdheshin me rrëmbim në të. Unë e këputa dhe në ca vënde të tjera, po aty këtu dheu ishte vithisur dhe ujët kalonte si lumë poshtë.

Lumi ishte i turbullt e i rrëmbyer, kërcente me tërbim mbi shkëmbënjtë, sikur donte t'i coptonte e t'u merrte hakun për gjëkafshë.

Herë pas here fapëtinte dhe ahëre dukej fare mirë trupi i xha Metes me të dy trarët në sup, pastaj një gjëmim të shurdhonte veshët dhe përsëritej në kodrën matanë; një tjetër i përgjigjej nga tutje dhe gjithë vëndi zjente nga gjëmimet dhe jehonat.

Cfrati me të vërtet ishte në rrezik. Ujët e lumit vinte gjer atje, përpigjej pas murit, kërcente përpjetë dhe i shkumbëzuar hidhej matanë, aty sikur qetësohej pakë dhe vazhdonte përsëri vallen e tij të marrë.

Xha Metja i lëshoi trarët mënjanë. Hoqi thesin, zveshi dhe këmishën e mbeti vetëm në brekë. Pastaj rrëmbeu njërin tra dhe zuri të futej në lumë. Shkelte dhe qëndronte një hop sa t'i zinte këmba vënd mirë, pastaj bënte dhe një çap akoma. Unë mbaja trarin jashtë lumit. Vala e lumit i kërcente mbi kokë, e spërkatete, e shtynte, po ay ecte ngadalë përpara.

Kur arriu nga mesi i cfratit, ay e tërhoqi tërë trarin dhe e përplasi pas murit, anën tjetër e shtrëngoi në një shkëmb anës lumit. Si e vuri, e tundi dy tri herë me dorë dhe kur e pa që kishte zënë vënd mirë, doli përsëri, rrëmbeu trarin tjetër dhe u fut prapë në lumë.

Shiu po vazhdonte i rrëmbyer si më parë, lumi sikur rendte poshtë, si ndonjë at i tërbuar dhe t'i merrte mëntë me shpejtësinë dhe shtelljet e tia.

Tani xha Metja po kalonte mesin e lumit për të vënë tranë prapë gjëkundit prapa murit dhe po lëftonte me valët. Aty këtu qëndronte sikur donte të merrte frymë. Kur kaloi në mes, vala i ra mbi kokë dhe ay humbi një çast nëpër ujët, po tranë nuk e lëshoi nga duart. Një vetëtimë që çau qiellin si ndonjë sharrë me dhëmbë më bëri të mbyllja sytë. Muri i cfratit zuri të tundej.

— Xha Metee! Xha Meteeee! Xha Meteeee! — zura t'i thërrisja unë, por zëri im humbiste në zhurmën e lumit dhe të bubullimave dhe as që dëgjohej.

Xha Metja po përpiqej t'i gjente vënd trarit të dytë, kur një anë e murit u këput dhe gurët u rukullisën poshtë.

— Xha Metee! Xha Metee! — po thërrisja unë.

Xha Metja e kishte vënë re rrezikun që po e kërcënonte dhe po përpiqej të dilte, po nuk nxitonte dot se ujët ishte i rrëmbyer dhe i thellë. Trarin e kishte lëshuar. Pa lumi që kishte rrëzuar anën e sipërme të murit, zuri ca nga ca të hante dhe pjesën tjetër. Gurët binin në lumë dhe rrukulliseshin poshtë. Valët vinin më të rrëmbyera. Direku i parë i xha Metes kishte zënë vënd mirë dhe lumi e hëngri gjer atje cfratin, po gjysma mbahej. Xha Metja po bënte çapet e fundit dhe unë me duar të ndera po e prisja përjashta për t'i ndihmuar, kur një kërcitje na shurdhoi veshët. Dhe trari tjetër u thye, muri i cfratit u përplas si ndonjë shkëmb poshtë dhe e mori xha Meten përpara.

Unë me duar të ndera po thërrisja:

— Xha Metee! Xha Meteeee! Xha Meteeeee!

Po Xha Metja u zhduk në valët e rrëmbyera e të turbullta të lumit. Dhe mbeta vetëm në mes të shtërgatës!

* * *

Një shtërgatë e tillë, në mos edhe më e tërbuar, kishte shpërthyer edhe anembanë Shqipërisë. Nuk ka luan më tepër se gjashtë muaj dhe tërë vëndi u shkel nga Italia fashiste.

PËRMBAJTJA

	Faqe
Vdekja e nënës	3
Teze Aisheja	10
E Dervishit, Hallë Fatimeja dhe Sali Agai	15
Si na shkoi nga ɗuartë Shabani i vogël	19
Babai niset për në kurbet	24
Çuarja e fëmijëve	27
Dita e parë e shkollës	33
Si u rrukullis një vit	37
Fundi i vitit shkollor	41
Një fatkeqësi e papritur	47
Tre muaj në spital	51
Si ika edhe unë nga K.....	57
Një udhëtar i panjohur	60
Miti, Tasi dhe Nurçe Beu.	64
Një natë te Miti	70
Mullinjt e Thikësit dhe xha Metja	76
Si u ndryshua xha Metja	83
Jeta në mulli	88
Dimër	97
Metja sjell në mulli Nastën e ngrirë	102
Ujqër	109
Ditët e fundit të dimërit	111
Një ditë në Thikës	115
Hyzmeqarët e Nurçe Beut	119
Hajdutë	125
Një firar	130
Kullotat e Shkëmbit të Bletës	135
Shtërgatë	140

